

Kristina Cergol

Etika istraživanja u primijenjenoj lingvistici

Za izdavača
Damir Agičić

© Autorska prava: Kristina Cergol i Srednja Europa, 2020.

Urednica
Dora Kosorčić

Recenzenti
prof. emer. Damir Horga
prof. dr. sc. Marijan Palmović

Grafička priprema
Tvrтко Molnar
Banian ITC, Zagreb

Autorica naslovnice
Ana Vujasić

ISBN 978-953-8281-29-7

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001107346.

Objavlivanje knjige financijski je pomoglo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH.

Knjiga je tiskana u Tiskari Zelina u listopadu 2021. godine.

Kristina Cergol

**Etika istraživanja
u primijenjenoj lingvistici**

srednja europa

Zagreb 2021.

Sadržaj

Zahvale	5
Uvod	7
Povijest istraživačke etike	9
Etički zaokret u primijenjenoj lingvistici: Hrvatska i svijet	13
Etička načela, teorijski okvir i terminologija	17
Makroetika	17
Mikroetika	18
Makroetika i mikroetika u sinergiji	20
Mikroetika kao istraživačka metoda	22
Etika vrlina i etika brige	23
Mikroetika i makroetika u sinergiji – zaključak	24
Važnost terminologije	26
Edukacija primijenjenih lingvista u etici istraživanja	29
Institucijska etička povjerenstva	33
Odgovorno ponašanje u znanosti	35
Relevantni etički kodeksi u svijetu	35
Relevantna etička tijela i kodeksi u Republici Hrvatskoj	39
Preporuke o dobroj praksi u primijenjenoj lingvistici	44
Čestitost u znanstveno-istraživačkom radu	49
Znanstveno nepoštenje	51
Plagijat	52
Borba protiv plagijata u izdavačkom procesu	56
Upitni postupci u znanosti	59
Recenzentski proces kao osiguranje kvalitete i čestitosti u znanstvenoj zajednici	61
Uloga recenzenta	63
Akademska rasprava	68

Opća uredba o zaštiti podataka	71
Temelji zakonitosti i temeljna načela obrade osobnih podataka	74
Zaštita sudionika	79
Obaviješteni pristanak	79
Pristup sudionicima i odnosi moći	87
Nagrada	89
Obmana sudionika	92
Nadležna osoba	96
Ranjive skupine sudionika	98
Djeca	99
Glas djece	103
Etika u virtualnoj istraživačkoj okolini	109
Nužnost kompetencije istraživača u radu u virtualnoj okolini	112
Trebamo li zasebnu etiku za potrebe internetskih istraživanja?	115
Javno i privatno u virtualnoj okolini	118
Očekivana privatnost u virtualnom svijetu	120
Obaviješteni pristanak u istraživanjima u virtualnoj okolini	122
Promatranje komunikacije grupe: praćenje i sudioničko promatranje	127
Pristup sudionicima i njihova dostupnost u virtualnoj istraživačkoj okolini	128
Odustajanje od sudjelovanja i povratna informacija sudionicima	130
Otvorena znanost	131
Otvoreni podatci	134
Vrste otvorenog pristupa znanstvenim publikacijama	139
Izazovi otvorene znanosti	141
FAIR podatci	143
Planovi upravljanja istraživačkim podacima	146
Autorskopravne licence	147
Dijeljenje velikih podataka	148
Zaključak	153
Referencije	157
Dodatci	177

Zahvale

Ova je knjiga nastala na temelju iskazane potrebe lingvista za raspravom o etici u istraživačkom procesu. Ta se potreba jasno pokazala tijekom XXIX. međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja* održanog 2015. godine. U okviru skupa, a kao neizostavan dio rasprave o metodologiji istraživanja u primijenjenoj lingvistici održan je okrugli stol o istraživačkoj etici naslovljen *Istraživački rad s ispitanicima: metodološki, etički i drugi problemi*. Ova je tema naišla na dobar odaziv te je utvrđena potreba pripreme publikacije koja bi okupila ključne elemente etike u istraživačkom procesu, a čija bi ciljana publika bili lingvisti. Doc. dr. sc. Stela Letica Krevelj i ja počele smo zajedno promišljati o potrebama hrvatske lingvističke zajednice usmjerenima na etička razmatranja istraživačkoga procesa. Tako smo pristupile intervjuiranju lingvista koje smo upitali o njihovim iskustvima i potrebama te rješenjima koja su iznašli kad bi se suočili s etičkim nedoumicama u svojim istraživanjima. U srpnju 2017. godine odlučile smo slijediti različite interese u okviru bavljenja etikom. Ova je knjiga rezultat puta kojim sam ja pošla.

Zahvaljujem lingvistima koji su svojim iskustvima doprinijeli pripremi ove knjige. Od srca hvala prof. dr. sc. Jeleni Mihaljević Djigunović, prof. dr. sc. Vesni Mildner, prof. dr. sc. Marijanu Palmoviću, izv. prof. dr. sc. Lidiji Cvikić, izv. prof. dr. sc. Renati Geld, izv. prof. dr. sc. Mateuszu-Milanu Stanojeviću, doc. dr. sc. Katarini Aladrović Slovaček, doc. dr. sc. Marini Grubišić, doc. dr. sc. Anđelu Starčeviću i doc. dr. sc. Diani Tomić. Osobna iskustva s etičkim elementima svojeg znanstveno-istraživačkog rada koja su bili spremni podijeliti uvelike su pomogla u izradi koncepta ove knjige te iznošenju detalja specifičnih za primijenjenu lingvistiku. Velika hvala prof. dr. sc. Mileni Žic Fuchs koja je prepoznala potencijal teme etike istraživanja i potaknula me da se njome bavim.

Od srca zahvaljujem svojim recenzentima prof. emer. Damiru Horgi i prof. dr. sc. Marijanu Palmoviću. Nema riječi kojima mogu izraziti zahvalnost na njihovoj podršci i komentarima koji su uvelike doprinijeli konačnoj inačici knjige. Velika hvala i direktoru Srednje Europe prof. dr. sc. Damiru Agičiću na otvorenom pristupu, konkretnim savjetima i spremnosti da svojim velikim iskustvom pomogne u svakoj fazi pripreme teksta.

6 ETIKA ISTRAŽIVANJA U PRIMIJENJENOJ LINGVISTICI

Pripreme za ovu knjigu trajale su od 2015. do kraja 2019. godine. No, sâm tekst napisan je 2020. Kroz tu su me godinu pronijeli moji bliski prijatelji. Oni su svojom toplinom i podrškom neposredno doprinijeli i nastanku ove knjige. Jane, Martina, Nikolina, Marijane, Mihaela D., Mihaela M., Višnja, hvala vam. Vi ste najbolja obitelj koju osoba može poželjeti.

Autorica

U Zagrebu, 8. siječnja 2021.

Uvod

Ova je knjiga namijenjena istraživačima¹ koji se bave primijenjenolingvističkim temama. O etici istraživanja lingvisti u Hrvatskoj nerijetko saznaju iz ostalih srodnih (npr. psihologija) i manje srodnih (npr. biomedicina) područja, ili iz strane literature. Nastojanje ove knjige je da posluži kao referentno mjesto pisano za primijenjene lingviste u Hrvatskoj. Rasprava o etički važnim elementima istraživanja potkrijepljena je primjerima utemeljenim u metodologiji istraživanja u primijenjenoj lingvistici, kako bi diskusiju vezanu uz pitanja o etici istraživanja lingvisti mogli pronaći na jednom mjestu s primjerima i problemima sličnim onima s kojima se mogu susresti u svojim istraživanjima.² Stoga će i teorijski okvir za razmatranje etike istraživanja u ovoj knjizi biti postavljen na način koji bi mogao najbolje odgovarati upravo primijenjenoj lingvistici te će biti utemeljen na deontološkim postavkama, kombinaciji makro i mikroetičkog pristupa, etici vrlina i etici brige. Osobit se naglasak stavlja na edukaciju istraživača u razumijevanju etičkih načela te njihovoj primjeni tijekom cijelog istraživačkog procesa jer o etički važnim aspektima treba promišljati tijekom pripreme, provedbe istraživanja te objave rezultata istraživanja, odnosno o etici treba brinuti u svakom trenutku istraživačkog procesa. Razmotrit će se uloga etičkih povjerenstava institucija i izrada potrebne dokumentacije pri pripremi istraživačkoga nacрта. S odobrenjima etičkih povjerenstava ne smije prestati briga o etici pa će educiran istraživač znati prepoznati etički važne trenutke tijekom provođenja istraživanja „na terenu“ te u njima primjereno reagirati. Odnosno, znat će da promišljanje o etici u istraživačkome procesu ne staje na popunjavanju obrazaca i odobrenju odgovarajućih etičkih tijela. Etiku istraživanja stoga treba gledati kao živ i fluidan koncept koji, ako počiva na čvrstim temeljima ukorijenjenima u znanstvenu zajednicu pomoću edukacije istraživača, neće biti teško provesti u djelo na korist svih

- 1 Izrazi koji se koriste u ovoj knjizi, a imaju rodno značenje, koriste se neutralno i odnose se jednako na ženski i muški spol.
- 2 Ova knjiga nije zamišljena kao pravni savjetnik jer se legislativa mijenja te je promjene potrebno redovito pratiti što se knjigom ne bi moglo ostvariti. No, postaviti će se teorijski okvir za promišljanje o etici istraživanja, iznijeti i razraditi glavne njezine elemente i pružiti popis mjesta (dokumenta i institucija) na kojima će se moći naći uvijek najnoviji podaci vezani uz relevantnu legislativu.

osoba uključenih u istraživački proces. Etički pravilna provedba istraživanja i osnaživanje akademske čestitosti istraživača jamstvo je jačanja znanosti i daljnijeg razvoja istraživačkih nastojanja.

Ova je knjiga, dakle, napisana iz perspektive primijenjenog lingvisti koji pri provođenju istraživanja sa sudionicima nailazi na razna pitanja vezana uz etičke postupke svojeg istraživačkog djelovanja. Na neka od tih pitanja bit će navedeni jasni odgovori formirani na temelju relevantnih dokumenata koji su na snazi u Republici Hrvatskoj i Europskoj uniji. Neka će pitanja biti razrađena na temelju deontoloških postavki u promišljanju etike istraživanja, što je u skladu s europskom tradicijom razmatranja etike sakupljanja i procesiranja podataka u radu sa sudionicima. Dat će se prijedlozi za rješavanje vezanih etičkih problema te otvoriti nova relevantna pitanja. Opći teorijski okvir čini kombinacija makroetičkog i mikroetičkog pristupa kakva se zastupa u ovoj knjizi. Temeljna nit vodilja knjige jest predstaviti okvir za promišljanje o etici istraživanja u trenutcima kad smjernice ne postoje, ili se naiđe na situaciju koja je etički upitna, a odgovor ne mogu ponuditi makroetički kodeksi. Literatura koja razmatra etiku istraživanja često priznaje brojne dileme na koje još nisu doneseni odgovori konsenzusom akademske zajednice (dobar primjer za to su razmatranja etike istraživanja koja se provode putem interneta). Gdje su postupci određeni zakonodavnim okvirima i legislativama te primjerima dobre istraživačke prakse, iznijet će se relevantni savjeti. Ako ne postoji konsenzus o nekom pitanju, to će se istaknuti te dati eventualne preporuke koje bi mogle pomoći istraživačima u rješavanju danih problema. Stoga je jedan od ciljeva ove knjige dodatno potaknuti hrvatsku primijenjenolingvističku akademsku zajednicu na promišljanje i diskusiju o etici istraživanja, različitim načinima na koje se ona odražava na rad i djelovanje njezinih članova, a u okviru različitih aspekata kojima se bavi primijenjena lingvistika. Ako ova knjiga potakne takvu diskusiju te se utvrdi prostor za polemiku i nadogradnju primjerima pojedinih istraživača, smatrat ću da je ispunila svoju svrhu.

Povijest istraživačke etike

Istraživanja se s ljudima u medicini (u zapadnom svijetu) provode već od antičkih vremena (Štojs, 2014), no razmatranja etičkih aspekata istraživačkoga procesa na kojima se danas temelje smjernice za provođenje istraživanja s ljudima izravan su rezultat Nürnberškog procesa protiv nacističkih ratnih zločinaca.³ Prvo od dvanaest suđenja provedenih tijekom Nürnberškoga procesa vezanih uz zločine protiv čovječanstva koja su se dogodila za vrijeme Drugog svjetskog rata bilo je suđenje nacističkim liječnicima tijekom kojih su javnosti predstavljeni eksperimenti koje su liječnici provodili nad desecima tisuća zatvorenika koncentracijskih logora. Navedeni su eksperimenti „potresli osnovne koncepte etike, medicine, znanosti i humanosti“ (Štojs, 2014: 92). Na temelju tih suđenja izrađeno je deset načela etike istraživanja s ljudima (ljudskim subjektima) u medicini koji su kasnije postali poznati kao Nürnberški kodeks. Navedenih deset načela izrađeno je i zapisano po završetku Nürnberškog procesa 1947. kao odgovor na spomenute nacističke zločine počinjene radi istraživanja u znanosti, a koji su izneseni na svjetlost dana tijekom suđenja. Valja posebno istaknuti da je tijekom suđenja izrijekom utvrđeno da takva načela nisu nikad ranije izrađena (Shuster, 1997: 1439) zbog čega se Nürnberški kodeks iz 1947. može smatrati temeljnim dokumentom moderne istraživačke etike. Mackey i Gass (2005: 39) dodaju da je Nürnberški kodeks prvi međunarodni kodeks o istraživačkoj etici. Pedeset godina kasnije Shuster (1997: 1436-1437) razmatra autorstvo Nürnberškoga kodeksa te zaključuje da je deset načela etike istraživanja s ljudima proizišlo iz samoga procesa suđenja te da nije moguće pripisati isključivo autorstvo Kodeksa niti jednom sucu ili stručnom svjedoku uključenome u Nürnberški proces.

Sigurno najvažnije načelo koje donosi Nürnberški kodeks jest obveza istraživača da sudionika u potpunosti informira o istraživanju u koje ga moli da se uključi i da od njega o tome ishodi obaviješteni pristanak (načelo 1.) te da je potrebno izbjeći rizik po osobe uključene u istraživanje, a koje bi to istraživanje moglo izazvati. Shuster (1997) naglašava novu dimenziju koja je dodana pojmu obaviještenog pristanka, a odnosi se na pravo sudionika da povuče svoj pristanak

3 Za temeljit pregled suđenja te popis osoba kojima pripada zasluga za izradu Nürnberškog kodeksa čitatelj se upućuje na referenciju Shuster (1997).

u bilo kojem trenutku istraživanja (načelo 9.). Dodaje da Kodeks upravo istraživača smatra odgovornim da prekine istraživanje ako kompetentno prosudi da je došlo do odmaka od početnih planova te da se istraživanje kreće u smjeru kršenja Hipokratove zakletve (iz 5. st. pr. Kr.) „najprije ne naškoditi“ (lat. *primum non nocere*) (načelo 10.). Naglašava se da rezultat istraživanja treba doprinijeti dobrobiti društva (načelo 2.) te da istraživanje smiju provoditi samo kompetentni istraživači (načelo 8.)

Sljedeći relevantan dokument koji preuzima i doraduje načela postavljena Nürnberškim kodeksom je Helsinška deklaracija, donesena 1964. godine u Helsinkiju, Finskoj, a nadopunjena je u nekoliko kasnijih navrata (Tokio, Japan, 1975, Venecija, Italija, 1983, Hong Kong, Narodna Republika Kina, 1989, Somerset West, Republika Južna Afrika, 1996, Edinburgh, Škotska, 2000, Washington DC, SAD, 2002, Tokio, Japan, 2004, Seul, Republika Koreja, 2008, Fortaleza, Brazil, 2013.) Helsinšku deklaraciju izradilo je Svjetsko medicinsko udruženje (*World Medical Association*) kao skup etičkih načela za medicinska istraživanja s ljudima, a koja uključuje istraživanja na uzorcima i podacima koji potječu od ljudi (*World Medical Association*, 2018).

No, dok je Nürnberški proces koji su provodile Sjedinjene Američke Države još bio u tijeku, u istoj toj zemlji trajala je često citirana Studija siflisa Pelkola u Tuskegeeu. Studija je trajala od 1932. do 1972. godine i poznata je kao najdulja studija u kojoj je sudionicima uskraćena pomoć, odnosno liječenje. Radilo se o punih 40 godina (Thomas i Crouse Quinn, 1991). Godine 1932. američka Služba za javno zdravstvo (*Public Health Service*) u suradnji s Tuskegee institutom započela je studiju kojoj je cilj bio istražiti i zapisati prirodan tijek razvoja siflisa u svrhu uvođenja programa liječenja za afroameričku populaciju (Centers for Disease Control and Prevention, 2020). U studiji je sudjelovalo 600 muškaraca od kojih 201 isprva nije bio zaražen siflisom. Sudionici su pristali sudjelovati u studiji, no njihov pristanak nije bio obaviješten pristanak, odnosno nisu bili potpuno i iskreno informirani o tome što će studija točno podrazumijevati. Rečeno im je da će ih se liječiti od „loše krvi“ te su im obećani besplatni medicinski pregledi, besplatni obroci i posmrtna pripomoć u zamjenu za sudjelovanje u istraživanju. Originalno je predviđeno da studija traje šest mjeseci, no u konačnici je trajala četrdeset godina. Godine 1936. donesena je odluka da se muškarce koji su bili sudionici u studiji prati do njihove smrti bez liječenja. U tom razdoblju otkriveno je da je penicilin učinkovit lijek u liječenju siflisa, no on sudionicima Studije siflisa Pelkola u Tuskegeeu nije administriran; štoviše, onemogućeno im je bilo da ga dobiju iz drugih izvora. Thomas i Crouse Quinn (1991) ističu jednu važnu činjenicu vezanu uz situacije u kojima istraživači iznevjere svoje sudionike, a to je teško nepovjerenje prema znanosti i znanstvenicima (u ovom slučaju, liječnicima)

koje ostaje duboko zabilježeno u zajednici. Autori smatraju da je jedan od iznimno štetnih učinaka koje je ostavila Studija sifilisa Pelkola u Tuskegeeu to što se, gotovo 30 godina nakon studije, u afroameričkoj populaciji zadržalo nepovjerenje prema javnom zdravstvenom sustavu u Sjedinjenim Američkim Državama. To se nepovjerenje odrazilo na edukaciju o riziku od AIDS-a u afroameričkoj zajednici. Ovaj ekstreman primjer dobro prikazuje koliko dugoročne mogu biti posljedice zlonamjerne istraživačke prakse.

Wiles (2013: 10) piše da Studija sifilisa Pelkola u Tuskegeeu, nažalost, nije izoliran primjer neetične istraživačke prakse, no upravo je navedena studija bila ključan poticaj utemeljenju Nacionalnog povjerenstva Sjedinjenih Američkih Država za zaštitu sudionika u istraživanjima u biomedicini i biheviorističkim istraživanjima (*United States' National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioural Research*). Povjerenstvo je utemeljeno 1974. godine. Uslijedila je izrada Izvješća Belmont (*Belmont report*), 1979. godine i utemeljenje institucijskih etičkih povjerenstava (engl. *institutional review boards*). Zadatak je institucijskih etičkih povjerenstava pregledati i odobriti prijedloge istraživanja sa sudionicima u Sjedinjenim Američkim Državama (originalno u biomedicini i biheviorističkim istraživanjima, no danas je ovo praksa i u drugim područjima). U izvješću Belmont postavljena su temeljna etička načela i načini primjene tih načela čime je postavljen temelj budućim kodeksima etičkog postupanja, a koji većinom prate iste smjernice. Temeljna etička načela iznesena u Izvješću Belmont su poštovanje prema osobama (engl. *respect for persons*), dobročinstvo (engl. *beneficence*) i pravda (engl. *justice*) (Department of Health, Education and Welfare, 1979). Načelo poštovanja prema osobama dijeli se na dva moralna preduvjeta: poštivanje autonomije sudionika i zaštita sudionika sa smanjenom autonomijom. Poštovanje prema osobama ostvaruje se tako da se potencijalne sudionike u potpunosti informira o svim aspektima istraživanja te se zatraži njihov potpuno dobrovoljan pristanak na sudjelovanje. Osobe sa smanjenom autonomijom ranjivi su sudionici (npr. djeca, stariji i nemoćni, manjine i sl.) o kojima istraživač treba posebno skrbiti. Načelo dobročinstva nalaže istraživaču *obvezu* da osigura dobrobit sudionika te se vodi dvama temeljnim pravilima: ne naškoditi (engl. *do no harm*, lat. *primum non nocere*) i uvećati moguće poželjne učinke te umanjiti moguću štetu. Načelo pravde odnosi se na pravednu raspodjelu pozitivnih učinaka istraživanja, kao i tereta koje sudionici podnose kad u njemu sudjeluju. To, primjerice, znači da nije moralno niti dopušteno istraživanje raditi sa sudionicima jedne (možda manje povlaštene) skupine, a rezultate primijeniti na drugu skupinu povlaštenih osoba (Department of Health, Education and Welfare, 1979).

Konačno, Vijeće za međunarodne organizacije medicinskih znanosti (*The Council for International Organizations of Medical Sciences – CIOMS*) izradilo je 1982. godine Međunarodne etičke smjernice za biomedicinska istraživanja s ljudskim subjektima (*International Ethical Guidelines for Biomedical Research Involving Human Subjects*). Smjernice su prerađene 1983. i konačno 2002. godine, a primjenjuju načela iznesena u Helsinškoj deklaraciji, temelje se na tri etička načela razrađena u Izvještaju Belmont, no pritom se osobito usredotočuju na zemlje u razvoju te se bave primjenom univerzalnih etičkih načela u multikulturalnom svijetu naglašavajući zaštitu ranjivih sudionika i poštovanje prema različitim kulturama (CIOMS, 2002; Israel i Hay, 2006).

Na prethodno navedenim dokumentima temelji se istraživačka etika kojom se danas vode znanstvenici zapadnoga svijeta. Treba naglasiti da to nikako ne znači da u drugim dijelovima svijeta nije bilo govora o istraživačkoj etici, no ova knjiga polazi od prethodno navedenih temelja.

Etički zaokret u primijenjenoj lingvistici: Hrvatska i svijet

Lingvisti su spoznaje o etici istraživanja isprva prikupljali iz srodnih znanosti, uglavnom iz društvenih znanosti; psihologije ili pedagogije. No, o ovoj se temi sve intenzivnije piše i u primijenjenoj lingvistici u svijetu. Takav fokus na etiku ide uz bok relativno recentnom naglasku na metodološkim razmatranjima istraživanja, odnosno samorefleksiji istraživača u primijenjenoj lingvistici. Radi se o metodološkom zaokretu u kojem lingvisti promišljaju svoju istraživačku praksu radi pronalazjenja što boljih istraživačkih metoda. To čine razvijajući kvantitativne i kvalitativne istraživačke metode te najrecentniju mješovitu metodu u kojoj se integriraju kvantitativan i kvalitativan pristup. U okviru navedene promjene u metodološkom pristupu, javlja se i sve značajniji fokus lingvista na etički aspekt njihovih istraživačkih nacrtu, što je nazvano „etičkim zaokretom u primijenjenoj lingvistici“ (De Costa, 2016: 5). O etici istraživanja u primijenjenoj se lingvistici nije uvijek intenzivno raspravljalo zbog prešutnog mišljenja da lingvistička istraživanja ne mogu nanijeti značajniju (fizičku) štetu sudionicima, zbog čega neka etička povjerenstva nisu niti smatrala potrebnim razmatrati nacрте lingvističkih istraživanja pa bi oni dobili tzv. status izuzeća (engl. *exempt*). Mackey i Gass (2005) dodaju da institucijska etička povjerenstva često smatraju kako istraživački prijedlozi lingvističkih istraživanja ne trebaju prolaziti kompletnu proceduru etičke recenzije, odnosno da povjerenstvo ne treba zasjedati u punom sastavu pri odlučivanju o etičnosti istraživanja, nego je dovoljno da to učini voditelj povjerenstva, ili jedan ili nekolicina članova povjerenstva.⁴ Ponovno, razlog je tomu što se smatra da lingvistička istraživanja predstavljaju minimalan rizik za sudionike zbog čega se još do nedavno manje pažnje posvećivalo etičkim implikacijama istraživačkih nacrtu u lingvistici. Činjenica jest da istraživanje u lingvistici (uglavnom) ne može nanijeti toliko (fizičke) štete koliko to može istraživanje u biomedicini, ili toliko psihološke štete koliko to može istraživanje u psihologiji. Ipak, rad sa sudionicima osjetljivo je područje, što je jasno prepoznato te se otvoreno o tome govori u posljednje vrijeme i u primijenjenoj lingvistici. Ovo nije neobično jer velik broj tema u lingvistici, ako ne i sve, na neki način imaju veze s ljudima kao sudionicima s obzirom na to da je jezik ljudski proizvod. Važno je stoga imati na umu da i rad na tekstu te izričaju ima veze s ljudima koji su ga proizveli.

⁴ Iznimka su istraživanja s djecom koja se smatraju ranjivom skupinom sudionika.

Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj ne zaostaje u navedenoj praksi metodološkog i etičkog samorefleksivnog zaokreta pa je, primjerice, tema godišnjega XXIX. međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanog 2015. godine bila *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja*, a kao rezultat skupa objavljena su dva zbornika naslovljena *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja* (Udier i Cergol Kovačević, 2016) i *Applied Linguistics Research and Methodology* (Cergol Kovačević i Udier, 2017). Kao predkonferencijski događaj održana je međunarodna znanstvena radionica Zadarskog lingvističkog foruma *Metodologija istraživanja i pisanje znanstvenih radova u lingvistici*, a tijekom skupa održan je okrugli stol o istraživačkoj etici naslovljen *Istraživački rad s ispitanicima: metodološki, etički i drugi problemi*. Navedena su nastojanja popraćena još dvama skupovima namijenjenim doktorandima i posvećenim metodologiji i etici istraživanja, a koji su realizirani u okviru rada Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku (*LinguaDOC – I. znanstveni skup doktoranada HDPL-a sa središnjom temom Istraživanje – od zamisli do objave* (2017.) i *3. simpozij SCIMETH – Etička pitanja u suvremenim lingvističkim istraživanjima* (2018.)). Ovo nikako nisu jedini događaji posvećeni promišljanjima o etici istraživanja u Hrvatskoj, no ističemo ih kao dobre primjere znanstvene rasprave usmjerene na promišljanje o etičkim pitanjima istraživačkoga rada u primijenjenoj lingvistici i edukaciji znanstvenog podmlatka. Potrebno je napomenuti da se kolegiji o etici istraživanja u primijenjenoj lingvistici sve više uključuju u doktorske studije filoloških usmjerenja u Hrvatskoj kao zasebni kolegiji ili kao dijelovi kolegija iz metodologije istraživanja.

De Costa (2016) daje kratak pregled pojavljivanja tematike istraživačke etike u primijenjenolingvističkim tekstovima te same početke vezuje uz tekstove o metodologiji istraživanja (odnosno pripremi istraživačkih projekata) iz 80-ih godina prošloga stoljeća. Kao prvi takav dokument navodi *TESOL Guidelines for Ethical Research in ESL* (TESOL Research Committee, 1980) u kojemu se, kako mu ime kaže, iznose etičke smjernice za istraživanja učenja i poučavanja engleskog kao stranog jezika. Eckert (2014) smatra da bi jedno od početnih razmatranja istraživačke etike u lingvistici mogla biti knjiga Deborah Cameron i sur. *Researching Language: Issues of Power and Method* iz 1992. u kojoj se autori usredotočuju na etički iznimno relevantnu temu odnosa moći između istraživača i sudionika. Zanimljivo je da Labov (1982: 173) u okviru svojeg drugog načela predanosti istraživača istraživačkom radu i zajednici iz koje dolaze njegovi sudionici eksplicitno navodi da je odgovornost istraživača koji je prikupio jezične podatke od članova neke jezične zajednice iskoristiti znanje koje je stekao na temelju navedenoga istraživanja na korist te zajednice. Labov o navedenom konceptu razmišlja kao o nekoj vrsti duga prema zajednici, a očito je da se radi o ranije spomenutom načelu pravde kako je navedeno u Izvješću Belmont (Department of Health, Education

and Welfare, 1979). De Costa ističe da je temeljni fokus autora koji su se bavili etikom 80-ih i 90-ih godina prošloga stoljeća bio metodologija istraživanja, dok Kubanyiova (2008) dodaje da je rasprava o etičkim problemima u provođenju istraživanja u primijenjenoj lingvistici rijetko bila zastupljena čak i u vodičima iz metodologije istraživanja. Sredinom 2000-ih godina priručnici iz metodologije istraživanja u primijenjenoj lingvistici sve se ozbiljnije bave istraživačkom etikom.⁵ Konačno, De Costa 2016. godine uređuje publikaciju o etici istraživanja namijenjenu primijenjenim lingvistima *Ethics in Applied Linguistics Research: Language Researcher Narratives*. Osobit naglasak stavljen je na izvještaje istraživača u kojima oni opisuju etičke dileme s kojima su se susreli u svojim istraživanjima te rješenja do kojih su došli u okvirima takve situacijske etike.⁶ Navedeni pristup osvježanje je u etičkim razmatranjima te pruža izvrstan uvod u teorijsku podlogu etike istraživanja kakvu se predlaže u ovoj publikaciji.

5 Za pregled primijenjenolingvističkih publikacija koje daju osvrt na temu etike istraživanja čitatelj se upućuje na De Costa (2016: 2).

6 Termin situacijska etika odnosi se na etiku djelovanja u kontekstu istraživačke situacije.

Etička načela, teorijski okvir i terminologija

Teorijski okvir ove knjige počiva na dva naizgled kontradiktorna pristupa istraživačkoj etici: makroetici i mikroetici.

Makroetika

Makroetički je pristup tradicionalan pristup istraživačkoj etici koji počiva na filozofskim uopćavanjima o tome što je dobro, a što loše u istraživačkim postupcima, u okviru kojega se nastoji izraditi sveobuhvatne smjernice za provođenje istraživanja sa sudionicima. Pritom je moguće voditi se nizom filozofskih pristupa, a nužno je istaknuti dva koja su izrazito relevantna za ovu tematiku: deontološki (prema I. Kantu) i utilitaristički (prema J. S. Millu). Deontološki pristup zastupa apsolutno načelo prema kojemu nije dopušteno učiniti štetu sudionicima te je potrebno činiti ono što se smatra moralno ispravnim, bez obzira na posljedice. U deontološkom pristupu naglašava se autonomija pojedinca. Utilitaristički pristup počiva na načelu djelovanja za veće dobro, odnosno održavanju ravnoteže između nužne štete i većeg dobra koje će iz navedene štete nastati, bez obzira na to kako se to postiže te se smatra da su ispravni oni postupci koji donose veće dobro većem broju ljudi (Brewster Smith, 2000: 4). Pritom se ne propituje nužno kako se to postiže, odnosno, smatra se opravdanim nanijeti štetu manjem broju sudionika ako će to polučiti rezultate koji će biti od koristi za veće dobro. Teško je opravdati utilitaristički pristup primijenjenolingvističkim istraživanjima. Stoga se razmatranja u ovoj knjizi temelje na deontološkom pristupu u istraživačkom radu sa sudionicima pri čemu im nije moralno nanijeti štetu iz bilo kojeg razloga te makroetičke smjernice iznijete u ovoj knjizi počivaju na deontološkoj etici.

Razlika između utilitarističkog i deontološkog pristupa očituje se u pristupima etici istraživanja koji se prakticiraju u Sjedinjenim Američkim Državama i Europskoj uniji (Ess i AoiR, 2002). Naime, u SAD-u se primjenjuje utilitaristički pristup jer takav pristup stavlja analizu troškova i koristi (engl. *cost-benefit analysis*), odnosno poslovne interese, ispred brige za poštivanje prava sudionika i odgovornosti koje leže na istraživaču, dok deontološki usmjeren europski pristup naglašava zaštitu prava pojedinca, „ponajprije prava na privatnost – pa i pod cijenu

odustajanja od provođenja istraživanja koje bi moglo doprinijeti većini“ (ibid.: 20, dodatak 2) kao što se jasno ogleda u *Uredbi (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ* (u daljnjem tekstu Opća uredba o zaštiti podataka – OUPZ) (OUPZ, 2016). Europski pristup privatnosti podataka političko je pravo građana te je ugrađeno u temeljna ljudska prava koja automatski pripadaju svim sudionicima istraživanja, odnosno svim građanima Europske unije. U Sjedinjenim Američkim Državama privatnost podataka stvar je tržišta, a ne temeljno političko pitanje (Reidenberg, 2000: 1331-2 u Ess i AoIR, 2002: 20-21).

Razlike u tretiranju pitanja privatnosti mogu se pripisati kulturološkim razlikama uvriježenima u zemljama u kojima istraživači djeluju. Tako Ess i AoIR (2002: 29) daju primjer audio ili video snimanja neke aktivnosti u okviru istraživanja koje se provodi putem interneta. Postavlja se pitanje je li potrebno zatražiti dopuštenje osobe koju se snima. Navode primjer američkog istraživača Joea Walthera (Walther, 2002 u Ess i AoIR, 2002: 29), sudionika tima autora koji su pripremali dokument AoIR-a iz 2002. prema kojemu takvo snimanje nije upitno, dok za norveškog istraživača Daga Elgesema (Elgesem, 2002 u Ess i AoIR, 2002: 29), za takvo snimanje treba zatražiti suglasnost sudionika. Walther i Elgesem pozivaju se na očekivanja građana zemalja iz kojih dolaze o tome kako će istraživači tretirati njihovu privatnost.

Problem neusklađenosti između zemalja članica Europske unije u pristupu istraživačkoj etici i pitanju privatnosti riješen je uvođenjem Opće uredbe o zaštiti podataka (OUPZ, 2016).

Mikroetika

Makroetički pristup razmatranju istraživačke etike donosi „pogled izvana“. Radi se o pristupu odozgo prema dolje čija je prednost to što pruža mogućnost uopćavanja te se može sustavno i ujednačeno primijeniti u svim istraživačkim situacijama (Truog i sur., 2015: 2). Kubanyiova ovaj pristup definira kao skup „općih etičkih smjernica uvrštenih u etičke kodekse i smjernice institucijskih etičkih povjerenstava“ (Kubanyiova, 2008: 505). Takav pristup postaje osobito nužan u trenutku formiranja institucijskih etičkih povjerenstava kojima je zadatak primijeniti makroetičke smjernice preporučene etičkim kodeksima na rad istraživača. Deontološki pristup etici istraživanja ogleda se u kodeksima i popisima koraka koje istraživač treba poduzeti pri pripremi i provođenju istraživanja (Spiel i sur., 2018: 1). Etički su kodeksi nužno potrebni, a opće smjernice koje oni donose ključne su za istraživački rad. No, njihova relevantnost za konkretnu istraživačku praksu nije uvijek

apsolutna i potpuna te je dobro gledati ih kao opće smjernice koje treba poštivati, no čiji doseg ne obuhvaća svu istraživačku praksu. Naime, navedeni pristup ima jednu ključnu manu. Radi se o tome da nije uvijek praktično primjenjiv zbog niza neočekivanih i potpuno individualnih situacija s kojima se istraživači susreću na terenu. Dodatno, Kubanyiova govori o ulozi i odgovornosti istraživača pri uporabi raznovrsnih istraživačkih metoda povezanih s istraživanjima u razredu, studiji slučaja, etnografiji i sl. (Kubanyiova, 2008: 503) u kojima se susreće s mnogim operativnim etičkim problemima, a na koje makroetičke smjernice ne mogu dati primjeren odgovor. Sve navedeno poziva na pristup koji bi bio primjereniji samoj realizaciji istraživanja. Takav bi se pristup odnosio na etiku u praksi te bi donosio svojevrstan „pogled iz“ istraživačkoga procesa. Radi se o pristupu odozdo prema gore, odnosno o mikroetičkom pristupu. Sâm pojam i termin mikroetika originalno potječu iz rada Paula A. Komesaroffa iz 1995. koji je skovao ovaj termin u osvrtu na svakodnevnu etiku u kliničkoj praksi i dinamiku komunikacije između liječnika i pacijenta koju predstavlja kao vrlo osjetljivu interakciju tijekom koje svaki trenutak može biti štetan za pacijenta na razne načine. Komesaroff nadalje piše da etika (u medicini) ne počiva samo na velikim filozofskim pitanjima, već je „etika ono što se događa u svakoj interakciji između svakog liječnika i svakog pacijenta“ (Komesaroff, 1995: 68, u Guillemin i Gillam, 2004: 266). Dakle, mikroetika se bavi odlukama koje istraživači svakodnevno donose susrećući se s neočekivanim situacijama u praksi te nastojeći donijeti etički ispravne odluke, koje nisu predviđene makroetičkim načelima.

Istraživanja sa sudionicima uključuju interakciju između istraživača i sudionika te je jasno kako je Komesaroffovo razmišljanje primjenjivo na medicinu, istraživačku etiku općenito te, uže, na etiku istraživanja u primijenjenoj lingvistici. To, naravno, ne znači da su situacije identične, no principi su primjenjivi. U skladu s navedenim, a iz perspektive opće istraživačke etike Guillemin i Gillam govore o „etički važnim trenucima“ (engl. *ethically important moments*).⁷ Etički važne trenutke autori definiraju kao „suptilne i obično nepredvidive situacije koje nastaju tijekom same prakse provođenja istraživanja“ s ljudima kao sudionicima tijekom kojih se primjenjuje određen pristup, ili se donosi određena odluka koja ima značajne etičke reperkusije, no pritom istraživač osjeća da niti jedan postupak koji ima na raspolaganju nije u potpunosti zadovoljavajući (Guillemin i Gillam, 2004: 262, 265), odnosno svaki može imati neugodne etičke posljedice.

Primjer etički važnog trenutka je situacija u kojoj sudionik postaje iznimno anksiozan tijekom provođenja istraživanja, a istraživač takvu reakciju nije mogao predvidjeti. Usprkos tome što je sudionik potpisao obaviješteni pristanak te samostalno ne izražava želju da prekine svoje sudjelovanje u istraživanju, odnosno

7 De Costa (2016) ih zove etički kritičnim događajima (engl. *ethically critical incidents*).

zadovoljeni su svi makroetički uvjeti, odgovornost je istraživača prepoznati ovaj etički važan trenutak neugode koju sudionik osjeća te prekinuti istraživanje na način da se sudionik ne osjeća manje vrijednim ili kao da je na bilo koji način podbacio u svojem doprinosu istraživanju.

Kontekstualizirana, odnosno situacijska priroda istraživačkoga procesa koja je posvećena rješavanju etički važnih trenutaka preduvjet je mikroetike. Mikroetički je pristup jedinstven u svakoj situaciji, nastaje spontano te proizlazi iz odnosa između istraživača i sudionika, odnosno više sudionika. Osim toga, čvrsto je vezan uz verbalnu i neverbalnu komunikaciju između svih zainteresiranih strana u istraživačkome procesu (Truog i sur., 2015: 2).

Makroetika i mikroetika u sinergiji

Relevantnost i isprepletenost makro i mikroetičkoga pristupa dobro prikazuju Guillemín i Gillam koji razlikuju dvije temeljne dimenzije pristupu kvalitativnom istraživačkom procesu: kontekstualiziranu etiku u praksi u odnosu na proceduralnu etiku. Etika u praksi odgovara mikroetičkim načelima te je autori definiraju kao „svakodnevne etičke probleme koji nastaju tijekom provođenja istraživanja“ (Guillemín i Gillam, 2004: 263). Proceduralna etika odnosi se na traženje odobrenja odgovarajućih etičkih tijela za provođenje istraživanja s ljudima kao sudionicima. Radi se o makroetičkom pristupu pri čemu istraživači nerijetko uče „jezik etičkih povjerenstava“ (ibid.) kako bi zadovoljili formalne zahtjeve za to da njihovi istraživački planovi budu odobreni. Međutim, pritom ostaje bojazan da autori prolaze kroz ovu proceduru koristeći naučene formulacije te samo kako bi njihov nacrt bio odobren, a pritom ne promišljaju dublje relevantna etička načela i implikacije svojih istraživačkih nacrtova. Dodatno je ključno u autora osvijestiti činjenicu da odgovornost istraživača ne prestaje u trenutku kad njihov nacrt odobri relevantno etičko tijelo. Djelovanje u skladu s istraživačkom etikom odgovornost je autora tijekom cijelog procesa istraživanja pa čak i kasnije, nakon diseminacije rezultata istraživanja. Ovo je osobito važno u slučaju etički važnih trenutaka koje istraživač, usprkos svim naporima, ne može predvidjeti, a dio su svakog projekta.

Kontrast između makro i mikroetike, pojmova koji se sve više upotrebljavaju u suvremenim etičkim razmatranjima, odgovara kontrastu između normativne i primijenjene etike. Pritom se normativna etika bavi utvrđivanjem općih zakonitosti koje je potrebno slijediti pri pripremi i provođenju istraživačkih aktivnosti, dok se u okviru primijenjene etike usredotočuje na to kako etički razmišljati o pojedinim problemima (Spiel i sur., 2018: 2). Primijenjena etika odnosi se na primjenu etičkih načela u stvarnim situacijama (Nikku i Eriksson, 2006). Autori navode neke od temeljnih etičkih problema u vezi s kojima je potrebno razviti stav u medicini

(genetska tehnologija, prioritetni korisnici donacije organa i sl.). Ovo su problemi makroetičke prirode, odnosno potrebno je iznjedruti opće teorije i analitičke modele koji stručnjacima mogu služiti kao podloga za etički osvrt na svoj rad. No autori također ističu da se medicinski djelatnici svakodnevno ne susreću nužno s takvim „velikim“ problemima, već da su njihova iskustva sasvim drugačija te se nose s etičkim odlukama koje su možda manjeg opsega, no nikako nisu manje važne za živote osoba o kojima brinu, a mogu se dogoditi u svakom trenutku interakcije s pacijentima. Moguće je povući paralelu s nastojanjima istraživača u znanosti; oni se vode temeljnim etičkim načelima, no ono s čime se svakodnevno suočavaju upravo su mikroetičke dileme u odnošenju sa sudionicima koje su možda manjih razmjera, ali su jednako relevantne kao i makroetički problemi. Osim toga, za donošenje rješenja mikroetičkih dilema često nema puno vremena jer se događaju u trenutku te istraživač treba biti dobro upoznat s postavkama istraživačke etike i biti treniran u njihovoj primjeni kako bi učinkovito i brzo reagirao onda kad je to potrebno. Pritom treba primijeniti zdrav razum i empatiju. Tako se etika kreira u trenucima kad se primjenjuje, odnosno u trenucima kad se donose situacijske, kontekstualizirane odluke u okviru kojih postaje jasno što etički ispravno ponašanje znači za društvo (Nikku i Eriksson, 2006), ali i za znanost i akademsku zajednicu. Worthley (1997) smatra da se tijekom rutinskih interakcija razvija mikromoć jer se u tim trenucima stvara podloga za kontrolu i utjecaj osobe koja posjeduje više moći na onu osobu koja tu moć nema (Worthley, 1996 u Nikku i Eriksson, 2006: 171). U medicini i njegovateljstvu to je odnos između medicinskog osoblja i pacijenta, dok se u istraživanjima radi o odnosu između istraživača koji ima moć i sudionika koji nema moć. No, upravo zbog toga što je za mikroetički pristup teško dati popis smjernica kakve se daju u makroetičkim kodeksima, iznimno je važno educirati istraživače u primjerenj kombinaciji navedena dva pristupa u praksi.

Mandal i sur. (2015) mikroetiku nazivaju avangardom u području etike te naglašavaju da je ključno ovaj pristup uključiti u edukaciju praktičara.⁸ Mikroetika je još u tijeku pronalaženja svojega mjesta u različitim disciplinama te se ističe kao relativno nov pristup, osobito u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici. Iako je uvijek jednostavnije raditi s konkretnim pravilima opće prirode, što odgovara makroetičkim načelima, ne treba se plašiti varijabilnosti i nemogućnosti standardizacije mikroetičkih načela jer ona donose slobodu, fleksibilnost u pristupu i mogućnost rješavanja konkretnih kontekstualiziranih problema koje makroetika ne može pružiti.

8 U njihovom slučaju, radi se o medicini kao polju koje se kontinuirano nosi s ljudskom boli, patnjom i smrću.

Mikroetika kao istraživačka metoda

Postoje nastojanja da se mikroetički pristup razvije kao konkretna istraživačka metoda što podrazumijeva provođenje istraživanja u okviru ovoga pristupa i o njemu. Nikku i Eriksson (2006) nastoje razviti metodologiju primjerenu istraživanjima vezanim uz mikroetički pristup u medicini i njegovateljstvu. To čine prikazujući metode i pristupe za koje smatraju da mogu rasvijetliti mikroetičke moralne dileme, a koje se tradicionalno vežu uz društvene znanosti (npr. intervju). Mikroetika se najčešće vezuje uz kvalitativnu istraživačku praksu (Haverkamp, 2005); primjerice, kako se nositi s neočekivanim situacijama tijekom intervjua. No, to nije isključivo jer se može primijeniti i na kvantitativne metodološke pristupe; primjerice prikupljanje podataka pomoću upitnika u okviru čega se razmatraju načini na koje se u specifičnim situacijama štite prava sudionika. Nikku i Eriksson (2006) predlažu provođenje etičke analize koje bi bilo utemeljeno u etnografskim metodama, sudioničkom promatranju, i narativnim pristupima. Smatraju da su ove metode primjerene proučavanju kontekstualiziranih etičkih postupaka, odnosno etike koja se odvija u trenutku interakcije s pacijentima. Autori mikroetičke aspekte opisuju kao nestalne, promjenjive i nesistematične zbog čega je često nemoguće primijeniti opće principe na stvarnu situaciju. Smatraju da mikroetička analiza ima sljedeće karakteristike: proizlazi iz svakodnevnih situacija, usredotočuje se na specifičnu situaciju, naglašava kontekstualiziranost problema, bavi se analizom stavova osoba uključenih u situaciju koja se promatra te dopušta suptilne varijacije u etičkim standardima s obzirom na kontekst problema kojim(a) se bavi.

Dakle, prema Nikku i Eriksson, mikroetika se usredotočuje na pojedinca i dileme s kojima se on suočava u interakciji sa svojom okolinom, a koji nadilaze aspekte struke u okviru koje pojedinac djeluje. Tako se ističe kompleksnost ljudskog ponašanja te se usredotočuje na to kako upravo osobe na koje utječu etičke odluke percipiraju navedene probleme.⁹ Dodatno, mikroetika pokušava odgovoriti na pitanje kako se ljudi ponašaju i zašto donose određene situacijske odluke, usredotočuje se na njihova osobna promišljanja činjenica, iskustava, prešutnog znanja, emocija i sl. To se čini u okviru različitih elemenata koji doprinose situacijskom kontekstu u kojemu se osobe nalaze: kulturološkom kontekstu, razini društvene ugone kod sudionika interakcije, povjerenju među suradnicima, iskustvenoj pozadini i društvenoj strukturi (Nikku i Eriksson, 2006: 172). Dodaju da se mikroetička analiza ne usredotočuje samo na trenutke u kojima se dvoje ili više pojedinaca suočava s etičkom dilemom, već i na svakodnevne situacije kroz koje se pokušava dati opis ustaljenih mikroetičkih pozicija (stavova o etički ispravnom

9 Autori se bave mikroetičkim pristupom u bioetici, a na konkretnom primjeru pružanja njege bolesnici.

ponašanju). Time što se za početnu točku analize ne uzimaju makroetički opći principi, već empirijski dokazi utemeljeni na rješenjima koja nude sami sudionici procesa interakcije moguće je prikazati snažan potencijal koji pojedinci imaju u pronalaženju najboljih rješenja u etički kritičnim trenucima u praksi.

Nikku i Eriksson prezentiraju mogućnost istraživanja mikroetičkih situacija i rješenja koja sudionici nude na primjeru vlastitog istraživanja kojemu je cilj utvrditi kako se skupina profesionalnih njegovatelja nosi sa svojom ulogom u životu i obitelji nepokretne osobe koju njeguju, za koju nisu sigurni koliko je svjesna svoje okoline. Autori su proveli polustrukturirani intervju u fokus skupini s njegovateljima primateljice skrbi te njihovoj komunikaciji u kojoj dvije njegovateljice očito izražavaju dva različita stava: mogućnost poistovjećivanja s primateljicom skrbi, ili želju da joj pruže osjećaj uključenosti u društvo u kojemu fizički više ne može sudjelovati. Ova dva pristupa interakciji s primateljicom skrbi autori smatraju mikroetičkim stavovima njegovateljica na kojima se temelje njihove odluke i postupci u interakciji s pacijenticom. Ti stavovi ne slijede iz makroetičkih načela nego su specifični za tu situaciju. Mikroetički stav autori definiraju kao svjestan ili gotovo nesvjestan stav koji osoba zauzima, a koji proizlazi iz osobne i kontekstualne interpretacije situacije utemeljene u etičkom standardu kojim se vode (Nikku i Eriksson, 2006: 177). Njihove mikroetičke odluke o načinima interakcije s bolesnicom temelje se na ova dva temeljna koncepta. Konačno, autori nastoje postići generalizacije i povezati rezultate istraživanja s teorijskim razmatanjima u okviru bioetike.

Etika vrlina i etika brige

Dva usko povezana koncepta koja je potrebno razmotriti u kontekstu etičkih razmatranja i postupaka u istraživanjima su etika vrlina¹⁰ (engl. *virtue ethics*) i etika brige (engl. *ethics of care*). Haverkamp (2005) razmatra ova dva pojma u kontekstu kvalitativne istraživačke etike u primijenjenoj psihologiji smatrajući ih ključnim konceptima kvalitativne istraživačke prakse. Autor etiku vrlina definira kao nastojanja istraživača u smjeru razvoja sposobnosti prepoznavanja etički važnih trenutaka, odnosno etički upitnih elemenata u radu sa sudionicima onda kad se pojave kako bi ih se moglo pravovremeno riješiti. Etika brige odnosi se na „emocionalno poistovjećivanje i solidarnost sa sudionicima“ (Helgeland, 2005: 556). Haverkamp (2005) prikazuje hipotetski primjer u kojemu se ogleda djelovanje ovih dvaju koncepta i temeljnih etičkih principa te iz te interakcije proizlazi

10 Prijevod termina daje Berčić (2008) te etiku vrlina opisuje kao „struju u suvremenoj etici prema kojoj prioritet u vrednovanju imaju karakterne osobine ljudi, a ne njihovi postupci“ (Berčić, 2008: 193).

najsretnije etičko rješenje mikroetičke dileme. Naime, nakon što istraživač intervjua jednu skupinu izbjeglica te, prema etičkim preporukama provođenja intervjua, sudionicima na uvid daje snimku intervjua, jedan sudionik izražava značajnu anksioznost jer smatra da rezultati prikazuju neke sudionike, uključujući i njega, u negativnom svjetlu. Smatra da ga se može identificirati na temelju prikupljenih podataka u kojima je iznio neke specifične detalje. Haverkamp razmatra slučaj iz makroetičke (pa i utilitarističke) perspektive komentirajući da bi rezultati istraživanja mogli dati pozitivan i ključan doprinos rješavanju problema s kojima se nose druge izbjeglice u sličnim situacijama. No, iz perspektive etike brige postupci istraživača trebaju biti vođeni razumijevanjem činjenice da je problem uznemirenog sudionika potrebno dodatno razmotriti i postupiti tako da se umani njegova anksioznost. S makroetičkog stajališta istraživač je poduzeo sve potrebne korake te se „osigurao“ u smislu proceduralne etike i provjere institucijskih etičkih tijela (prikupio je pristanak sudionika i sl.). S mikroetičkog gledišta istraživač je prepoznao etički važan trenutak u kojem na njemu leži odgovornost da odluči kako će reagirati u danoj situaciji.

Mikroetika i makroetika u sinergiji – zaključak

Usredotočenost na mikroetičke principe i situacijsku istraživačku praksu ogleda se u izvještajima istraživača u kojima autori iznose svoje etičke dileme, razmatranja i rješenja do kojih su došli radeći na svojim istraživanjima. Cilj je pomoći kolegama koji se mogu naći u istim ili sličnim situacijama. Radi se o stresnim događajima „iza kulisa“ istraživanja (Duff i Abdi, 2016: 125). Ova promjena u paradigmi razmatranja etike istraživanja i prepoznavanje relevantnosti takvih tekstova koji ulaze u dubinu etičkih problema te ih razlažu u detalj neobično je važna jer prikazuje mikroetičko gledište istraživača. Tako je već spomenuto izdanje koje je uredio De Costa (2016) o etici istraživanja u primijenjenoj lingvistici sazdano od izvještaja lingvista u kojima su izložili etičke dileme s kojima su se susreli pri provedbi svojih istraživanja. Radi se o relevantnoj kolekciji tekstova koji se bave temom etike u primijenjenoj lingvistici. Neki od primjera istraživanja na čije se etičke elemente autori osvrću u navedenoj publikaciji su istraživanja s imigrantima, etičke dileme u kreiranju jezične politike, studije jezika i identiteta, internetska istraživanja pisanoga teksta te aktivizam u znanosti. De Costa ističe da su autori tekstova pokazali visoku razinu fleksibilnosti u trenutku kad su se susreli s pojedinom mikroetičkom dilemom. Dodaje da su pokazali i visoku razinu brige za sudionike svojih istraživanja te su uložili značajan trud kako bi realizirali korake za koje su smatrali da su u najboljem interesu njihovih sudionika.

Zbog čega je mikroetički pristup promišljanju etike istraživanja potreban? Može je izdvojiti barem tri iznimno negativna aspekta neuključivanja mikroetičkoga pristupa u promišljanje etike prilikom pripreme istraživačkoga nacrt. Prvo, usredotoče li se autori isključivo na makroetička načela može se dogoditi da se razmatranje etike istraživanja pretvori u birokratske vježbe popunjavanja formula- ra koje je nužno predočiti etičkim povjerenstvima (Kubanyiova, 2008: 503; Allen, 2008). Drugo, institucijska etička povjerenstva moglo bi se doživjeti kao tijela koja nameću stroga pravila čiju relevantnost istraživači ne prepoznaju. Istraživači predmetna povjerenstva mogu doživjeti kao instancu koja promiče praksu u kojoj je potrebno bez promišljanja slijediti pravila te koja može uzrokovati frustriran otpor pravilima (Allen, 2008: 105). Ponekad se čak govori o kršenju akademske slobode koju nameću administrativne procedure jer se može steći dojam da je profesionalni sud istraživača utemeljen na iskustvu manje relevantan od protokola institucijskih povjerenstava (Coplund i Creese, 2016: 163). Suprotno navedenom, mikroetika podrazumijeva kreativan pristup svakoj pojedinoj situaciji iza kojeg, jasno, stoji bogato znanje etičkih postulata. Allen podsjeća da je zadatak institucija u okviru kojih istraživači djeluju da brinu o pravima sudionika osiguravanjem etičkih standarda istraživanja koja provode njihovi djelatnici. Isto tako zadatak im je pomoći znanstvenicima i potaknuti ih na znanstveni-istraživački rad, a ne ih obeshrabriti da provode istraživanja sa sudionicima (Allen, 2008: 111). Treće i konačno, istraživači, osobito mladi istraživači, mogu steći pogrešan dojam o tome da će, ako steknu odobrenje etičkoga tijela, njihovo istraživanje nužno biti etično (Kubanyiova, 2008: 504). Kubanyiova upozorava da rad prema općenitim makroetičkim načelima nije jamstvo da se pojedincima neće naškoditi u njihovim individualnim kontekstima. Makroetička načela ne nude odgovore na sve stvarne situacije u kojima se znanstvenik može zateći tijekom provođenja istraživanja. Vođen zdravim razumom istraživač definira svoje mikroetičke stavove te prema njima donosi odluke u etički važnim trenucima.

Ponovimo, makroetički i mikroetički pristup nisu kontradiktorni, već komplementarni (Trouw i sur., 2015: 2) i čvrsto su povezani te ih je nužno uključiti u promišljanje svakog istraživačkoga nacrt. Oba su neizostavna u istraživačkoj praksi. Makroetički pristup osigurava ključne smjernice u etičkim razmatranjima pri pripremi istraživačkih nacrt. Mikroetički pristup unaprjeđuje sposobnost istraživača da integrira teoriju u praksu i omogući djelovanje u situacijama na koje se nailazi na terenu i to na kontekstualiziran način, a u okvirima društveno-kulturološkog konteksta u kojemu se istraživanje provodi (Kubanyiova, 2008: 504), kao i specifičnog konteksta života sudionika (Guillemin i Gillam, 2004: 274). Istraživačeva samorefleksija smatra se ključem za integraciju navedena dva pristupa u ono što Kubanyiova (2008: 507) zove simbiotskim odnosom. Autorica postavlja temelje

za takav integrirani pristup istraživačkoj etici upravo u primijenjenolingvističkim istraživanjima. Taj pristup temelji se na makroetičkim principima i senzibilitetu istraživača za mikroetičke aspekte istraživanja. Poziva se na Guillemin i Gillam (2004) inzistirajući na tome da je samorefleksija istraživača nužna spona koja čvrsto veže ta dva principa u istraživačkoj etici. Kubanyiova dodatno ističe jedinstven primjer Kanadskog etičkog kodeksa za psihologe (*Canadian Code of Ethics for Psychologists*) koji donosi rješenja u slučajevima u kojima se sukobljavaju makro i mikroetički principi (CCEP, 2017).

Kubanyiova dodatno inzistira na tome da je važno prepoznati sposobnost samorefleksije na etičke posljedice istraživačke prakse kao jedne od temeljnih kompetencija primijenjenih lingvista. Ovom tvrdnjom postavlja temelj obrazovanju primijenjenih lingvista u istraživačkoj etici koje bi bilo ravnopravno utemeljeno u makroetičkim i mikroetičkim principima, a bilo bi usredotočeno na samorefleksiju kao temeljnu vještinu istraživača u primijenjenoj lingvistici. Takva je vještina nužno potrebna za donošenje etičkih odluka u primijenjenolingvističkim istraživanjima 21. stoljeća (Kubanyiova, 2008: 503).

Nemoguće je pripremiti publikaciju u kojoj bi se predvidjeli svi problemi s kojima se lingvist može susresti prilikom pripreme i provedbe istraživanja sa sudionicima. Stoga je cilj ove knjige pripremiti temelj za samorefleksiju istraživača na svoju istraživačku praksu kako bi se on mogao nositi s nepredvidivim poteškoćama koje mogu nastati prilikom provedbe istraživanja. Tako se u okviru makroetičkoga pristupa etičkim promišljanjima razmatraju smjernice predviđene profesionalnim etičkim kodeksima i proceduralnom etikom koja obuhvaća formalne procedure nužne prilikom prijave nacrtu istraživanja institucijskim etičkim povjerenstvima. Suočavanje s etički važnim trenucima u okviru kontekstualiziranog pristupa etici istraživanja koji prepoznaje jedinstvenost svake studije pripada mikroetičkom pristupu. Oba pristupa smatraju se ključnim za provođenje istraživanja u kontekstu relevantnog etičkog pristupa te trebaju biti nužno zastupljeni u promišljanju svakog istraživačkog nacrtu.

Važnost terminologije

Termin dionici u istraživačkome procesu odnosi se na sve osobe uključene u pripremu i provođenje istraživanja. U ovoj se knjizi detaljnije razmatraju uloge sljedećih dionika u istraživačkome procesu: istraživača, sudionika, nadležnih osoba institucija u kojima se provodi istraživanje (engl. *gatekeepers*), etičkih povjerenstava, recenzenata i urednika. Kad se govori o etici istraživačkoga procesa potrebno je obratiti posebnu pažnju na termin sudionici i njihovu ulogu u istraživanju. Odnos prema sudionicima kakav se veže uz istraživačku etiku u radu s ljudima

odražava se u terminologiji koju istraživači koriste kad o njima pišu ili govore. No vrijedi i suprotno; terminologija koju istraživači koriste može se odraziti na njihov pogled na osobe s kojima dolaze u interakciju tijekom istraživačkog procesa i na to kako doživljavaju njihovu ulogu u istraživanju. Tako Oliver sugerira uporabu termina sudionik kojim bi se referiralo na ljude uključene u istraživački proces, a koji istraživaču pružaju relevantne podatke, ali i sukreiraju istraživanje. Sudionik implicira aktivnu ulogu u istraživačkom procesu, koji se izgrađuje tijekom interakcije s istraživačem (Oliver, 2010), što je tendencija u modernoj metodologiji istraživanja. Uključivanje sudionika u istraživanje doprinosi mu jer oni mogu dati rijedak doprinos s obzirom na svoju točku gledišta te na taj način mogu oplemeniti istraživački proces i istraživaču ponuditi nove uvide u problematiku istraživanja. Radi se o isticanju i slušanju glasa sudionika. Kako bismo dodatno razjasniti ovaj koncept, suprotstavimo termin sudionik drugom čestom terminu koji se koristi u istraživačkim izvještajima: *subjekt*. Termin subjekt kojim se označava osoba od koje istraživač prikuplja podatke čest je u prirodnim znanostima i biomedicini. U navedenim se područjima uloga subjekta često upravo i svodi na prikupljanje bioloških podataka relevantnih za istraživanje, no subjekti ne daju svoj osobni doprinos kako je to moguće ostvariti u društvenim i humanističkim znanostima. Termin subjekt može nositi i konotaciju nekoga kome se nešto čini, odnosno depersonalizira sudionike i sugerira da imaju prilično pasivnu ulogu u studiji te da neće ulaziti u značajniju interakciju s istraživačem (Oliver, 2010: 4-5). Problem s depersonalizacijom sudionika je to što njihova uloga u istraživačkom procesu može postati podložna te se kreiraju neresiprocni odnosi moći između istraživača i sudionika, što je etički problem. Dodatno, percepcija sudionika samo kao depersonaliziranog izvora informacija može otvoriti put manje etičnim istraživačkim postupcima. Ključna je percepcija sudionika i istraživača kao jednako relevantnih sudionika u istraživanju gdje svatko ima svoju ulogu te niti bez jedne strane istraživanje niti rezultati na kojima se temelje relevantne teorije i spoznaje ne bi bili mogući (ibid.). Dodatni vezani termini su *informant* ili *ispitanik*. Termini informant i ispitanik također prenose viđenje ljudi kao osoba koje daju informacije, ali ne sukreiraju aktivno istraživanje svojim komentarima i sugestijama te se ne preporučaju.¹¹ Oliver dodaje da se termin sudionik ponekad asocira s kvalitativnim istraživanjima jer takva istraživanja stavljaju naglasak na „jedinstven doprinos svakog pojedinca kolektivnoj prirodi društva“ (Oliver, 2010: 6). U ovoj se knjizi koristi termin sudionik umjesto termina

11 Dobro je sa sudionicima provesti post-hoc intervju ili samo konzultacije, ili ih pitanjima otvorenog tipa u upitniku upitati za njihovo mišljenje o istraživanju i aspektima teme za koje smatraju da nisu bili obuhvaćeni. Slične je konzultacije dobro odraditi i prije početka istraživanja, sa sličnom skupinom koju se kasnije neće uključiti u istraživanje. To su samo neki od načina na koje sudionici mogu sukreirati istraživanje.

28 ETIKA ISTRAŽIVANJA U PRIMIJENJENOJ LINGVISTICI

subjekt, informant ili ispitanik, jer se smatra da termin sudionik najbolje opisuje ulogu osobe koja sudjeluje u istraživačkom procesu i sukreira ga te osobe s kojom se istraživač odnosi s dužnim poštovanjem utemeljenom u etičkim principima rada s ljudima.

Edukacija primijenjenih lingvista u etici istraživanja

Vraćajući se na ideju Kubanyiove (2008) prema kojoj sposobnost refleksije na etičke posljedice vlastitog istraživačkog rada treba biti prepoznata kao temeljna kompetencija primijenjenih lingvista, nužno je istaknuti edukaciju mladih istraživača. Ključno je takvu edukaciju uključiti u programe filoloških doktorskih studija, ali i srodnih studija nižih akademskih razina. Edukacija stručnjaka u bilo kojem području treba počivati na relevantnim ishodima i kompetencijama koje iz edukacije trebaju proizići te je nužno promisliti o ciljevima, ishodima i kompetencijama koje bi takva edukacija pružila kako bi ispunila potrebe primijenjenih lingvista 21. stoljeća integrirajući mikro i makroetički pristup. Opći cilj takve edukacije mladih istraživača u primijenjenoj lingvistici jest istraživače upoznati s temeljnim postavkama etike istraživanja u njihovom području te ih osposobiti za primjenu tih znanja u istraživačkome procesu. Istraživači će steći znanje o mikro i makroetičkim pristupima promišljanju o etici istraživanja u primijenjenoj lingvistici te o proceduralnim postupcima potrebnim za stjecanje odobrenja nadležnih tijela i etički primjerenom provođenju istraživanja s osobitim naglaskom na snalaženju u etički važnim trenucima. Očekivani ishodi ovakve edukacije jesu:

- 1) predvidjeti, prepoznati i interpretirati etički relevantne aspekte istraživanja u okviru ključnih teorija etike istraživačkoga procesa;
- 2) primijeniti proceduralno znanje o etici istraživanja na pripremu istraživačkoga nacrtu te pripremu relevantne dokumentacije;
- 3) identificirati etički važne trenutke;
- 4) primijeniti stečeno znanje različitih aspekata etike istraživanja u primijenjenoj lingvistici i zaključiti o najboljem postupku u slučaju etičkih nedoumica;
- 5) formulirati istraživački nacrt u kojemu su promišljeni i zastupljeni svi etički aspekti te organizirati proces istraživanja prema identifikaciji etički važnih trenutaka.

Edukacija se treba temeljiti na konceptualnim znanjima, ali i praktičnim aktivnostima u kojima bi se mlade istraživače stavljalalo u različite umjetno dizajnirane etički upitne situacije na koje je moguće naići u istraživačkome procesu, ali i općenito,

u akademskoj zajednici. Na temelju prethodno stečenih znanja istraživači sami trebaju doći do individualnih rješenja u reakcijama na simulirane etički važne trenutke, te se u post-hoc razmatranju osvrnuti na svoje izbore.

Postoji li za time potreba, edukaciju istraživača treba organizirati i izvan programa filoloških studija. Pritom ističemo Allenovu (2008) tvrdnju da je potrebno prepoznati kako je etički primjereno ponašanje istraživača i rad etičkih povjerenstava stvar institucijskog vodstva te treba biti ugrađeno u strategije upravljanja visokoškolskim i ostalim akademskim institucijama. Točnije, radi se o nadležnosti institucijskih povjerenstava za upravljanje kvalitetom čija je odgovornost izraditi analizu potreba za edukacijom u istraživačkoj etici te utvrditi kakva je točno edukacija potrebna zaposlenicima u pojedinim znanstvenim institucijama s obzirom na njihove potrebe i probleme s kojima se suočavaju. Nužno je da institucije osnuju etička povjerenstva i izdaju etičke kodekse kojima će se istraživači voditi. No, također je nužno osigurati edukaciju o istraživačkoj etici za zaposlenike. Navedena se edukacija treba temeljiti na razvoju samorefleksivne istraživačke prakse znanstvenika kako bi u konačnici bili osposobljeni sjediniti makro i mikroetičke principe u svojoj istraživačkoj praksi i svakom koraku svojega rada: osmišljanju istraživanja i pripremi istraživačkoga nacrtu, pripremi dokumentacije za institucijsko etičko povjerenstvo, postupanju sa sudionicima istraživanja te diseminaciji rezultata istraživanja (Allen, 2008).

Ključnost edukacije i izloženosti istraživača etički primjerenoj istraživačkoj praksi u akademskoj zajednici očituje se u istraživanju Scott Sterling i sur. (2016). Autori su istražili učinkovitost edukacije u istraživačkoj etici u 235 znanstvenika koji su u svojem radu usredotočeni na usvajanje drugoga jezika, primijenjenu lingvistiku i testiranje znanja učenika stranoga jezika. Njihovi su sudionici bili međunarodni članovi akademske zajednice u Sjedinjenim Američkim Državama s iskustvom u američkoj znanstvenoj zajednici.¹² Čak 68% sudionika izjavilo je da su prosječno ili čak iznadprosječno educirani u istraživačkoj etici tijekom svojeg diplomskog studija. U okviru istraživanja zatraženi su da prouče kratke scenarije mogućih etički upitnih situacija u akademskoj zajednici te da na skali Likertova tipa od 6 stupnjeva procijene koliko ih smatraju (ne)etičnim. Osim toga, zatražili su sudionike da ocijene koliko često doživljavaju navedene situacije u svojem radnom iskustvu. Pri pripremi situacija autori su koristili domene odgovornog ponašanja u znanosti¹³ popisane u dokumentu *Odgovorno ponašanje u znanosti Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi SAD-a (US Department of Health and Human Services' responsible conduct of research)* (Steneck, 2007).¹⁴ Rezultati su pokazali da

12 Autori naglašavaju da je edukacija njihovih sudionika utemeljena u američkoj praksi i da se rezultati ne mogu primijeniti na druge zemlje.

13 Prijevod termina preuzet iz Borovečki i Lacković (2008).

14 Sterling i sur. navode da su koristili inačicu dokumenta iz 2004. Ovdje referiramo inačicu dokumenta iz 2007.

sudionici smatraju prihvatljivijima one situacije kojima češće svjedoče u svojoj radnoj okolini. Moguće je da su razvili razumijevanje za njih. Autori su također od sudionika zatražili da označe koje domene odgovornog ponašanja u znanosti (engl. *responsible conduct of research*) su obrađene u okvirima njihovog formalnog poslijediplomskog obrazovanja. Sudionicima je ponuđen popis domena s kratkim opisom svake te su upitani jesu li pokrivena njihovim formalnim obrazovanjem, neformalnom obukom ili nikako. Ponuđene su im sljedeće domene odgovornog ponašanja u znanosti: zaštita sudionika, zaštita laboratorijskih životinja, sukobi interesa, upravljanje podacima, odgovornosti mentora i studenta, suradničko istraživanje, autorstvo i publiciranje te recenzija. Autori ističu da su rezultati pokazali jasnu podjelu između proceduralnih (makroetičkih) domena koje se poučavaju na poslijediplomskim studijima (znanstveno nepoštenje, zaštita sudionika, upravljanje podacima te sukobi interesa) i istraživačkog ponašanja vezanog uz domene „profesionalne odgovornosti“ (Sterling i sur., 2016: 23) na kojima se rjeđe inzistira u edukaciji istraživača (odnos između mentora i studenta, suradničko istraživanje, autorstvo i recenzentski proces). Ako ove vrijednosti ne budu prenesene mladim istraživačima, njihov nedostatak može prouzrokovati probleme u profesionalnim odnosima u akademskom svijetu. Sve domene odgovornog provođenja istraživanja relevantne su za definiciju i opis istraživačke etike te ih je potrebno uključiti u edukaciju istraživača.

Institucijska etička povjerenstva

Uloga je etičkih povjerenstava „zaštiti sigurnost, prava i blagostanje sudionika istraživanja“ te promicati istraživačku praksu usklađenu s etičkim načelima, ali i „osigurati usklađenost istraživanja s nacionalnim i međunarodnim zakonima o zaštiti podataka koji se odnose na osobne podatke prikupljene u istraživanju“ (CESSDA, 2017-2019: 107). Prema podacima koje iznosi CESSDA¹⁵ u Europskoj je uniji etička recenzija istraživačkih projekata započela s programom FP7 – Sedmim okvirnim programom za istraživanje, tehnološki razvoj i demonstracijske aktivnosti (*7th Framework Programme for Research and Technological Development*) (2007-2013) Europske komisije te programa Obzor 2020 – okvirnog programa EU za istraživanje i inovacije (*Horizon 2020 – the EU Framework Programme for Research and Innovation*) (2014-2020), koji je naslijedio FP7. Najnoviji planirani okvirni program za istraživanja i inovacije EU je Obzor Europa (*Horizon Europe – the EU Research & Innovation Investment Programme*) (2021-2027) koji je u pogledu etičke recenzije naslijedio svoje prethodnike.

Dok neki autori naglašavaju važnost mikroetike u edukaciji istraživača, drugi usredotočuju svoja razmatranja istraživačke etike u smjeru zadovoljavanja procedure etičkih povjerenstava u makroetičkom smislu, što je svakako jedan od nužnih koraka u pripremi istraživanja. Tako Mackey i Gass razmatraju obvezne protokole u etici istraživanja usvajanja stranih jezika te poistovjećuju istraživačke protokole s putokazom, svojevrsnom mapom za istraživače (Mackey i Gass, 2005: 41) jer istraživačima mogu poslužiti kao popis za provjeru u pripremi i organizaciji istraživanja te predviđanju potencijalnih problema u istraživačkom procesu. Ovaj makroetički pristup osobito će biti koristan mladim istraživačima, no i oni iskusni mogu takve popise koristiti kao podsjetnik u pripremi istraživanja. Dijelovi protokola¹⁶ koje je potrebno zadovoljiti i uključiti u dokumentaciju koju se predaje etičkim povjerenstvima uz molbu za odobrenje nacrt istraživanja su sljedeći: sažetak (koji uključuje cilj istraživanja, opis sudionika, nacrt i predviđene rezultate), uvod i pregled literature u kojem se iznosi sažet pregled relevantne literature. Slijede ciljevi i hipoteze ili istraživačka pitanja te metodologija koja uključuje opis

15 Consortium of European Social Science Data Archives.

16 Moguće su varijacije s obzirom na zahtjeve pojedine institucije.

sudionika, način odabira uzorka te opis instrumenata i procedure. Potom se iznosi opis analize rezultata i statističkih procedura koje će se koristiti u analizi podataka (Mackey i Gass, 2005: 40-41). Autorice dodaju da je potrebno izrijekom navesti relevantnost istraživanja, očekivani doprinos (i po potrebi praktičnu vrijednost) studije te nabrojati potencijalne rizike za sudionike i korake koje će istraživač poduzeti da ih umanjí. Potrebno je opisati i proceduru prikupljanja obaviještenog pristanka te način na koji će se pristupiti sudionicima kako bi se umanjili odnosi moći. Ako se planira raditi s ranjivim skupinama sudionika, to treba posebno istaknuti i detaljno opisati kako će ih se zaštititi, odnosno osigurati njihovu dobrobit. Potrebno je navesti na koji će se način očuvati anonimnost i povjerljivost podataka. U zemljama članicama Europske unije ovo je važno učiniti u skladu sa smjernicama Opće uredbe o zaštiti podataka (OUZP, 2016). Neke institucije zahtijevaju da se izrijekom navede način na koji će se sudionicima pružiti povratna informacija, odnosno izvijestiti ih o rezultatima istraživanja, što je uvjet za etički korektan odnos prema njima. Potrebno je navesti i na koji će se način koristiti podatci prikupljeni tijekom istraživanja te kako će ih se diseminirati. Navedena dokumentacija često zahtijeva i popis kvalifikacija istraživača koje pokazuju da je osposobljen provesti predloženo istraživanje. Ovaj zahtjev u skladu je s jednom od najvažnijih vrijednosti integriranih u etičke principe provođenja istraživanja sa sudionicima, a to je zahtjev da istraživač bude kompetentan za provođenje predviđenog istraživanja. Dokumentacija završava popisom literature koja je korištena u navedenom prijedlogu istraživanja.¹⁷

Istraživače je svakako potrebno nastaviti educirati u tehničkoj pripremi navedene dokumentacije, no tom dijelu edukacije mora prethoditi dio u kojem se usredotočuje na razvoj samorefleksije istraživača na vlastiti rad te njegovoj sposobnosti da prosudi koji je etički najprikladniji način za ophođenje sa sudionicima u polju i području u kojemu istraživač djeluje, a osobito u etički važnim trenutcima. Takva edukacija treba počivati na makroetičkim principima poštovanja prema osobama, dobročinstva i pravde koji su istaknuti u Izvješću Belmont (Department of Health, Education and Welfare, 1979) i utkani u institucijske etičke kodekse, te mikroetičkim analizama mogućih problema na terenu i prijedloga rješenja. Dodatno, takva edukacija treba počivati na konceptima etike vrlina i etike brige.

17 Dio ovih smjernica utemeljen je i na obrascu za prijavu istraživanja Etičkom povjerenstvu Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (<https://www.ufzg.unizg.hr/eticko-povjerenstvo/>). Također je razvidno da one velikim dijelom prate i strukturu obrazaca za prijavu teme doktorskog rada kakve koristimo u Hrvatskoj (npr. Obrazac DR.SC.-01 PRIJAVA TEME DOKTORSKOG RADA Sveučilišta u Zagrebu).

Odgovorno ponašanje u znanosti

Odgovorno ponašanje u znanosti (engl. *responsible conduct of research*) temelji se na sljedećim općim vrijednostima: iskrenosti (istinито prenošenje informacija i poštivanje obeveza), točnosti (točno izvještavanje o rezultatima i izbjegavanje grešaka), učinkovitosti (mudra i štedljiva uporaba resursa) i objektivnosti (nepristrano iznošenje činjenica) (Steneck, 2007: 3). Na danim se vrijednostima temelji odgovorno ponašanje u znanosti koje se sastoji od 9 domena (prilagođeno prema Steneck, 2007; Sterling i sur., 2016): znanstveno poštenje (odnosno inzistiranje na čestitosti u znanstveno-istraživačkom radu), zaštita sudionika, zaštita laboratorijskih životinja (čime se ova knjiga ne bavi, no radi se o minimizaciji broja životinja koje se koriste u istraživanjima i njihove patnje), sukobi interesa (jasno i iskreno navođenje financijskih, osobnih i intelektualnih benefita koje autori mogu steći provođenjem istraživanja i diseminacijom rezultata te posvećivanje onom broju poslova koje znanstvenik može kvalitetno obaviti poštujući dogovorene rokove), upravljanje podacima (pitanja čiji su podatci, briga o prikupljanju podataka, njihovoj zaštiti i dijeljenju), odgovornosti mentora i studenta (odgovornosti mentora, odgovornosti studenta, nadzor i evaluacija te tranzicija studenta u neovisnog znanstvenika-istraživača), suradnja pri provođenju istraživanja (uloge i odnosi te dijeljenje rezultata i zasluga među kolegama), autorstvo i objavljivanje (autorstvo prema zaslugi, dobra praksa u diseminaciji rezultata u znanosti),¹⁸ recenzentski proces (poštivanje rokova, povjerljivost, poštena evaluacija kvalitete rada). U ovoj će se knjizi razmotriti navedene vrijednosti. One se čuvaju etičkim kodeksima koji su na snazi u akademskoj zajednici te koji se propisuju u okviru rada relevantnih etičkih tijela.

Relevantni etički kodeksi u svijetu

Kako je prethodno navedeno, eksplicitna diskusija o istraživačkoj etici u primijenjenoj lingvistici temelji se na disciplinama koje imaju dugotrajniju povijest razmatranja istraživačkoga rada sa sudionicima: medicini, psihologiji, antropologiji, obrazovnim znanostima te na radu autora koji se bave istraživačkom etikom

18 Diseminacija rezultata smatra se odgovornošću članova akademske zajednice (NESH, 2016: 37).

općenito i filozofijom istraživačke etike. Stoga je potrebno razmotriti etičke kodekse vezane uz navedena znanstvena polja i područja. Relevantni internacionalni dokumenti koje je potrebno istaknuti u razmatranjima etike istraživanja za potrebe primijenjene lingvistike su sljedeći: Etički kodeks Američkog udruženja za istraživanja u obrazovanju (*American Educational Research Association Code of Ethics*) (AERA, 2011), Etička načela i kodeks postupanja Američkog psihološkog udruženja (*American Psychological Association Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct*) (APA, 2017), Etički kodeks za psihologe Kanadskog psihološkog udruženja (*Canadian Psychological Association Canadian Code of Ethics for Psychologists*) (CCEP, 2017) te Izjava o etici Američkog antropološkog udruženja (*American Anthropological Association Statement on Ethics*) (AAA, 2012). Nisu svi detalji izloženi u navedenim dokumentima nužno primjenjivi na istraživanja u primijenjenoj lingvistici, no temeljne su vrijednosti primjenjive u cijeloj akademskoj zajednici. Naime, ovi dokumenti počivaju na općim i zajedničkim makroetičkim načelima i uglavnom uključuju sljedeće vrijednosti: poštovanje prema pravima i dostojanstvu ljudi, brigu u ophođenju sa sudionicima što uključuje dobročinstvo i nenanošenje štete, pravičnu raspodjelu očekivanih doprinosa istraživanja, čestitost u profesionalnim aktivnostima i odnosima te kompetentno djelovanje.¹⁹ Ovi su dokumenti (uz izuzetak AAA) uglavnom organizirani tako da iznose temeljna etička načela koja su relevantna za njihovu disciplinu, a popraćena su standardima kojima se istraživač treba voditi u svojoj praksi. Prema AERA-i (2011) etička su načela „najviši ideali profesionalnog ponašanja“, dok etički standardi „iznose pravila etičkog ponašanja“. Treba istaknuti da, iako se ova knjiga bavi etikom istraživanja, načela i vrijednosti koje ističemo primjenjive su u svim dimenzijama aktivnosti koje provode primijenjeni lingvisti, a to su: provođenje istraživanja, poučavanje, administracija, mentoriranje, preuzimanje uloge zaposlenika odnosno poslodavca, recenziranje i sl. (BAAL, 2016). Godine 2020. Američko udruženje za primijenjenu lingvistiku (*American Association for Applied Linguistics*) izrađuje etičke smjernice namijenjene obrazovanju studenata poslijediplomskih studija (AAAL, 2020) u kojima se, vodeći se prethodno spomenutim etičkim vrijednostima, usredotočuje na etiku rada s doktorandima koji se uključuju u istraživački proces, poučavanju doktoranada te njihovoj ulozi u svojoj akademskoj zajednici i društvu općenito.

19 Ova kratka prezentacija vrijednosti izrađena je na temelju navedenih dokumenata te se neće naći u istom obliku i redosljedu u svakom od njih. Neki kodeksi će elaborirati bilo koji od navedenih etičkih aspekata te ih kategorizirati kao načela, dok će ih drugi prokomentirati pri navođenju standarda. Primjerice, kompetencija istraživača se u AERA-i (2011) navodi kao načelo, a u APA-i (2017) kao standard. No, općenito gledajući, vrijednosti na kojima se ovi relevantni dokumenti temelje zajednički su i čvrsto isprepleteni.

Ovdje se najprije predstavlja općeniti utjecaj etičkih vrijednosti na istraživačku praksu pozivajući se na smjernice izložene u navedenim relevantnim kodeksima i dokumentima, dok će detalji etičke prakse u istraživačkom radu biti izloženi na odgovarajućim mjestima u knjizi. U okviru poštovanja prema pravima i dostojanstvu ljudi prepoznato je da svaka osoba ima jednaku temeljnu vrijednost, da ima pravo na jednak tretman, bez diskriminacije, te da su joj vlastita moralna, ljudska, pravna, građanska prava i dostojanstvo zajamčeni. To prije svega znači da nikad ne smije biti nikakve prisile pri pozivanju ljudi da sudjeluju u istraživanju. Ranjive se sudionike mora primjereno zaštititi, a odgovornost za odgovarajuće postupke pritom leži na istraživaču. Potrebno je prepoznati vrijeme, angažman sudionika i njegov doprinos istraživanju te osigurati nagradu gdje je to primjereno. Nužno je osigurati povjerljivost podataka.

Jasno je kako su navedeni elementi integrirani u nastojanja da se pri provođenju istraživanja prakticira briga u ophođenju sa sudionicima. Dok neki kodeksi i neka znanstvena područja izvan humanističkih znanosti, primjerice ekonomija ili medicina, predlažu maksimizaciju koristi i minimizaciju štete nanesene sudionicima, tj. vode se postavkama utilitarizma, lingvisti se trebaju voditi načelom deontološkoga pristupa nenanošenja nikakve štete. Kako je ranije navedeno, teško je zamisliti primijenjenolingvistička istraživanja u kojima bi nanošenje štete sudionicima, bilo fizičke ili psihološke, izravne, kratkoročne ili dugoročne, moglo biti opravdano (CCEP, 2017). Potrebno je posebno razmotriti pojam štete koju istraživanja u okviru primijenjene lingvistike mogu nanijeti sudionicima. Ta je šteta, dakako, uistinu rijetko fizičke naravi, no u primijenjenolingvističkim istraživanjima sudionicima se može naštetiti izazivanjem psihološke neugode, odnosno stavljanja u stresnu situaciju. Nužno je osigurati uvjete u kojima je rizik za sudionike minimalan. Minimalni rizik odnosi se na „vjerojatnost da veličina predviđene neugode nije veća od one koja se uobičajeno doživljava u svakodnevnom životu“ (Vijeće za djecu Republike Hrvatske, 2003, dodatak B: obrazloženje pojmova). Iako je ovo lak koncept za pojmiti, nije ga lako provesti u djelo. Primjer je hipotetsko istraživanje koje uključuje opservaciju nastavnoga procesa. Teško je zamisliti da pojava istraživača koji promatra nastavni sat neće izazvati niti malo neugode u učitelja koji vodi nastavni proces, a možda i u učenikâ. No, potrebno je biti svjestan činjenice da svaki ulazak istraživača u prostor i rutinu osoba koje istražuje unosi određenu razinu neugode te da je tu neugodu potrebno čim više umanjiti. To bi se u navedenom primjeru opservacije nastavnog sata moglo postići pažljivim odabirom mjesta na kojem će istraživač sjediti, ili načina na koji će prije i nakon sata komunicirati s učiteljicom/učiteljem.

Osim toga, sudionici bi trebali imati koristi od sudjelovanja u istraživanju. Poštovanje prema osobama, dobročinstvo i pravda istaknuti su izvještajem iz

Belmonta kao temeljni u provođenju istraživanja sa sudionicima. No, Kubanyiova upozorava na to da se u istraživanjima usvajanja stranoga jezika te širim primijenjeningvističkim istraživanjima nije dovoljno pažnje posvetilo načelima dobročinstva i pravde (Kubanyiova, 2008: 505). Korist istraživanja najčešće se ostvaruje u smislu znanstvenih spoznaja i šire, u smislu koristi za društvo (Brewster Smith, 2000: 7). Ipak, istraživači bi trebali pokušati svojim sudionicima pružiti nekakvu jasnu, neposrednu, kratkoročnu ili dugoročnu korist vezano uz njihovo sudjelovanje u istraživanju. Pritom je važno imati na umu da dobročinstvo/korist nije isto što i kompenzacija u kojem slučaju se sudionicima daje neka vrsta nagrade za sudjelovanje u istraživanju.

Osim toga, u skladu s načelom pravde, potrebno je osigurati pravednu raspodjelu koristi koju istraživanje donosi, odnosno pravičnu raspodjelu očekivanih doprinosa istraživanja. Ovo je, prema Kubanyiovoj (2008) načelo kojemu se ne pridaje dovoljno pažnje u istraživanjima usvajanja stranoga jezika te primijenjeningvističkim istraživanjima jer se najčešće istraživanja provode na prigodnim uzorcima te se tako koriste određene skupine sudionika kako bi se ostvarenim rezultatima uslužilo privilegirane male skupine korisnika.

Kako ne bi naškodili svojim sudionicima, istraživači trebaju održavati visoke razine profesionalne osposobljenosti te u istraživanju djelovati kompetentno. Nekompetentno provođenje istraživanja smatra se samo po sebi neetičnim jer postoji velika mogućnost da neće donijeti korist, a da će prouzročiti štetu (CCEP, 2017). Stoga istraživači trebaju uložiti u svoje cjeloživotno obrazovanje i profesionalni razvoj te uvijek nastojati pratiti najnovije trendove i spoznaje u svojem području.

Konačno, istraživači trebaju djelovati iskreno, pravedno, točno i istinoljubivo (APA, 2017; AERA, 2011) kako bi se njihov rad mogao okarakterizirati kao vjerodostojan (AERA, 2011). Ovakvo je djelovanje usko vezano uz pojam čestitosti u profesionalnim aktivnostima kao temelju etičnog postupanja.

Etički se kodeksi temelje na makroetičkim smjernicama, no jedan je kodeks izrađen na način da omogućuje integraciju makroetičkog i mikroetičkog pristupa. Radi se o Kanadskom etičkom kodeksu za psihologe (*Canadian Code of Ethics for Psychologists*). Kanadski kodeks predstavlja četiri etička načela koja je potrebno uzeti u obzir pri odlučivanju o najprimjerenijem etičkom postupku u određenoj situaciji. Etičko odlučivanje uključuje izbore utemeljene na etičkim načelima koji se donose kad se u istraživačkom procesu naiđe na „etička pitanja, probleme i dileme“. Neke se etičke odluke donose brzo i jednostavno ako postoje smjernice koje su istraživaču na raspolaganju. No nisu svi problemi izravni te je potrebno iznaći ravnotežu između relevantnih načela preporučenih makroetičkim smjernicama (CCEP, 2017: 3-4). Prvo načelo koje kodeks nalaže jest poštovanje dostojanstva osoba i naroda (engl. *respect for the dignity of persons and peoples*) te naglašava

urođenu vrijednost svih osoba, nediskriminaciju, moralna prava i pravdu. Prema CCEP-u ovom je načelu potrebno dati najveću važnost, s izuzetkom situacije koja može rezultirati fizičkom povredom osobe uključene u istraživanje. Drugo najvažnije načelo je načelo odgovorne brige (engl. *responsible caring*). Zahtijeva kompetenciju, nenanošenje štete i osiguravanje koristi svima uključenima u istraživanje, što je potrebno provoditi samo uz dužno poštovanje prema dostojanstvu osoba i naroda. Treće načelo po važnosti jest načelo čestitosti u odnosima (engl. *integrity in relationships*). Četvrto se odnosi na odgovornost prema društvu (engl. *responsibility to society*). U slučajevima gdje su dva od ova četiri temeljna načela u neskladu u mikroetičkoj situaciji u praksi te se ne može oba jednako ispoštovati, istraživač treba ispoštovati ono načelo koje je prema važnosti više rangirano. CCEP dodatno donosi upute u deset koraka kao vodstvo o tome kako u mikroetičkom trenutku donijeti ispravnu etičku odluku u kontekstu istraživanja. U svojem razmatranju mikroetičkih i makroetičkih principa u primijenjenolingvističkim istraživanjima Kubanyiova (2008) ističe da bi CCEP mogao poslužiti kao primjer razvoja kontekstualiziranog kodeksa etičke istraživačke prakse koji bi ispunio potrebe primijenjenih lingvista te koji bi počivao na načelima makro i mikroetike. Kao primjer uzmimo situaciju u kojoj se, prema smjernicama Kanadskog kodeksa, znanstvena strogost smije ublažiti ako će se na taj način umanjiti nanošenje psihološke štete sudionicima. S makroetičkog gledišta ovo bi bilo nedopustivo. S mikroetičkog gledišta istraživač obrazovan u istraživačkoj etici te istraživač koji je samorefleksivni praktičar znat će prepoznati trenutak u kojemu je ublažavanje znanstvene strogosti radi smajnjena štete koju bi se inače nanijelo sudioniku najbolji izbor.

Relevantna etička tijela i kodeksi u Republici Hrvatskoj

Tijela koja su vezana uz etičko ponašanje akademske zajednice i provođenje znanstvenih istraživanja u Republici Hrvatskoj, a koja su relevantna za djelovanje primijenjenih lingvista su institucijska etička tijela sveučilišta u okvirima kojih istraživači djeluju. U Republici Hrvatskoj djeluje 9 javnih i 3 privatna sveučilišta,²⁰ a etički usklađeno djelovanje svakog sveučilišta definirano je sveučilišnim etičkim kodeksima koji su usklađeni s kodeksima nadležnih institucija.

Prema čl. 112. st. 1. Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (NN 131/17) Hrvatski Sabor, na prijedlog Vlade, imenuje Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju²¹ koji djeluje u okviru Agencije za znanost i

20 Mozvag – Preglednik studijskih programa (<https://mozvag.srce.hr/preglednik/pregled/hr/tipvu/odabir.html>), stranica posljednji put osvježena u srpnju 2020.

21 Posljednje javno dostupno Izvješće o radu Odbora objavljeno je 2018. za 2017. godinu (www.oezvo.hr/hr/dokumenti, pristupljeno 11. rujna 2020.). Odbor se navodi kao relevantno aktivno

visoko obrazovanje pri Ministarstvu znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. Odbor je 2006. godine donio Etički kodeks Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, koji je izmijenjen i dopunjen 2015. godine (OEZVO, 2015). Za znanstvenu zajednicu je relevantan dokument i Etički kodeks Hrvatske zaklade za znanost koji je donesen 2014. godine (popraćen novom inačicom iz 2018.) (HRZZ, 2018) te Etički kodeks istraživanja s djecom donesen 2003. godine (Vijeće za djecu Republike Hrvatske, 2003), a istraživači čiji su sudionici djeca upućuju se i na Ured pravobranitelja za djecu Republike Hrvatske.

Prvi moderni etički kodeks jednog hrvatskog sveučilišta koji prati svjetske trendove pripremio je Sveučilište u Rijeci te je on bio na snazi od 2003. godine (UNIRI, tisak 2006) do 2018. godine kad je stupio na snagu novi Etički kodeks Sveučilišta u Rijeci (UNIRI, 2018). Uz Etički kodeks Sveučilišta u Rijeci izrađen je i Etički kodeks za studentice/studente Sveučilišta u Rijeci kojim se definiraju prava, ali i obveze studenata, a koji je na snazi od 2005. godine (UNIRI, tisak 2006). To je jedini zaseban etički kodeks koji je u potpunosti posvećen djelovanju studenata na jednom hrvatskom sveučilištu. Ostala sveučilišta pravila za etički ispravno ponašanje studenata uključuju u svoje sveobuhvatne etičke kodekse. U Riječi rektora koja prethodi objedinjenim dokumentima Etičkoga kodeksa, Dodatku Etičkom kodeksu Sveučilišta u Rijeci i Etičkom kodeksu za studentice/studente Sveučilišta u Rijeci, zajedno objavljenim 2006. godine (UNIRI, 2006), akademik Rukavina ističe da Sveučilište treba djelovati i ostati autonomno, no pritom, spoznajama koje donosi, intenzivno sudjelovati u društvu i raditi na „stvaranju sustava vrijednosti koji treba voditi to društvo“. „Upravo u tome je bitna uloga obrazovnog sustava jer presudno utječe na formiranje ličnosti mladog čovjeka i određuje moralne vrijednosti koje će on ponijeti u život, a s obzirom na intelektualni potencijal i dominantno utjecati na izgradnju sustava moralnih vrijednosti u društvu.“ (UNIRI 2006: Riječ rektora) Pritom „moralna osjetljivost i etički način razmišljanja jesu i trebaju biti sastavnicom procesa znanstveno-nastavnog i istraživačkog rada“ (UNIZD, 2010: Glava I) te akademski građani prihvaćaju „odgovornost traganja za istinom i prikazivanjem istine kakvom je profesionalno vide“ (UNIDU, 2006: Preambula). Tome treba dodati i naglasak na umjetničku djelatnost sveučilišnih djelatnika. U prosincu 2006. na snagu stupa Etički kodeks znanstvenika, nastavnika i suradnika Sveučilišta u Dubrovniku (UNIDU, 2006), u svibnju 2007. godine Senat Sveučilišta u Zagrebu donosi Etički kodeks Sveučilišta u Zagrebu (UNIZG, 2007), u studenom 2008. godine stupa na snagu

tijelo u publikaciji *Data Management Expert Guide* (CESSDA, 2017-2019, posljednja *online* inačica s osvježanim podacima je od 31. siječnja 2020.). Dokument CESSDA-e okuplja europske stručnjake radi unaprjeđenja profesionalizma u upravljanju podacima usklađenim s europskom legislativom.

Etički kodeks Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli (UNIPU, 2008), u rujnu 2009. godine Etički kodeks Sveučilišta u Splitu (UNIST, 2009) i Etički kodeks Sveučilišta u Zadru (popraćen novom inačicom iz 2010.) (UNIZD, 2010), u travnju 2011. godine na snagu stupa Etički kodeks Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku (UNIOS, 2011), u lipnju 2014. godine Etički kodeks Sveučilišta Sjever (Sveučilište Sjever, 2014). Godine 2020. utemeljeno je Sveučilište u Slavanskom Brodu te iste godine stupa na snagu Etički kodeks Sveučilišta u Slavanskom Brodu (UNISB, 2020). Ovu praksu slijede privatna sveučilišta te u travnju 2015. Hrvatsko katoličko sveučilište izdaje svoj Etički kodeks (UNICATH, 2015), a u lipnju 2016. stupa na snagu Etički kodeks Libertas međunarodnog sveučilišta (popraćen novom inačicom iz 2019.) (Libertas međunarodno sveučilište, 2019). Veleučilište VERN' 2020. godine stječe status privatnog Sveučilišta te se do kraja 2020. godine još služi Etičkim kodeksom Veleučilišta Vern (Veleučilište VERN', 2007).²²

Nadležna etička tijela pojedinog sveučilišta su sljedeća: Sveučilište u Rijeci ima Vijeće časti koje djeluje ispred sveučilišta, dok sastavnice Sveučilišta imaju etička povjerenstva, Sveučilište u Dubrovniku ima Etičko povjerenstvo, na Sveučilištu u Zagrebu djeluje Etički savjet i etička povjerenstva sastavnica, na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli djeluje Etičko povjerenstvo Sveučilišta, na Sveučilištu u Splitu djeluje Etičko povjerenstvo Sveučilišta i etička povjerenstva sastavnica, na Sveučilištu u Zadru Etičko povjerenstvo Sveučilišta, na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku djeluje Etičko povjerenstvo Sveučilišta i etička povjerenstva znanstveno-nastavnih i umjetničko-nastavnih sastavnica, na Sveučilištu Sjever Etičko povjerenstvo Sveučilišta Sjever, na Sveučilištu u Slavanskom Brodu Etičko povjerenstvo Sveučilišta, na Hrvatskom katoličkom sveučilištu Etičko povjerenstvo Sveučilišta i na Libertas međunarodnom sveučilištu djeluju Vijeće časti i Etičko povjerenstvo Sveučilišta. U čl. 64. Statuta Veleučilišta VERN' navedeno je da VERN' može osnovati Etičko povjerenstvo (Veleučilište VERN', 2018).²³

Navedeni kodeksi prate zajedničke temeljne etičke vrijednosti te se vode istim načelima, uz prilagođene razlike u formulacijama. Opis koji slijedi temelji se na organizaciji Etičkog kodeksa Sveučilišta u Rijeci (UNIRI 2006; UNIRI, 2018), kao prvom takvom kodeksu u Republici Hrvatskoj, uz elemente dodane u ostalim kodeksima. Riječki Kodeks opisan je kao „nužni skup etičkih načela i standarda kojima se štite i promiču prava i slobode, osigurava pravedan i jednak tretman svakoga člana/članice sveučilišne zajednice i unaprjeđuju standardi znanstvenoga,

22 https://www.vern.hr/wp-content/uploads/2018/10/Veleuciliste-VERN-kodeks.pdf?_ga=2.205044052.513893089.1609167006-1222561245.1607417188 (posljednji pristup 28. prosinca 2020.)

23 https://www.vern.hr/wp-content/uploads/2018/10/Statut_2018.pdf?_ga=2.6478325.65519672.1607417188-1222561245.1607417188 (posljednji pristup 28. prosinca 2020.)

nastavno-obrazovnog i stručnoga rada te potiče etično ponašanje svih članova/ članica sveučilišne zajednice“ (UNIRI, 2006: Preambula). Načela na kojima počivaju kodeksi akademske zajednice jesu poštovanje ljudskih prava, integriteta i dostojanstva osobe (što uključuje pravo na privatnost i autonomiju te nesmetan profesionalni razvoj), jednakosti i pravednosti (te se nerijetko navodi da je obveza pojedinog sveučilišta osigurati uvjete za ostvarenje ovih načela), akademske slobode²⁴ (što uključuje slobodu istraživanja, „ispitivanja i kritiziranja društvenih vrijednosti u duhu odgovornog i poštenog traganja za istinom, stjecanja i distribucije znanja“ te je odgovornost sveučilišta zaštititi članove zajednice od uskraćivanja navedenoga prava), profesionalno ponašanje i poštivanje zakona. UNIDU kao jedno od temeljnih načela ističe „poštovanje nedjeljivosti sveučilišnog nastavnog rada i znanstvenoga istraživanja te umjetničkog stvaralaštva“. Kao neprihvatljiva ponašanja navode se diskriminacija,²⁵ uznemiravanje (uključujući spolno uznemiravanje),²⁶ te kršenje mjera objektivnosti i nepristranosti, odnosno djelovanje na temelju predrasuda.

Ističu se profesionalna prava i odgovornosti nastavnog osoblja u okviru njihovih nastavnih obveza koja uključuju korektan odnos prema studentima te kontinuirano usavršavanje (nastavno je osoblje dužno biti u tijeku s najnovijim spoznajama iz područja kojim se bave i o kojem predaju te razmotriti i uzeti u obzir studentske evaluacije njihovih nastavničkih kompetencija), poznavanje etike znanstvenog istraživanja (koja uključuje brigu o sudionicima i laboratorijskim životinjama, te izbjegavanje znanstvenog nepoštenja), odgovornu primjenu suvremenih tehnologija, zaštitu prirode, životinja i okoliša, međusobno uvažavanje u smislu odnosa u akademskoj zajednici, omogućavanje jednakih i pravednih mogućnosti napredovanja i brige o akademskom podmlatku, autorstvo znanstvenog i

24 „Akademske slobode pripadaju svim članovima akademske zajednice, a obuhvaćaju slobodu znanstvenog i umjetničkog istraživanja i stvaralaštva, poučavanja, međusobne suradnje i udruživanja, sukladno Ustavu Republike Hrvatske, međunarodnim ugovorima i drugim pozitivnim propisima.“ (UNIST, 2009 čl. 8.)

25 Diskriminacijom se smatra „svaki oblik neposredne i posredne diskriminacije temeljen na religiji, etničkoj i nacionalnoj pripadnosti, rasi, spolu, spolnoj orijentaciji, imovinskom stanju, podrijetlu, obiteljskom i bračnom statusu, trudnoći, obiteljskim obvezama, godinama, invalidnosti, tjelesnom izgledu, političkom opredjeljenju i zdravstvenom stanju (...). Isključivi kriteriji vrednovanja i napredovanja smiju biti pokazana: stručnost, sposobnost i profesionalne zasluge, odnosno, osposobljenost i rezultati u obavljanju određene vrste radnih zadataka.“ (UNIRI, 2006 čl. 5. st. 1.)

26 Intimni odnosi između članova akademske zajednice koji se temelje na obostranom pristanku ne smatraju se uznemiravanjem, već „područjem privatnosti izvan legitimnih interesa Sveučilišta“ (UNIRI, 2018 čl. 3. st. 3.). Takvi odnosi mogu imati potencijal ukrstiti se s mjerama objektivnosti i nepristranosti zbog bliskosti odnosa (primjerice favoriziranje pri ocjenjivanju studentice/studenta koji su u intimnoj vezi s nastavnim osobljem), u kojem slučaju je potrebno poduzeti mjere objektivnosti i nepristranosti, odnosno uputiti na polaganje ispita kod kolega i sl.

umjetničkog rada i dokumenata, primanje darova,²⁷ izbjegavanje sukoba interesa, transparentnost u djelovanju i čuvanje tajnosti podataka, javno nastupanje koje mora biti u skladu s najvišom profesionalnom etikom (ponegdje se nalaže oprez pri javnoj kritici kolega) te odgovorno ponašanje prema sveučilišnoj zajednici odnosno odnos prema poslovima matične institucije koji zaposleniku trebaju biti primarni i odvajanje političkog djelovanja nastavnika od njihova znanstvenog i nastavnog rada te odnos prema imovini matične institucije (uključujući ponašanje prema knjižničnoj građi).

Gotovo svaki sveučilišni kodeks propisuje da je obveza pojedinog sveučilišta informirati članove svoje sveučilišne zajednice o detaljima etičkog kodeksa koji je na snazi na pojedinom sveučilištu, najčešće uz naglasak da nepoznavanje etičkih propisa ne opravdava ponašanja u akademskoj i sveučilišnoj zajednici koja s njima nisu u skladu. Time se, između ostalog, postavlja temelj edukacije članova o etici u akademskoj zajednici. Dodatno, inzistira se na cjeloživotnom obrazovanju istraživača i znanstvenika kako bi mogli najbolje djelovati u svojim istraživanjima i nastavnom radu.

Tamo gdje je to primjenjivo propisuju se i koraci postupka pred etičkim tijelima sveučilišta i sastavnica. Jedan od naglasaka na aktivnostima etičkih tijela, osobito krovnih etičkih tijela pojedinih sveučilišta, jest razvoj i praćenje međunarodnih trendova u etici.

Etički kodeksi sveučilišta ne propisuju mjere sankcija u slučaju povrede etički primjerenih postupaka u sveučilišnoj zajednici. Takve se mjere iznose u drugim pravnim aktima pojedinih sveučilišta kao što su to statuti, pravilnici o stegovnom postupku, pravilnici o studiranju i sl. Ponegdje se ističe to da je upozoravanje na kršenje etičkoga kodeksa danog sveučilišta od strane nastavnika koji je uočio određenu devijaciju u ponašanju njegova moralna obveza. Kodeksi najčešće specificiraju da je takve slučajeve potrebno tretirati unutar predmetnoga sveučilišta, dok negdje čak navode da je najprije potrebno pokušati se sa situacijom nositi na neformalan način prije uključivanja djelovanja nadležnih institucija, a u Kodeksu Sveučilišta u Dubrovniku izrijeком se navodi da nastavno osoblje ne smije poduzimati radnje u smislu prijave o neetičnom ponašanju s namjerom da se nekoga povrijedi, ili ponizi, već isključivo radi zaštite struke.

27 U Etičkom kodeksu Hrvatskog katoličkog sveučilišta stoji da su dopušteni „(s)pontani darovi i usluge umjerene ekonomske vrijednosti u okviru kulturalnih susreta, posjeta ili javnih znanstvenih skupova (...) uz uvjet da njihovo prihvaćanje ne utječe na obnašanje sveučilišnih dužnosti.“ (UNICATH, 2015 čl. 29).

Preporuke o dobroj praksi u primijenjenoj lingvistici

Preporuke o dobroj praksi u primijenjenoj lingvistici (*Recommendations on Good Practice in Applied Linguistics*) Britanskoga društva za primijenjenu lingvistiku (*British Association for Applied Linguistics*, BAAL) dokument je koji donosi smjernice o ophođenju u odnosima i odgovornostima koje primijenjeni lingvisti imaju prema svojoj akademskoj zajednici i društvu u kojem djeluju (BAAL, 2016). Preporuke BAAL-a mogu se smatrati trenutnim relevantnim dokumentom u kojemu se iznose smjernice o prihvatljivom ponašanju u radu lingvista. U dokumentu se jasno ističe da nije zamišljen kao etički kodeks te se tako do daljnjeg ostavlja prostor za izradu sveobuhvatnog etičkog kodeksa u primijenjenoj lingvistici.²⁸ Uz preporuke o snalaženju u odnosima u okvirima znanstveno-istraživačkog rada, s tvrtkama koje financijski ulažu u istraživanja te između lingvista i njihovih institucija, u dokumentu se posebno ističu odgovornosti koje lingvist ima prema svojim sudionicima, kolegama, studentima, primijenjenoj lingvistici i javnosti. Tome treba dodati i odgovornost lingvista prema samima sebi.

Ovim se prikazom ukratko predstavljaju odgovornosti lingvista kako su predstavljene u preporukama BAAL-a. Odgovornosti prema sudionicima obuhvaćaju sve vrijednosti koje trebaju prožimati etički prihvatljivo ponašanje kakvo je prethodno opisano u tekstu ove knjige. Drugim riječima, potrebno je poštivati prava, interese, privatnost i autonomiju sudionika. Potrebno je prikupiti potpuno informiran i dobrovoljan pristanak na sudjelovanje u istraživanju. Jasno, potrebno je osigurati da neće biti nikakve štete po sudionike, što uključuje izbjegavanje negativnog utjecaja istraživanja na sudionike te čuvanje povjerljivosti i anonimnosti podataka. BAAL jasno navodi da se mora izbjeći bilo kakvo stvarno ili percipirano iskorištavanje sudionika. Od istraživača se očekuje da se „stavi u kožu“ svojih sudionika kako bi predvidio što bi ih moglo brinuti pri provođenju studije. Ovo je ideal koji nije lako postići, no kojemu svakako treba težiti. Kako bi istraživač to mogao postići, preduvjet je da poznaje populaciju koju istražuje te da traži savjet njezinih članova. Na taj način sudionike tretira kao sukreatore istraživanja te mu oni pomažu postaviti istraživanje na način koji je najprimjereniji za tu populaciju.

BAAL ističe da je sveobuhvatna zamisao na kojoj počivaju odgovornosti lingvista prema kolegama ta da stvore takve odnose unutar akademske zajednice u kojima će naglasak biti na akademskoj neovisnosti i pozitivnom radnom okruženju te pravednosti u zapošljavanju i omogućavanju razvoja i napredovanja kolega. Ovdje je važno naglasiti potrebu za pravednom raspodjelom zaduženja i poslova. Nepoštena raspodjela posla može dovesti do lošije kvalitete rada ili nemogućnosti

28 Etičke smjernice Američkog udruženja za primijenjenu lingvistiku (*American Association for Applied Linguistics*) namijenjene su doktorskim studentima (AAAL, 2020).

da se ispune zahtjevi struke i napredovanja za osobe koje su pod prevelikim pritiskom. Odgovornost prema kolegama uključuje i pravedno pozivanje na rad i ideje drugih te čestitost u recenzentskom radu.

Prema smjernicama BAAL-a (2016) odgovornosti prema studentima obuhvaćaju pošten i nepristran tretman pri upisu nastavnih programa, pružanje jednakih i dostatnih mogućnosti, odgovornosti koje se odnose na poučavanje i ispitne zadatke i sl. Posebno se ističe uvažavanje različitosti među studentima. Ako istraživači koriste studentska istraživanja ili koriste rezultate vezane uz neki veći projekt, to je potrebno jasno istaknuti.

Dobro je da mentor i student zajedno objave rad koji može i ne mora biti utemeljen na studentskoj disertaciji, ili se može raditi o zasebnom istraživanju. Ovo je važna praksa jer se na taj način odgaja znanstveni podmladak. Iako će student u tom slučaju možda provesti istraživanje pa i pripremiti velik dio teksta rada, iskusni istraživači znaju koliko više energije i vremena od onog što ulažu u pisanje samostalnog rada, koji uključuje provođenje samostalnog istraživanja, moraju uložiti u mentoriranje mladog istraživača, preradu teksta, vođenje kroz cjelokupni postupak te psihološko vodstvo u smislu motivacije i hrabrenja mlade osobe u trenucima kao što su priprema za izlaganje na skupu ili prerada rada nakon recenzije. Sve to spada u proces mentoriranja koji je ključan za nastavak dobre istraživačke prakse u znanstvenoj zajednici. Odgovornost je lingvista da pomognu u formiranju novih generacija istraživača što je moguće postići samo temeljitim i strpljivim mentoriranjem.

Odgovornosti prema primijenjenoj lingvistici nalažu znanstvenicima da „nastoje održavati čestitost primijenjenolingvističkog istraživanja, slobodu da istražuju i slobodu da objavljuju i diseminiraju rezultate svojih istraživanja“ (BAAL, 2016: 13). Odgovornost je znanstvenika očuvanje ugleda primijenjene lingvistike te se od njih očekuje da djeluju čestito. Čestitost u znanstveno-istraživačkom radu odnosi se na izbjegavanje postupaka znanstvene prijevare, odnosno izmišljanje podataka ili rezultata, krivotvorenje rezultata i netočno prezentiranje rezultata te plagijat. Lingvisti trebaju temeljiti svoj rad na tradiciji područja što podrazumijeva da moraju ići ukorak s literaturom područja. To znači da se očekuje da prate relevantne nove publikacije u polju i vezanim disciplinama kako bi se mogli pozvati na njih i pronaći nepokriven, a potreban prostor za svoje znanstveno djelovanje. BAAL ističe potrebu da se stavi jak naglasak na istraživanja koja donose spoznaje o drugim jezicima osim engleskog koji je dominantan i stoga već temeljito istražen. Konačno, odgovornost je lingvista pomoći novopridošlim članovima primijenjenolingvističke zajednice te dati podršku razvoju njihovih karijera. Ključno je da iskusni lingvisti nastoje prenijeti svoje znanje te tako formirati nove generacije lingvista radi održavanja i razvoja primijenjene lingvistike.

Lingvisti imaju odgovornost prema javnosti koja može djelovati na temelju rezultata istraživanja. Javnost općenito poštuje istraživače i znanstvenike, vjeruje im i očekuje da će djelovati neovisno o bilo kakvim vanjskim utjecajima. Lingvisti trebaju biti svjesni utjecaja njihova rada i činiti sve što mogu kako bi predvidjeli pozitivne, ali i moguće negativne posljedice po društvo koje može imati implementacija ili pogrešno tumačenje rezultata istraživanja. Ako ipak dođe do neočekivane štete, lingvisti trebaju poduzeti sve postupke koji su u njihovoj moći kako bi ublažili ili otklonili neželjene posljedice. Trebaju se voditi najvišom razinom čestitosti u diseminaciji i komunikaciji svojega rada u javnosti (npr. putem masovnih medija), ili u slučajevima kad ih se pozove da savjetuju javna i državna tijela.

Konačno, popisu odgovornosti primijenjenih lingvista koje donosi BAAL treba dodati odgovornost prema sebi, što je vezano uz koncept odgovornosti prema znanstvenoj zajednici u kojoj znanstvenici djeluju. Odgovornost prema sebi može se shvatiti kao količina rada koju znanstvenik može iznijeti uloživši podnošljiv napor po svoje tjelesno i psihološko zdravlje. Znanstvenici su često nošeni željom da doprinesu svojem području i znanosti. Ovakva je posvećenost značajna i nužna za napredak u znanosti, no ovaj optimizam može se kositi s mogućnošću istraživača da odvagne količinu posla koju može preuzeti i uspješno odraditi u zadanim rokovima. Odgovornost prema sebi kontroverzan je pojam jer će se znanstvenici često naći u situaciji u kojoj rade više nego li su to u mogućnosti. To se može dogoditi kad se nađu uključeni u mnoge različite aktivnosti koje moraju prihvatiti te one u kojima mogu biti jedini most između znanosti i prakse. Često se dodatni poslovi preuzimaju u ime dobrih odnosa između znanstvenika i njihove akademske okoline. No, što se tiče odgovornosti lingvista prema znanosti i svim uključenim stranama u njihovim akademskim aktivnostima, kao i uspješnom manevriranju kroz odnose u akademskoj zajednici, znanstvenik se ne bi trebao obvezati na preuzimanje prevelikog broja aktivnosti ako procijeni da njegovo vrijeme i energija ne mogu biti ravnomjerno raspodijeljeni na svaku od njih. Ova se preporuka temelji na načelu pravde kao jednoj od temeljnih vrijednosti etičkog ponašanja u akademskom radu u primijenjenoj lingvistici. Potrebno je biti pravedan u raspodjeli svojega vremena tako da se svakom poslu, kolegi i studentu pruži potrebna i dostatna pažnja. Još je važnije to što preopterećen znanstvenik može biti manje učinkovit te neće doprinijeti području primijenjene lingvistike koliko bi to mogao u optimalnim uvjetima. Konačno, u akademskoj zajednici ključna je autonomija znanstvenika. To je blagodat i opasnost ovoga posla. Iako istraživač ima slobodu organizirati pa i odabrati velik dio poslova koje preuzima, nerijetko se upravo zbog toga može dogoditi da sâm precijeni svoje mogućnosti. Uslijed preuzimanja previše poslova, istraživač se može naći u situaciji u kojoj će biti preopterećen te poslove neće obaviti u dogovorenim rokovima čime će negativno utjecati na rad

svojih kolega i posljedično na napredak akademske zajednice. Na taj način dobra namjera znanstvenika koji preuzima poslove kako bi izišao ususret kolegama može rezultirati upravo suprotnim ishodom. Odgovornost je znanstvenika da ne preuzima poslove koje neće moći obaviti u dogovorenim rokovima. Nažalost, ovakva se praksa često prešutno prihvaća u akademskim krugovima te je se ne tretira kao isuviše neetičnu (Sterling i sur., 2016), no potrebno ju je promijeniti zbog svega navedenoga. Također je nužno mlade znanstvenike ne preopteretiti poslovima jer bi ih to moglo spriječiti u znanstvenom napredovanju, čime se ruši cijeli sustav akademske hijerarhije. Konačno, odgovornost prema sebi uključuje racionalno raspoređivanje vremena kako bi rad znanstvenika uvijek bio optimalan, a pritom se ne bi narušilo njegovo zdravlje i osobne potrebe, koje nikad ne treba zanemariti. Ako se zanemare, to će se odraziti na njega, njegovu privatnu i akademsku okolinu i, konačno, na njegov rad. Malo je vjerojatno da će odgovornost prema sebi postati dio bilo kojeg etičkog kodeksa. No, o njoj treba govoriti jer je odgovornost prema sebi temelj svim drugim odgovornostima, odnosima u akademskoj zajednici i, konačno, znanstvenome radu pojedinca.

Na temelju Preporuka o dobroj praksi u primijenjenoj lingvistici Britanskog društva za primijenjenu lingvistiku (BAAL, 2016) izrađene su etičke smjernice Američkog udruženja za primijenjenu lingvistiku (*American Association for Applied Linguistics*) (AAAL, 2020). Navedene su smjernice usredotočene na rad studenata poslijediplomskih studija u primijenjenoj lingvistici.

Čestitost u znanstveno-istraživačkom radu

Hudson smatra da se provođenje istraživanja u skladu s etičkim načelima odnosi na postupanje s poštovanjem i odgovornošću prema drugima, ali i na čestito postupanje u svakoj fazi istraživačkog procesa. Pritom je čestitost, odnosno integritet, sinonim za iskrenost (Hudson, 2008: 131). Koncept istraživačke etike odnosi se na „primjenu etičkih principa ili vrijednosti na istraživačke probleme i područja“, dok je istraživačka čestitost „stav i navika istraživača da provode istraživanja u skladu s primjerenim etičkim, zakonodavstvenim i profesionalnim okvirima, obvezama i standardima“ (Marušić, 2020). Hudson dodaje da je u vrijeme objave njegova rada iz 2008. već bio u tijeku razvoj trenda u znanosti prema kojemu su mnoge svjetske vlade, financijeri, časopisi, upravljačka i nadzorna tijela i ostali dionici uključeni u različite aspekte provođenja istraživanja izrijeком deklarirali ili obnavljali posvećenost poticanju istraživačke čestitosti i sprječavanju pojave upitnih postupaka u znanosti (engl. *questionable research practices*). Hudson upozorava sveučilišna etička povjerenstva kako je ključno da među svojim djelatnicima i studentima proaktivno potiču svijest o istraživačkoj etici i razumijevanje o tome što ona podrazumijeva. Ta su nastojanja obilježena prvom svjetskom konferencijom o istraživačkoj čestitosti naslovljenoj Istraživačka čestitost: poticanje odgovornog istraživanja (*Research integrity: fostering responsible research*) koja je održana 2007. godine u Lisabonu, Portugal. Ta je konferencija rezultirala globalnim, regionalnim i nacionalnim nastojanjima za promicanjem istraživačke čestitosti i „harmonizacijom politike usmjerene na istraživanje eventualnog nečestitog ponašanja u znanosti“.²⁹ Dosada je održano ukupno šest svjetskih konferencija o istraživačkoj čestitosti.³⁰ Druga konferencija o istraživačkoj čestitosti, održana 2010. godine u Singapuru, iznjedrila je Singapursku povelju o znanstvenoj čestitosti (*The Singapore Statement on Research Integrity*) (Steneck i sur., 2010).³¹ Povelja se smatra „vodičem za odgovornu provedbu istraživanja“ te počiva na sljedećim načelima: „poštenje u svim oblicima istraživanja, odgovornost u provedbi istraživanja, profesionalna ljubaznost i pravednost u radu s drugima, dobro upravljanje

29 <https://wcrif.org/wcri2007>.

30 Podaci o svjetskim konferencijama o istraživačkoj čestitosti nalaze se na <https://wcrif.org/>.

31 Baždarić (2015: 129) ističe da je Povelju Marušić prevela na hrvatski jezik.

istraživanjima u ime drugih“ (Steneck i sur., 2010: prijevod na hrvatski). Potom se istraživačka čestitost razrađuje u terminima odgovornosti istraživača u okvirima sljedećih aspekata znanstvenoga djelovanja: čestitost u smislu preuzimanja odgovornosti za istraživanja, pridržavanje pravila i postupaka koji se odnose na istraživanja, primjenu prikladnih istraživačkih postupaka te analizu rezultata, žurnu diseminaciju istraživačkih rezultata, prikaz autorstva znanstvenoga djelovanja prema stvarnim zaslugama, iznošenje zahvala u publikaciji svim zaslužnim osobama i institucijama koje su pružile podršku u pripremi znanstvenih publikacija no ne ispunjavaju kriterije autorstva, stav da proces recenzije treba provesti pravedno i brzo te pritom biti strog i poštivati zahtjeve tajnosti u recenzentskom procesu, stav da je potrebno iskreno prikazati potencijalne sukobe interesa, stav da u komunikaciji s javnošću istraživači trebaju reagirati kompetentno i stručno, stav da, ako sumnjaju na znanstveno nepoštenje u akademskoj zajednici, istraživači takve postupke trebaju prijaviti nadležnim tijelima, mišljenje da je odgovornost znanstveno-istraživačkih institucija razviti postupke za obradu prijave neodgovornog istraživačkog ponašanja, ali i educirati svoje zaposlenike načelima i elementima znanstvene čestitosti, i konačno, stav da akademska zajednica treba prepoznati svoju društvenu odgovornost i djelovati s njom u skladu (ibid.).

Europska zaklada za znanost (European Science Foundation) 2010. je pripremila istraživački izvještaj o poticanju istraživačke čestitosti u Europi (*Fostering Research Integrity in Europe*). Izvještaj obuhvaća Europski kodeks istraživačke čestitosti (*European Code of Conduct for Research Integrity*) u kojem se ističe da znanstveno nepoštenje može biti počinjeno u obliku izmišljanja, krivotvorenja rezultata ili plagijata, ali i nepoštipanja jasnih etičkih i pravnih zahtjeva (netočno predstavljanje interesa različitih strana, kršenje pravila čuvanja povjerljivih podataka, rad sa sudionicima bez obaviještenog pristanka i zlouporaba sudionika i istraživačkih materijala) kao i neprimjereno rješavanje etičkih prekršaja (pokušaji da se prikrije znanstveno nepoštenje i odmazda zviždačima koji prijavljuju etički neprimjerene postupke) (ESF, 2010).

Ovdje je potrebno istaknuti dvije temeljne postavke. Prvo, tema istraživačke čestitosti nikad neće prestati biti relevantna i ključna u istraživačkom procesu zbog čega je potrebno neprestano podizati svijest o ovoj kvaliteti istraživača te raditi na njezinom unaprjeđivanju. Drugo je već istaknut poziv sveučilišnim etičkim tijelima (npr. Allen, 2008) da djeluju kao edukatori, a ne samo kao čuvari etički primjerenih istraživačkih protokola. Pojam i razrada pojma znanstveno-istraživačke čestitosti svakako je obavezan element knjiga i udžbenika o etici istraživanja.

Znanstveno nepoštenje

Suprotan pojam istraživačkoj čestitosti znanstveno je nepoštenje³² (engl. *research misconduct*). No, ključan element odstupanja od etičkih uzusa u znanstveno-istraživačkom radu jest postojanje ili nepostojanje namjere da se postupi neetično. Tako slučajeve znanstvenog nepoštenja karakterizira namjera da se ono počini. Ako nema takve namjere te se povreda etičkih principa dogodi „nehotice“, takav se postupak smatra lošom znanstvenom praksom. Ako je namjera prisutna, takav se postupak smatra znanstvenim nepoštenjem. Steneck (2006) razlikuje dva oblika znanstvenog nepoštenja: znanstvenu prijevare kao teži oblik znanstvenog nepoštenja i upitne postupke u znanosti kao lakši oblik znanstvenog nepoštenja. Znanstvena prijevare obuhvaća izmišljanje podataka ili rezultata (engl. *fabrication*), krivotvorenje rezultata (engl. *falsification*) i plagijat u izradi istraživačkog nacrtu, provođenju i recenziranju istraživanja te u izvještavanju o rezultatima istraživanja (Steneck, 2006; ORI³³).

Izmišljanje rezultata odnosi se na izmišljanje nepostojećih rezultata koji se bilježe kao da su stvarni te se o njima izvještava. Krivotvorenje rezultata odnosi se na manipulaciju istraživačkim materijalima, opremom ili procesima, ili izostavljanje podataka ili rezultata što uzrokuje netočno prikazivanje rezultata istraživanja, a da bi se postigao željeni ishod istraživanja. Plagijat se odnosi na prisvajanje tuđih ideja, procesa, rezultatâ, ili riječi bez pozivanja na izvor (ORI; Baždarić i sur., 2009: 109). ORI napominje da znanstveno nepoštenje ne uključuje nenamjerne pogreške ili razlike u mišljenjima.

Steneck smatra da su izmišljanje podataka i krivotvorenje rezultata štetniji od plagijata. Naime, plagijat nema izravan utjecaj na pouzdanost istraživačkih rezultata (Steneck, 2006: 62), dok izmišljanje i krivotvorenje značajno utječu na pouzdanost rezultata na temelju kojih se mogu donositi različite ključne i sveobuhvatne odluke, primjerice na upravljačkim razinama. No, upravo se plagijatom intenzivno bave dionici u izdavačkom procesu s obzirom na to da se radi o znanstvenoj krađi tuđega rada te on tako ipak predstavlja jedan od najvećih etičkih problema u znanosti. Postoje različiti oblici plagijata; dok su neki nedvosmisleno namjerno počinjeni, drugi su nenamjerni te se mogu okarakterizirati kao loša znanost.

U slučaju sumnje na znanstveno nepoštenje, slučaj se najčešće prijavljuje nadležnom etičkom povjerenstvu institucije, nadzornom odboru ili sudu časti.³⁴ Tzv. zviždače (engl. *whistle blowers*), odnosno osobe koje upozore na i prijave slučaj

32 Prijevod preuzet iz Baždarić i sur. (2009).

33 ORI – The Office of Research Integrity: <https://ori.hhs.gov/definition-misconduct>.

34 Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku (HDPL) ima peteročlani Nadzorni odbor, a Hrvatsko filološko društvo (HFD) tročlani Sud časti. Sveučilišta i njihove sastavnice imaju nadležna etička tijela.

znanstvenog nepoštenja potrebno je zaštititi. Također je potrebno zaštititi autore od zlonamjernih anonimnih prijava, osobito zbog toga što je teško ukloniti mrlju s autorova imena jednom kad ga se optuži za znanstveno nepoštenje, čak i ako na temelju suda nadležnog etičkog tijela bude oslobođen optužbe. Smatra se da znanstvenici djeluju u skladu s istraživačkom etikom dok se ne dokaže suprotno (OEZVO, 2015 čl. 2. st. 1.).

Plagijat

„Točnost i transparentnost, temeljni su aspekti znanstvene aktivnosti te su kritične sastavnice pisanja u znanosti. Znanstveni tekst mora karakterizirati jasan izričaj, sažetost, točnost i, možda najvažnije, iskrenost“ (Roig, 2015: 1-2). Roig nastavlja razradom koncepta znanstvenog rada (pisanog za znanstveni časopis, studentskog rada, prijedloga istraživačkoga projekta, knjige i sl.) koji predstavlja „implicitan ugovor između autora djela i čitatelja. Prema tome, čitatelj pretpostavlja da je autor jedini izvor pisanoga rada te da će sav materijal, tekst, podatci ili zamisli koje posuđuje od drugih biti jasno označeni kao takvi uporabom utvrđenih akademskih konvencija“ (ibid: 2). Nedostatak iskrenosti u znanstvenom pisanju usko je vezan uz pojam plagijata. Prema definiciji Hrvatskog jezičnog portala plagijat³⁵ je „književno ili znanstveno djelo nastalo prepisivanjem u cjelini, u bitnim ili prepoznatljivim dijelovima i prisvajanjem tuđega rada uloženog u to djelo“ etimologija riječi jest „njem. *Plagiat* ≈ lat. *plagium*: otimanje“.³⁶ Plagijat možemo podijeliti u dvije velike kategorije: plagijat ideja i plagijat teksta (Roig, 2015).

Plagijat ideja odnosi se na zamisli drugih autora iz akademske zajednice, ali i šire, koje su preuzete bez pozivanja na njihov doprinos. Moguće su različite situacije na temelju kojih može doći do plagijata ideja. Jedna je mogućnost izloženost zamisli na znanstvenom skupu. Tu zamisao drugi autor može preuzeti i razraditi u zasebnoj publikaciji kao svoju. Moguće je zamisli preuzeti tijekom recenzentskog postupka pri čemu recenzent recenzira rad ili projekt, prihvati ga ili odbije te preuzme zamisao koja je nova i na kojoj se recenzirani materijal temelji te je razradi kao svoju, bez pozivanja na originalni izvor. Još jedna mogućnost odnosi se na preuzimanje rada ili zamisli studenata koji u okvirima kolegija u kojima sudjeluju dolaze do kreativnih rješenja. U tom je slučaju potrebno pozvati se na studenta koji je iznjedrio određenu zamisao. Također, ako studenti saznaju neku novu i neobjavljenu znanstvenu postavku na nekom od svojih predavanja, potrebno je da

35 Wager navodi da se porijeklo riječi može smjestiti u 80. g. kad je rimski pjesnik Marcijal tvrdio da je pjesnik Fidencije recitirao njegova djela publici baš kao da su njegova vlastita (Bailey, 2011; Wager, 2014: 34).

36 <https://hrvatski.enacademic.com/54655/plagijat>.

se u svojem radu pozovu na relevantnog profesora te navedu datum predavanja na kojem su došli do navedene spoznaje. Ako se neka zamisao javi u diskusiji s kolegama, koju svakako treba poticati, potrebno je pozvati se na osobu koja je navedenom zamisli značajno doprinijela djelu i to na sljedeći način: ime i prezime osobe, datum, osobna komunikacija. Konačno, relevantne zamisli ne moraju uvijek doći iz akademske zajednice. Moguće je u razgovoru s neznanstvenicima doći do ključnih spoznaja. U tom slučaju također se na njih treba referirati. Roig (2014) upozorava na koncept kriptomnezije (engl. *cryptomnesia*) ili nesvjesnog plagijata. Naime, u svim prethodno navedenim situacijama uistinu je moguće da su autori čuli relevantnu znanstvenu zamisao, ali su zaboravili gdje, odnosno uvjereni su da se radi o njihovoj izvornoj ideji. U tim je slučajevima često nemoguće dokazati je li zamisao njihova ili nije. Naime, u akademskom svijetu nije neobično da dvoje autora dođu do slične zamisli u slično vrijeme. Radi se o tome da su izloženi istim tekstovima, istim trendovima u svojem području znanosti i sl. te je moguće da se iz takve izloženosti iskristaliziraju slične zamisli.

Plagijat teksta odnosi se na preuzimanje većeg ili manjeg dijela tuđeg teksta, zamisli, rezultata, slikovnih i grafičkih prikaza bez referiranja na izvor. U slučaju preuzimanja tuđega teksta potrebno je naznačiti to uporabom navodnih znakova. Postoje termini i koncepti koji se smatraju općim znanjem te se u tom slučaju ne treba referirati na izvor. Primjerice, definicija termina psiholingvistika ne zahtijeva pozivanje na izvor koji je prvi iznjedrio navedeni termin.³⁷ Najozbiljnija etička povreda u smislu plagiranja odnosi se na preuzimanje kompletnog ili značajnog dijela tuđeg teksta u potpunosti kojeg time autor predstavlja kao svoj bez navođenja izvornika. Takvo je plagiranje poznato kao napadno (engl. *blatant*) plagiranje (Baždarić i sur., 2009: 110; Katavić, 2006: 224).

Plagiranje može biti namjerno, no moguće je i da neiskusni autori nenamjerno počine plagijat. U vjeri da znanstvena zajednica primjenjuje načelo čestitosti u znanstveno-istraživačkom radu, potrebno je istaknuti eventualne nenamjerne postupke koji se smatraju plagijatom kako bi se mlade autore educiralo u ovom pogledu.

Pogreška koju ponekad nalazimo u radovima sasvim neiskusnih autora, najčešće studentskim radovima su tzv. „kolažni radovi“³⁸ (engl. *assembly-kit*). To su radovi koje autori slažu iz dijelova radova različitih autora. Baždarić i sur. (2009) dodaju da osobit problem predstavlja plagijat prevođenjem,³⁹ što se odnosi na tekstove ili dijelove teksta koji su prevedeni s nekog stranog jezika pri čemu je vrlo teško utvrditi da tekst nije izvornik. Niti programi za otkrivanje plagijata to nisu u mogućnosti.

37 Pojam je uveo Jacob Kantor 1936., ali se rijetko koristio sve do 1946. (Pronko). Zapravo se kao disciplina pojavila u Americi pedesetih, iako pod različitim imenima (psihologija jezika, npr.) (Levelt, 2013).

38 Prijevod termina preuzet iz Baždarić i sur. (2009: 110).

39 Termin preuzet iz Hercigonja (2017: 9).

Tekst je moguće parafrazirati. No, neispravno parafraziranje predstavlja potencijalnu opasnost od plagijata. Naime, ako se samo neke riječi zamijene, izbrišu ili dodaju, a originalan tekst se zadrži, ne radi se o parafraziranju već o plagijatu. Hercigonja (2017) ovakve pokušaje parafraziranja naziva prerusenim plagijatom (engl. *disguised plagiarism*, također *patchwriting*). Potrebno je potpuno sintaktički i leksički izmijeniti tekst kako bi se on smatrao parafraziranim tekstom, no pritom zadržati točnu zamisao koju je originalni autor iznio. Jasno je da će stručna terminologija ostati upotrijebljena te će se prenijeti originalna ideja, no svi ostali jezični elementi teksta bit će djelo autora koji parafrazira. Tek tad je novonastali tekst moguće isključiti iz navodnih znakova te se na originalni rad pozvati samo kao na parafraziran tekst u kojem se slučaju i dalje navodi izvorni autor, godina izdanja djela i stranica teksta koji se parafrazira. Gdje je nemoguće misao originalnog autora točno prenijeti koristeći vlastite riječi i sintaksu, preporučljivo je citirati predmetni dio teksta.

Recikliranje teksta (ranije poznato kao samoplajijat)⁴⁰ odnosi se na reproduciranje materijala koje je autor već objavio, no ovaj put u novim radovima i bez referiranja na izvornik (Roig, 2015; Hercigonja, 2017: 7). Dopušteno je cijeli rad objaviti ponovno, najčešće zato što se smatra da će dva različita časopisa biti dostupna dvjema različitim publikama. No tada je to potrebno jasno naznačiti u samom radu, najčešće u fusnoti vezanoj uz naslov rada. Također je o tome potrebno izvijestiti nadležnog urednika časopisa ili publikacije te za pretisak dobiti odobrenje urednika publikacije u kojem je originalan rad objavljen i one u kojoj ga se ponavlja.

Nije etički ispravno objaviti rezultate nekog istraživanja pa potom tim istim rezultatima dodati rezultate dodatnih sudionika ili ukloniti neke podatke te na temelju navedenoga napraviti novu analizu i objaviti novi rad. Time se čitatelje navodi da misle kako se radi o potpuno novom istraživanju i potpuno novim rezultatima. No, pri susretu s recikliranjem teksta potrebno je pogledati koji je dio teksta ponovljen. Naime, sličnost u opisu metodologije istraživanja moguće je tolerirati, dok rezultati i diskusija svakako moraju biti izvorni rad autora koji ga potpisuje (Wager, 2014: 36). Recikliranje teksta troši vrijedne resurse u smislu zauzimanja mjesta publikacije u časopisu nekom drugom autoru, iako je navedena materija već objavljena, a i oduzima se vrijeme recenzentima koji recenziraju (najčešće bez naknade) već recenziran i objavljen rad i sl. U slučajevima kad se, nakon objave originalnog rada, pojavi nova tehnika analize podataka, dopušteno je ponovno analizirati podatke i objaviti novi rad, no važno je u radu naznačiti da se on temelji na prethodnoj publikaciji. Što se tiče samoplajijata ideja, nije dobra praksa isto izlaganje reciklirati na više znanstvenih skupova. Ovo je u redu ako autor jednakim naslovom i dodatnim komentarom istakne da je isto istraživanje

40 Pojašnjenje Baždarić (2020).

već predstavljeno. Naime, prezentiranjem na skupovima autor prikuplja komentare publike i na taj način razrađuje svoje temeljne zamisli te unaprjeđuje rad prije objave, što se ne može smatrati lošom akademskom praksom. Potrebno je doduše imati na umu da organizatori skupa mogu računati na radove prezentirane na skupu i poslane na objavu u uredničko izdanje zbornika konferencije. Autori nisu obvezni predati rad za zbornik, no dobra akademska i kolegijalna praksa je učiniti tako. Ponekad autori istu temu predstave drugim naslovom prezentacije te je na taj način recikliraju. Time se publika navodi na mišljenje da se radi o novome radu, a i u postupku znanstvenog napredovanja se čini kao da je autor izradio velik broj istraživanja te ih predstavio na većem broju konferencija (Roig, 2015.). U slučajevima kad recenzenti daju ključne komentare za preradu rada, dobra je praksa posebno im zahvaliti u konačnoj inačici rada. U tom se slučaju obično u fusnoti (anonimnim) recenzentima zahvaljuje na njihovim komentarima kojima su značajno pridonijeli završnoj inačici rada.

Koristeći se uputama za urednike koje je izradio Odbor za izdavačku etiku (COPE), Wager (2014) opisuje plagijat kao fenomen koji se može prikazati kao kontinuum. Na tom su kontinuumu smještene instance plagijata koje se kreću od blažih preko ozbiljnijih do ekstremno teških slučajeva. Pritom je potrebno uzeti u obzir 1) opseg plagiranog materijala (od nekoliko riječi preko cijelog poglavlja do cijelog rada), 2) originalnost plagiranog materijala (od široko korištene sintagme ili zamisli preko sintagme ili zamisli koju koristi malen broj autora do potpuno originalne sintagme ili zamisli), 3) poziciju u tekstu/kontekst/vrstu plagiranog materijala (od opisa standardne metode preko opisa spoznaja drugoga autora do uporabe tuđih rezultata), 4) referiranje (od jasne i potpune referencije na autora preko nejasne i nepotpune referencije do nedostatka referencije), 5) namjeru (bez namjere da se počini plagijat ili s namjerom da se počini plagijat). Problem je u tome što je namjeru teško dokazati, a neke kulture mogu imati različite prakse (ne)pozivanja na tuđa djela, što ne znači da takve postupke treba prihvatiti u svjetskoj znanstvenoj zajednici. Nenamjerno počinjen plagijat može se smatrati lošom akademskom praksom. Iako se čini da je ovo način na koji se autori koji su počinili plagijat mogu opravdati, zapravo se možda radi o većoj neugodi jer upućuje na needuciranost autora u akademskoj komunikaciji, što je jedna od primarnih djelatnosti članova znanstvene zajednice. Navedenim elementima od kojih je izradila prikaz svojevrsnog kontinuumu težine plagijata,⁴¹ Wager dodaje još dva izdvojena (koja ne smješta na kontinuum): 6) seniornost autora (pri čemu je preporuka mlađe autore upozoriti i educirati u slučaju počinjenog plagijata, a iskusne čak i sankcionirati) i 7) jezik (autori koji su manje vrsni u jeziku na kojemu je rad pisan mogu pribjeći prurušenom plagijatu te je na uredniku da procijeni kolika je težina i prihvatljivost ovakvog postupka).

41 Za detalje kontinuumu v. tablicu 1 u Wager (2014: 35).

Neke od mjera odgovora na počinjen plagijat koje uredništvo časopisa može poduzeti su: 1) pismo autorima u kojem ih se upozorava na pogrešku i educira u tom smislu te se pritom traži korekcija rada, 2) odbijanje rada, ili 3) upućivanje pisma ustanovi na kojoj autor radi odnosno u okviru koje djeluje.

Wager (2014) naglašava da, iako se, govoreći o plagijatu, primarno usredotočujemo na plagijat teksta, treba imati na umu da je moguće plagirati i slike te kreativna djela kao što su to skladbe ili plesne koreografije. Ako se radi o preuzimanju slike bez naznake autorstva te je se predstavlja kao djelo plagijatora, potrebno je uzeti u obzir sadržaj slike. Naime, ako se radi o grafikonu u kojem su predstavljeni rezultati tuđeg istraživanja, ovakvu vrstu preuzimanja potrebno je tretirati kao ozbiljan slučaj plagijata. Ako se radi o slikama koje ne sadržavaju originalne podatke kao što su to primjerice fotografije koje se koriste za ilustraciju, uredništvo časopisa treba autora uputiti da zatraži dopuštenje za uporabu fotografije od osobe koja na nju polaže autorska prava pri čemu se treba pozvati na autora (Wager, 2014: 42). Ovo se ne odnosi na slučaj kad je fotografija objavljena pod nekom od *Creative Commons* licenci ili na kakav drugi način kojim autor daje dopuštenje za njezino korištenje. U tom slučaju se autora ne treba posebno kontaktirati.

Borba protiv plagijata u izdavačkom procesu

Urednici i izdavači preuzimaju na sebe borbu protiv plagijata u izdavačkom procesu. U tome su im na pomoći smjernice Odbora za izdavačku etiku (*Committee on Publication Ethics – COPE*).⁴² COPE je svjetska organizacija osnovana 1997. godine kojoj je temeljni cilj edukacija i podrška urednicima i izdavačima te svima koji se na neki način bave etikom izdavaštva. Krajnji je cilj ostvarenje kulture izdavaštva u kojoj bi etička praksa bila uobičajena norma. Stoga COPE sudjeluje u raspravama vezanim uz etiku izdavaštva s namjerom pružanja savjeta i donošenja smjernica o dobroj izdavačkoj praksi. Kao pružatelj podrške urednicima i uredničkom procesu, COPE je objavio niz vodiča dobre prakse, a u svrhu edukacije objavio je e-tečaj od 10 modula koji uglavnom prikazuju opseg tema kojima se COPE bavi: uvod u izdavačku etiku, selektivno izvještavanje, neetično ponašanje recenzentata, recikliranje teksta, plagijat, izmišljanje podataka ili rezultata, krivotvorenje rezultata, ispravci, povlačenja radova i informacije o potencijalnim problemima, sukobi interesa i autorstvo.⁴³

Kodeks (*Code of Conduct*), koji je COPE koristio u ranijim fazama svojega djelovanja, 2017. se godine zamjenjuje popisom Elemenata temeljne prakse (*Core practices*). Elementi temeljne prakse namijenjeni su „svima koji su uključeni u

⁴² <https://publicationethics.org/>.

⁴³ <https://publicationethics.org/resources/e-learning>.

objavljivanje znanstvene literature: urednicima i njihovim časopisima, izdavačima i institucijama“ (COPE, 2017). Napominje se da se smjernice trebaju koristiti uz specifične nacionalne i internacionalne kodekse, a ne kao njihova zamjena. COPE navodi 10 elemenata dobre prakse u uredništvu i izdavaštvu koje čine: 1) jasno raspisani koraci koje časopisi poduzimaju u slučaju sumnje na znanstveno nepoštenje, 2) jasni propisi kojima se osigurava transparentnost o autorstvu i angažmanu, odnosno o tome tko je koliko i u kojem svojstvu doprinio radu koji se stavlja u proceduru te smjernice o razrješavanju eventualnih sporova, 3) časopisi trebaju imati jasno razrađen i opisan proces rješavanja žalbi protiv časopisa, uredništva, izdavača i svih osoba koje su uključene u proces izdavaštva, 4) sukobi interesa moraju biti jasno definirani, a načini na koje se oni rješavaju detaljno opisani,⁴⁴ 5) časopisi trebaju imati jasna pravila i upute o dijeljenju rezultata istraživanja, 6) trebaju objaviti pravila i upute o istraživačkoj etici i koracima koje je potrebno dokumentirati u tom smislu kao i 7) jasno opisana pravila o intelektualnom vlasništvu i eventualnim troškovima objave rada te opis nedozvoljenih praksi u smislu plagijata i recikliranja teksta. Ključna je 8) jasno opisana i implementirana infrastruktura časopisa koja obuhvaća financijsku konstrukciju, pravilnike kojima se časopis vodi, organizacijske procese i softvere koje časopis koristi u uredničkom procesu, kao i obuka članova uredništva i tehničke podrške. Časopisi trebaju imati i 9) transparentno opisane i dobro vođene procese recenziranja te obuku za recenzente i urednike u ovom smislu i konačno, trebaju izraditi 10) mehanizme rasprave i korekcija nakon publikacije.

Danas postoje brojni softveri za otkrivanje plagijata od kojih je velik broj u slobodnoj uporabi.⁴⁵ No, važno je imati na umu da je nakon automatske provjere teksta potrebno izvršiti i „ručnu“ provjeru jer će programi prikazati preklapanje teksta koje ne mora uvijek označavati plagijat. Tako Baždarić (2020) ističe četiri mogućnosti. To su prije svega 1) kolažni ili preruseni plagijat te 2) recikliranje teksta kao slučaj koji antiplagijatski softver prepoznaje kao plagijat.⁴⁶ U slučaju recikliranja teksta urednik odlučuje hoće li se takav postupak tolerirati ovisno o tome koliko se teksta reciklira, gdje se taj tekst nalazi (dopušteno u opisu metodologije, ali ne i u rezultatima i diskusiji), je li se autor pozvao na svoj raniji tekst ili nije, o kojoj se vrsti rada radi (izvorni znanstveni ili pregledni), radi li se o recikliranju teksta, je li to originalni izdavač dopustio te koje su norme kulture u kojoj autor djeluje (što ne znači da se ne mogu zatražiti korekcije) (ibid.) No, Baždarić dodaje i 3) detekciju preklapanja u slučaju objave rada na serverima na kojima

⁴⁴ To se odnosi na slučajeve koji se utvrde prije ili nakon publikacije.

⁴⁵ SRCE (Sveučilišni računski centar) javnim visokoškolskim ustanovama Republike Hrvatske nudi dva softvera za provjeru autentičnosti radova: Turnitin i PlagScan.

⁴⁶ Baždarić (2020) navodi uporabu progama CrossRefSimilarity check (iThenticate) kao pomoć u uredničkom poslu.

se objavljuju radovi u prethodnom tisku (engl. *pre-print*), pri čemu je važno da časopisi dopuštaju prethodni tisak radova koje objavljuju, što je moguće provjeriti u njihovim pravilima poslovanja, kao i 4) odluku o tome smatra li se doktorski rad objavljenom publikacijom. Ako se objavljuje doktorski rad ili neki njegov dio, to je potrebno navesti u fusnoti i o tome obavijestiti uredništvo. U hrvatskoj filologiji ovo je dopuštena praksa. Baždarić dodaje da je odgovornost urednika da dade jasne upute autorima te da educira svoje urednike, recenzente i autore putem smjernica časopisa i radionica te da ih uputi na informacije koje o temi etičkih standarda u časopisima daju relevantne organizacije. Dodatno je važno na visokoškolskim institucijama utemeljiti kolegije iz metodologije istraživanja i istraživačke čestitosti (ibid).

Wager (2014: 40) dodaje da urednici časopisa moraju odlučiti kako će provoditi pregled pristiglih radova pomoću antiplagijatskih softvera: hoće li pregledavati sve zaprimljene radove, one koji se šalju na recenziju, one koji su uvjetno prihvaćeni, nasumični izbor radova ili će radove pregledati pomoću softvera samo u slučajevima sumnje na plagijat. Ovu je odluku potrebno donijeti jer takav pregled zahtijeva resurse u financijskom (i tehničkom) smislu, ali i u obliku sati „ljudskog“ rada. Wager dodaje da su mnogi časopisi isprva počeli s pregledom radova koji su prihvaćeni za objavu, no kasnije su se odlučili za pregled svih zaprimljenih radova zbog čestoće problema koje su softveri identificirali.

U borbi protiv plagijata te kao podrška čestitosti u akademskoj zajednici neki časopisi zadužuju posebne urednike za znanstveno-istraživačku čestitost. Primjer za to je hrvatski medicinski časopis *Croatian Medical Journal*. Katavić (2006) u svojem petogodišnjem izvještaju urednika za znanstveno-istraživačku čestitost navedenog časopisa naglašava edukaciju (budućih) znanstvenika u okviru diplomskih i poslijediplomskih studija. Mnoge institucije danas sve češće provode radionice o akademskom pisanju u kojemu se naglašavaju etički standardi i relevantne upute u borbi protiv plagijata.

Katavić se posebno osvrće na recenzentski postupak te upozorava na (zlo)uporabu recenzentskoga rada u slučaju predaje rada u postupak kako bi se prikupila recenzentska povratna informacija te potom rad predao za objavu u nekom drugom časopisu (Katavić, 2006: 225). Autor navodi da ovo nije izravna povreda etike istraživanja i objavljivanja, no svakako se ne radi o moralnom postupku jer se crpi energija recenzenata čije je vrijeme ograničeno te se moglo upotrijebiti za pripremu nekog drugog rada autora čija je namjera objaviti svoj rad u časopisu čije su resurse crpili autori koji u tom časopisu nisu imali namjeru objaviti rad. Katavić također upozorava na simultanu predaju rada u dva časopisa, u kojem slučaju dva uredništva komuniciraju o tom predmetu te će biti na oprezu pri budućem procesiranju radova istih autora. Dodatno, autor upozorava na recikliranje teksta,

odnosno predaju rada u recenzentski postupak nakon što je isti rad već objavljen drugdje. Crpljenje resursa časopisa smatra se povredom akademske čestitosti.

Važno je napomenuti da uvijek postoji mogućnost greške u rezultatima, postupcima i navođenju (Steneck, 2006). Stoga je dobra praksa uredništva komunikacija s autorima koji počinju pogreške kako bi se utvrdilo o čemu se radi i koji su im uzroci (Wager, 2014). Često je potrebno autora samo upozoriti te će on rado ispraviti počinjen propust koji mu se uistinu mogao sasvim slučajno dogoditi.

Upitni postupci u znanosti

Slučajevi znanstvene prijevare nerijetko su ekstremni. Usprkos tome što ipak nisu česti, vrlo su štetni za znanost, između ostalog, zbog nepovjerenja u znanost koje prouzročuju u neznanstvenika; u javnosti koja može i ne mora imati koristi od rezultata, u potencijalnih budućih sudionika koji mogu odlučiti ne pokloniti povjerenje iskrenom istraživaču jer su imali neugodnih iskustava s prethodnim istraživačima ili su čuli o sličnim slučajevima i sl. No, kao što je već rečeno, znanstvena prijevarena kao teži oblik znanstvenog nepoštenja ipak je rijetka. Češći, a jednako štetni, ako ne i štetniji po znanost i općenito povjerenje koje okolina i javnost imaju u znanost, slučajevi su upitnih postupaka u znanosti (engl. *questionable research practices*). Može ih se definirati kao blaže oblike odstupanja od etičke akademske prakse i rada u skladu s integritetom rada u znanstvenoj zajednici. Primjer je isključivanje prikupljenih podataka iz analize na temelju post-hoc kriterija (John i sur., 2012: 524) kako bi rezultati analize bili prilagođeni hipotezama. Steneck navodi tri temeljna skupa upitnih postupaka u znanosti: lažno predstavljanje (engl. *misrepresentation*), netočnost (engl. *inaccuracy*), i pristranost (engl. *bias*). Lažno predstavljanje odnosi se na autorstvo te obuhvaća predstavljanje radova koji nisu prošli postupak recenzije kao da su u tisku, počasnno autorstvo (engl. *honorary authorship*), odnosno uključivanje u autorstvo osoba koje nisu doprinijele radu, nepriznato autorstvo (engl. *ghost authorship*), odnosno neuključivanje u autorstvo osoba koje su doprinijele radu, recikliranje teksta (engl. *text-recycling*) koji je autor već ranije objavio te cjepkanje jednog većeg istraživanja na više malih koja se objavljuju kao zasebni radovi (engl. *salami slicing*) (Steneck, 2006: 63). Netočnost se odnosi na greške u citiranju originalnog rada, neadekvatnosti ili netočnosti u sažimanju rezultata i zaključaka u sažecima, nedovoljno jasno iznesenu metodologiju istraživanja što onemogućuje ponavljanje istraživanja i njegovu validaciju i sl. Pristranost se odnosi na pristranost u izdavačkom procesu gdje se može preferirati neke autore prema njihovoj zemlji porijekla, instituciji na kojoj djeluju, istraživačkoj orijentaciji i sl. (Steneck, 2006: 61). Pristranost se može ogledati i u nacrtima istraživanja, kao i izvještavanju o rezultatima te načinu na koji ih se interpretira.

Prema Hudsonu, upitni postupci u znanosti su štetni jer su razmjerno česti i poprilično velik broj istraživača podliježe iskušenju da ih počini (Hudson, 2008: 132). Takvi su postupci „steroidi u znanstvenom nadmetanju koji na umjetan način pospješuju izvedbu“ te se u toj znanstvenoj utrci istraživači koji igraju prema pravilima nalaze u nepovoljnom položaju (John i sur., 2012: 524). Nažalost, to je rezultat akademske prakse „objavi ili propadni“ (engl. *publih or perish*). Hudson ističe da upitni postupci u znanosti potkopavaju vjerodostojnost prikupljenih podataka i rezultata te tako doslovno poništavaju istraživanje, a troši se dragocjeno vrijeme, mogućnosti i sredstva koja su mogla biti dodijeljena drugim istraživačkim projektima. Dodatno, narušavaju se reputacije znanstvenika, institucija i istraživačkih područja te se nanosi izravna šteta karijerama osoba uključenih u navedenu praksu, a takvi su postupci štetni i za obrazovanje doktorskih i postdoktorskih istraživača (Hudson, 2008: 133). Ako oni za vrijeme formativnih godina u svojoj akademskoj karijeri svjedoče tome da njihovi mentori iiskusni istraživači u znanstvenom svijetu pribjegavaju upitnim postupcima u znanosti te na taj način lakše napreduju u akademskoj hijerarhiji, mladi znanstvenici mogu propustiti razviti svijest o tome da je takva praksa pogrešna i neprihvatljiva. Tako i oni mogu nastaviti svoje karijere na sličan način i jednakim neetičnim praksama izlagati i poučavati nove generacije znanstvenika. Istraživanja pojave upitnih postupaka u znanosti prema samostalnim izjavama znanstvenika o tome jesu li počinili takve postupke ili im svjedočili pokazuju da takva praksa nije rijetka (npr. John i sur., 2012; Sterling, 2016). Pritisci koje stvaraju rokovi te pritisci u smislu nužnosti objavljivanja u kompetitivnom znanstvenom miljeu mogu stvoriti atmosferu u kojoj istraživači pribjegavaju postupcima koji se kose s načelima znanstvene čestitosti. Osim toga, nije rijetkost da časopisi ne prihvate za objavu radove s rezultatima koji se ne smatraju pozitivnim ili ne podupiru trenutne općeprihvaćene teorije, što može uzrokovati prilagođavanje rezultata, odnosno izmišljanje ili kivotvorenje rezultata. John i sur. (2012) istražili su učestalost pojave upitnih postupaka u znanosti prema anonimnim izjavama istraživača (n=2155). Pokazali su da znanstvenici uglavnom smatraju svoje djelovanje opravdanim, čak i kad imaju sumnje u istraživačku čestitost svojih postupaka. Ipak, svi činovi znanstvenog nepoštenja, u koje spadaju i upitni postupci u znanosti, štete znanosti (D'Angelo, 2012). Nužno ih je izbjegavati i tako „izgraditi povjerenje između znanosti, društva i kreatora politika“ (ESF, 2010: Predgovor).

Recenzentski proces kao osiguranje kvalitete i čestitosti u znanstvenoj zajednici

„Recenzija ima temeljnu ulogu u znanstvenom izdavaštvu. Sustav recenzija postoji radi validacije akademskog djelovanja, unaprjeđenja kvalitete objavljenih istraživanja te povećanja mogućnosti umrežavanja u okviru istraživačkih zajednica“ (Elsevier, 2020). Isti izvor naglašava da je recenzija, usprkos kritici kojoj je podložna i često izložena, jedina široko prihvaćena metoda validacije znanstvenoga rada te su rezultati ankete koju je 2016. godine objavio Konzorcij za objavljivanje istraživanja pokazali da je institucija recenzije u znanosti široko prihvaćena, jer sudionici, članovi znanstvene zajednice smatraju da „bez recenzije nema kontrole u znanstvenoj komunikaciji“ (Publishing Research Consortium, 2016: 2). Naglašava se potreba za transparentnošću recenzentskoga procesa. Radi se o praksi staroj oko 350 godina koja počinje s pojavom prvih znanstvenih časopisa.⁴⁷ Prema Biagioliu, u 17. stoljeću, u vrijeme kad su knjige bile podložne cenzuri zbog straha državnih tijela od moći tiska, nadležna su akademska tijela (*Royal Society of London, Académie Royale des Sciences of Paris*) dobila slobodu objavljivanja vlastitih tekstova bez kontrole državne cenzure. Tako su akademije utvrdile vlastiti sustav provjere kvalitete, odnosno recenziju. Biagioli smatra da recenzije danas imaju dvije ključne uloge. Prije svega, one jamče „dobru znanost“. U isto vrijeme brinu o ispunjenju obveza koje znanost ima prema državi (Zuckerman et al. 1971 u Biagioli, 2002: 13). Državnim se novcem financira dio znanosti te je nužno da ta znanost opravda svoju kvalitetu. Ovo je samo po sebi etičko pitanje. Biagioli otvoreno izražava skepsu prema recenzentskom procesu kao konceptu u znanosti te citira urednika časopisa *Nature* u izjavi da je recenzija „najmanje nesavršen način za održavanje kvalitete znanstvenih publikacija“ (Nature Editorial, 2001 u Biagioli 2002: 13).

Squazzoni ističe društvenu ulogu recenzije i recenzentskoga procesa. Naime, on naglašava da se ne smije zaboraviti da je recenzija način na koji se rukopisi unaprjeđuju te da je prije svega treba gledati na taj način. Naime, institucija recenzije stručnjacima pomaže da razviju standarde u procjeni kvalitete u znanosti, ali i da se povežu u jednom „discipliniranom, posredovanom diskursu između (često nepovezanih) stručnjaka u „sigurnom“ (...) okruženju“ (Squazzoni, 2019).

Moguće je istaknuti četiri vrste recenzije: jednostruko slijepa (engl. *single-blind*) recenzija u kojoj recenzenti znaju tko su autori, ali imena recenzentata nisu poznata autorima, dvostruko slijepa (engl. *double-blind*) recenzija pri čemu su i autori i recenzentni anonimni, trostruko slijepa (engl. *triple-blind*) recenzija u kojoj su recenzenti i autori anonimni te niti urednik ne zna tko su autori. Naime, autori se

47 Vjeruje se da je časopis *Philosophical Transactions of the Royal Society* prvi časopis, na čelu s urednikom Henryjem Oldenburgom, koji je formalno utvrdio recenzentski proces (Elsevier 2020).

anonimiziraju u trenutku kad predaju rad u proceduru te ostaju anonimni svim dionicima recenzentskoga procesa kako bi se spriječila bilo kakva mogućnost diskriminacije autora. Četvrti tip recenzije je otvorena (engl. *open*) recenzija kojom se nastoji zajamčiti transparentnost „prije i nakon recenzentskoga procesa“, a podrazumijeva jedan od sljedećih mogućih modela: 1) autori znaju tko su recenzenti i recenzenti znaju tko su autori tijekom cijelog procesa recenziranja, 2) ime recenzenta objavljuje se uz članak, 3) recenzentski izvještaj (potpisan ili anonim) objavljuje se uz članak, 4) članak se objavljuje nakon kratke provjere te se otvara forum za raspravu u znanstvenoj zajednici, gdje komentari mogu i ne moraju biti anonimni (Elsevier, 2000).

Zanimljivo je istaknuti to da se razumijevanje pojma otvorena recenzija razlikuje među različitim autorima. Tako Ross-Hellauer (2017) navodi barem četiri moguće definicije ovoga koncepta. Autor kaže da prema jednom poimanju otvorena recenzija znači da su identiteti autora i recenzenta poznati objema stranama, prema drugom je to sustav u kojemu se recenzentski izvještaj objavljuje uz sam rad te je svima omogućeno komentirati rad, prema trećem se to odnosi na oba prethodno navedena poimanja, a prema četvrtom se radi o sustavu u kojemu su samo pozvani stručnjaci pozvani komentirati rad. Osim navedena četiri poimanja ima ih još te su oni najčešće kombinacije navedenih poimanja koncepta otvorene recenzije.

Različiti su etički aspekti temeljna četiri tipa recenzije. U jednostruko slijepoj recenziji postoji bojazan da bi na recenzentsku odluku moglo utjecati to što recenzenti znaju tko je autor članka. Također, autori se mogu pribojavati da bi recenzenti mogli usporiti proces objave njihova rada kako bi si priskrbili privilegiju da prvi objave relevantne rezultate. Recenzenti ne smiju koristiti krinku anonimnosti kako bi bili neutemeljeno kritični ili neugodni prema autorima. U dvostruko slijepoj recenziji umanjena je bojazan da bi na recenzente mogla utjecati informacija o autorstvu rada te se vjeruje da se rad uistinu ocjenjuje na temelju akademske izvrsnosti. Uvijek, naravno, postoji mogućnost da se prepozna tko su autori na temelju njihova stila pisanja, teme i sl. U trostruko slijepoj recenziji javljaju se tehnički problemi sa samim postupkom anonimizacije, pri čemu je i dalje moguće da se autore prepozna. Otvorena recenzija se čini najtransparentnijom, no kritika ove vrste recenzije je mogućnost da recenzenti neće biti u potpunosti iskreni jer se pribojavaju odmazde autora (Elsevier, 2000).

Osim transparentnosti, recenzentski se proces kritizira i zbog toga što odgađa publikaciju, odnosno stvara vremenski odmak između predaje rada u kojoj se opisuju nove spoznaje i objave tih rezultata (Malički i sur., 2020). Rezultat mogućnosti ranije objave rezultata su serveri na kojima se objavljuju radovi u prethodnom tisku (engl. *preprint servers*). Radi se o „online arhivama, odnosno repozitorijima koji sadržavaju radove ili podatke vezane uz znanstvene radove koji

još nisu recenzirani niti prihvaćeni za objavu u tradicionalne akademske časopise“ (LetPub: Your Manuscript Editor, 2010-2020). Prije nego ih se podigne u navedene repozitorije, radovi prolaze kratku tehničku provjeru i provjeru protiv plagijata te ih nije moguće naknadno ukloniti, već se uz prvu objavljuju naknadne inačice. Akademska zajednica najčešće je slobodna ubilježiti svoje komentare na rad u prethodnom tisku⁴⁸ pa takva praksa omogućuje unaprjeđivanje originalne inačice rada (ibid.). Malički i sur. (2020) upozoravaju na to da mnogi serveri za objavu radova u prethodnom tisku ipak ne donose upute vezane uz probleme transparentnosti i istraživačkog integriteta pri ovakvoj vrsti objave. Potrebno je izraditi jasne upute autorima te precizan opis procedure unošenja izmjena u naknadne inačice radova i sl.

Uloga recenzenta

Recenzentski je proces nužan nezavisan sustav provjere kvalitete u znanosti te u većini slučajeva ovisi o volonterskom radu recenzentata. Keymer (2017) iznosi mišljenje, kako kaže, većine kolega da je potrebno recenzirati nekoliko članaka za svaki koji autor napiše odnosno objavi. Pritom autor koji je ujedno i recenzent realizira svoju odgovornost prema akademskoj zajednici u kojoj djeluje, odnosno, na neki način vraća sustavu energiju i podršku koju je sustav uložio u njega i njegov akademski razvoj.

Prema istraživanju o recenzentskom procesu koje je proveo Konzorcij za objavljivanje istraživanja (*Publishing Research Consortium*) razlozi za preuzimanje rada na recenziranje vezani su uglavnom uz društvene čimbenike. Tako recenzenti koji su odgovorili na anketu u spomenutom istraživanju smatraju da su njihovi razlozi za recenziranje to što vjeruju da je to dio njihove uloge kao člana akademske zajednice (93%), te na taj način uzvraćaju za recenzije koje je netko načinio za njihove radove (75%). Što se intrinzičnih čimbenika tiče, navode da im je drago pomoći učiniti rad boljim (83%), a mnogi i vole pročitati rad prije publikacije (72%). Puno manje su navodili razloge vezane uz osobni napredak kao što je to primjerice povećanje mogućnosti za buduće prihvaćanje vlastitoga rada u časopisu za koji su recenzirali (16%) ili da si otvore mogućnost da ih se pozove u urednički odbor časopisa (24%) te da si povećaju reputaciju u daljnjoj karijeri (42%) (*Publishing Research Consortium*, 2016: 4). Tijekom svog akademskog razvoja znanstvenici prelaze iz uloge autora u dvostruku ulogu autora i recenzenta. Zanimljiv je podatak iz istraživanja koje su proveli Casnici i sur. o tome da recenzenti iz područja društvenih i humanističkih znanosti imaju tendenciju pisati opsežnije recenzije.

48 Primjer servera za objavu radova u prethodnom tisku koji ima sekciju posvećenu humanističkim znanostima je the Winnower (<https://thewinnower.com/>).

Osim toga, autori su otkrili da recenzenti višeg ranga u akademskoj hijerarhiji znaju biti stroži u svojoj kritici rada od njihovih mlađih kolega, dok mlađi znanstvenici češće prihvaćaju zahtjeve da recenziraju i brži su u izvještavanju. Autori naglašavaju potrebu za edukacijom recenzenata i standardizacijom recenzija i recenzentskoga procesa (Casnici i sur., 2016). U tom smislu veliki izdavači osiguravaju edukaciju za svoje recenzente kao i standarde za izradu recenzije te se takve upute najčešće nalaze na njihovim internetskim stranicama.

U posljednje vrijeme postoje nastojanja da se ponudi konstruktivan pregled uloga i zadataka recenzenata, što će nesumnjivo pomoći pri preciziranju definicije recenzenta u smislu uloge koju imaju u procesu objave znanstvenoga rada. Glonti i sur. (2019a) pretražili su članke koji se bave ulogama, zadacima i kompetencijama recenzenata u njihovom doprinosu uredničkom procesu časopisâ te su izdvojili izjave koje se odnose na uloge i zadatke recenzenata.

Što se uloga recenzenata tiče, utvrdili su da se od njih očekuje da budu stručnjaci u svojem području, posjeduju osjećaj dužnosti prema znanstvenoj zajednici, da smatraju čin recenziranja časću i privilegijom, da budu upoznati s časopisima za koje recenziraju, da djeluju bez predrasuda i u skladu s etičkim profesionalizmom recenzentskog posla, da budu samokritični profesionalci (što uključuje otvorenost prema novim znanstvenim idejama), da budu pouzdani profesionalci i vješti kritičari koji recenziraju sa svrhom unaprjeđivanja rukopisa, da s autorima komuniciraju s primjerenom dozom poštovanja i pritom budu pozitivni. Trebaju djelovati kao nadzor (engl. *gatekeepers*) u smislu održavanja znanstvene izvrsnosti te kao edukatori koji autoru nude svoju recenziju kao priliku za učenje. U tom smislu trebaju biti poticajni i pozitivni. Konačno, recenzenti trebaju zastupati autore, urednike i čitatelje te biti savjetnici urednicima. No relevantno je naglasiti da urednici pritom imaju posljednju riječ i odlučuju o tome hoće li rukopis biti objavljen i pod kojim uvjetima. Od recenzenata se ne može očekivati da će, uz velik udio vremena koje ulažu u izradu recenzije biti i lektori, odnosno dati savjete o jeziku na kojem je tekst napisan (Glonti i sur., 2019a).

Glonti i sur. (2019a) navode da se u njihovom pregledu najviše pojavljuju uloge recenzenata kao vještih kritičara i stručnjaka koji bez predrasuda djeluju u skladu s etičkim profesionalizmom recenzentskoga posla. To je u skladu s odgovornošću koju recenzenti imaju u akademskoj zajednici te radom u skladu s etičkim načelima toga posla. Treba istaknuti elemente etičkog profesionalizma recenzentskoga posla koje navode Glonti i sur. Recenzenti trebaju biti upoznati s temeljnim postavkama čestitosti u objavljivanju u znanosti. Prije svega, recenzenti su obvezni uredniku javiti ako se nalaze u potencijalnoj situaciji sukoba interesa kako bi se ta situacija izbjegla. Kao što je rečeno, etički problem može nastati zbog dvojne uloge recenzenta koji je u isto vrijeme i autor u svojem području (Chubin, 1994: 26).

U slučaju sukoba interesa, ili u slučaju da recenzent može prepoznati o čijem se tekstu radi, dobro je zahvaliti se na pozivu na recenziranje. Alternativno, urednik može odlučiti da će ipak povjeriti rukopis danome recenzentu, ako recenzent želi preuzeti taj posao, no urednik mora biti upućen u moguć sukob interesa kako bi mogao donijeti informiranu odluku. Rukopis je povjerljiv dokument te s njime tako treba postupati. Nije dopušteno s drugima dijeliti ili komentirati detalje rukopisa, niti kako drugačije koristiti informacije prikupljene tijekom procesa recenzije. Nepotrebno je reći da recenzenti rukopis ne smiju prepisati niti plagirati. Potrebno je pravedno ocijeniti rukopis te djelovati bez predrasuda prema autorima u smislu njihova spola, prethodnoga rada, institucije na kojoj djeluju te nacionalnosti. Recenzenti ne bi smjeli diskutirati s autorima o njihovom radu dok traje proces recenzije. Ako žele zatražiti pomoć kolege s recenzijom, trebaju o tome izvijestiti urednika. Recenzent ne bi u recenziji trebao zahtijevati citiranje vlastitoga rada. No, o ovome postoji i alternativan stav. Naime, moguće je da će upravo rad recenzenta koji je stručnjak u području, a zbog čega je i zamoljen da djeluje kao recenzent, biti potreban dodatak konačnom rukopisu te ga je u takvom slučaju svakako potrebno uvrstiti u njega. Recenzent treba biti transparentan u svojem radu i ne odgađati objavu rukopisa s namjerom da naštetiti autorima.

Što se tiče raspolaganja vremenom, potrebno je osvrnuti se na ulogu recenzenta kao pouzdanih profesionalaca, što uključuje nekoliko ključnih elemenata (Glonti i sur., 2019a). Prije svega potrebno je brzo i spremno odgovoriti na upit urednika, bez obzira prihvaća li se recenzentski posao ili ne. Urednici su u intervjuima koje su s njima proveli Glonti i sur. (2019b) pokazali da je neodgovaranje potencijalnih recenzenta na njihove upite jedan od najvećih uzroka frustracija u uredničkom poslu. Ako stručnjak ne može prihvatiti rad na recenziju, dobra je znanstvena i kolegijalna praksa preporučiti kolegu koji bi mogao odraditi taj posao. Naime, recenzent će biti upućen u to čiji je istraživački fokus na danoj temi i u okviru njegova specifičnog područja djelovanja. Nužno je objektivno procijeniti vrijeme koje zahtijeva izrada recenzije kako bi se ona dovršila u dogovorenim vremenskim okvirima. Prema spomenutoj anketi koju je proveo Konzorcij za objavljivanje istraživanja (Publishing Research Consortium, 2016) a u kojem su ispitali stavove i iskustvo recenzenta o recenzentskom procesu, prosječno vrijeme koje recenzenti provedu radeći na recenziji je 5 sati (medijan) po članku, a recenziraju u prosjeku 2 članka mjesečno. Istim je istraživanjem utvrđeno da se vrijeme koje recenzenti provedu radeći na pojedinom članku smanjuje što su recenzenti stariji i iskusniji u području. Glonti i sur. (2019b) intervjuirali su 56 urednika časopisa iz područja biomedicine kako bi utvrdili njihove stavove o ulozi recenzenta u recenzentskom procesu. Neki od urednika koje su intervjuirali (Glonti i sur., 2019b) istaknuli su da mlađi recenzenti ponekad pišu bolje recenzije jer im se predano

posvete kako bi dokazali svoj status u akademskoj zajednici i opravdali poziv da djeluju kao recenzenti, a moguće je da za taj posao imaju i više vremena od onih iskusnijih recenzenata koji su opterećeni mnogim zahtjevima za recenziranjem te, zbog ograničenja vremena, moraju i odbijati rad na recenzijama. S druge strane, ističu da mlađim recenzentima, iako su voljni napraviti recenziju, zna nedostajati širina pogleda na danu tematiku. Stoga urednici moraju balansirati između ta dva ekstrema. Ako se dogodi da recenzenti, iz opravdanih razloga, znaju da će zakasniti s recenzijom, to trebaju odmah javiti časopisu.

Potrebno je posebno predstaviti i ulogu recenzenata kao samokritičnih profesionalaca (Glonti i sur., 2019a) jer je ta uloga usko povezana s potrebnom kompetencijom za izvršavanje znanstvenih zadataka, što je jedan od ključnih elemenata etičnog djelovanja. Pritom je prije svega potrebno utvrditi nalazi li se tema rukopisa u okvirima područja ekspertize potencijalnog recenzenta. U suprotnom on ne bi trebao prihvatiti posao recenziranja. Potrebno je biti svjestan vlastitih ograničenja koja mogu utjecati na izradu recenzije i iskomunicirati ih uredništvu. Nužno je biti otvoren novim idejama u znanosti kako se ne bi penaliziralo novitete i tako onemogućio znanstveni napredak. Konačno, recenzenti bi se trebali zanimati za proces recenziranja i kontinuirano učiti o njemu.

Zanimljivo je to što urednici koje su Glonti i sur. (2019b) intervjuirali nisu smatrali nužnim ponuditi recenzentima edukaciju. Smatraju da se dobrim recenzentom postaje pisanjem vlastitih radova i recenziranjem radova kolega te da je to stvar iskustva. Iz navedenih uloga koje se od recenzenta očekuje da ispuni Glonti i sur. (2019a) izraditi su konstrukt recenzenta u biomedicini, no većina karakteristika primjenjiva je i na konstrukt recenzenta u humanističkim znanostima, odnosno lingvistici. Taj konstrukt obuhvaća elemente razrađene u prethodnome tekstu. Pritom autori upozoravaju na to da će se taj opis dorađivati. Recenzenta opisuju kao

„vrsnog stručnjaka u području koji je obučen u metodologiji istraživanja ili statistici te koji – iz osjećaja znanstvene odgovornosti i dužnosti – autorima pruža objektivnu, temeljitu i specifičnu konstruktivnu kritiku, bez predrasuda, o tome kako unaprijediti predmetni rukopis. Prije nego započnu recenziranje, samokritični recenzenti trebaju biti sigurni u svoje kompetencije potrebne za izradu recenzije i znati da mogu odvojiti vrijeme za taj posao te biti upoznati s misijom časopisa i recenzentskim kriterijima i smjernicama. Moguće ili stvarne sukobe interesa treba iskreno iskazati ili u potpunosti izbjeći, sve u skladu s etičkim normama. Recenzenti urednicima trebaju dati savjet u smislu vrijednosti rukopisa, no pritom trebaju imati na umu da oni nisu ti koji odlučuju o sudbini rukopisa. Ljubazan, kolegijalan stav koji promovira edukaciju autora je ključan. Konačno, recenzenti trebaju čuvati povjerljivost rukopisa tijekom cijelog recenzentskog procesa te predati recenzentski izvještaj na vrijeme.“

Glonti i sur. (2019a: 10)

Što se tiče zadataka koji spadaju u opis recenzentskoga posla, Glonti i sur. (2019a) navode sljedeće zadatke koji su se iskristalizirali pretragom literature koju su proveli. Recenzenti trebaju ocijeniti jakosti i slabosti teksta te vezane elemente, izraditi sveobuhvatne komentare te komentare vezane uz svaki pojedinačni dio rukopisa, prokomentirati jesu li ispoštovani etički aspekti znanstveno-istraživačkog rada, ocijeniti prezentaciju rukopisa te dati savjete o tome preporučuju li rad za objavu, je li rad relevantan za tematiku časopisa i sl. Sudionici istraživanja smatraju da se recenzenti trebaju usredotočiti na opće i specifične etičke aspekte znanstveno-istraživačkog rada autora čiji rad recenziraju. No, smatraju kako se recenzenti ne bi trebali baviti provjerom plagijata jer za to danas postoje različiti automatizirani načini, odnosno programi, a sve više prominentnih časopisa ima urednike za znanstveno-istraživačku čestitost. Osim toga, recenziranje je najčešće volonterski posao te se još uvijek slabo nagrađuje u akademskoj zajednici. Ipak, recenziranje znanstvene knjige, sveučilišnog udžbenika ili sveučilišnog priručnika, članka u časopisima i zbornicima te projektnih prijava prepoznati su u Odluci o nužnim uvjetima za ocjenu nastavne i znanstveno-stručne djelatnosti u postupku izbora u znanstveno-nastavna zvanja Rektorskoga zbora i Nacionalnog vijeća za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj od 25. rujna 2017. godine (Rektorski zbor, 2017) te u čl. 62. Kolektivnog ugovora za znanost i visoko obrazovanje zaključenog 27. prosinca 2018., a koji se počeo primjenjivati od akademske godine 2019./2020. navedeni su poslovi recenziranja znanstvenih radova i projekata u popisu poslova u znanosti i umjetnosti na sveučilištima (Kolektivni ugovor, 2019).

Što se tiče odgovora autora na recenziju, njegovo je pravo odlučiti ne prihvatiti sve recenzentske komentare. Svakako je potrebno pokazati poštovanje prema recenzentu tako što će se pokazati da se sve njegove komentare uzelo u obzir. Ako se neke primjedbe (najčešće ipak manji broj) ne prihvati, potrebno je takvu odluku obrazložiti. Osim toga, akademski bonton nalaže autoru koji je značajno preradio rad prema komentarima recenzenta te ga na taj način osobito unaprijedio da u radu zahvali (anonimnom) recenzentu za njegove komentare zahvaljujući kojima je rad poprimio svoj konačan oblik. To se najčešće čini u jednoj od prvih fusnota koje se mogu vezati uz naslov rada.

Akademski rasprava

Uz uobičajenu akademsku raspravu kakva se vodi pri prezentaciji radova na konferencijama, sve je češći običaj u Hrvatskoj organizirati doktorske konferencije⁴⁹ te izlaganja o doktorskim radovima koji su u tijeku nastajanja. Ovakvu je praksu potrebno poticati jer takva izlaganja pozivaju na akademsku raspravu i time omogućuju mladom autoru da unaprijedi svoj rad i prije nego li ga predstavi na obrani.

Pritom je potrebno naglasiti da, za razliku od nekih drugih područja znanosti, u hrvatskoj filologiji doktorandi nisu slobodni objaviti rezultate niti dijelove teksta svojega doktorskoga rada prije nego je on obranjen. Nakon obrane mladi doktori znanosti mogu raspolagati tekstem svojega doktorskoga rada te ga mogu objaviti kao monografiju (uz potrebne prerade), a mogu i rezultate svojega opsežnoga rada objaviti kao niz članaka. No, sve objave vezane uz rezultate doktorskoga rada i dijelove teksta rada u filologiji dopuštene su tek nakon obrane. Iznimka su doktorski radovi koji se pišu prema skandinavskom modelu. Radi se o skupu „objavljenih znanstvenih radova popraćenih kritičkim preglednim poglavljem, koje se sastoji od uvoda, rasprave, zaključka i iscrpnog pregleda relevantne literature“ pri čemu „objedinjeni radovi moraju davati novi znanstveni doprinos u odnosu na pojedinačne radove“ (UNIZG, 2016 čl. 14. st. 2.).

Iznimno je važno znati „tko je tko“ u hrvatskoj lingvističkoj zajednici jer članovi jedne takve zajednice trebaju znati tko se od kolega bavi kojim temama kako bi se lingvisti u svojem znanstvenom djelovanju mogli što bolje nadovezati na prethodan rad u svojem području. Ovdje je potrebno naglasiti i to da je, pri obradi određene teme, uz pozivanje na strane autore, ključno pozvati se i na domaće autore koji su se bavili, ili se bave, istom ili sličnom tematikom. Na taj se način spoznaje nastale u pojedinačnim radovima više autora isprepliću u jednu sveobuhvatn(ij)u cjelinu. Osim toga, autori tako pokazuju da su odradili svoju akademsku zadaću upoznavanja s radom domaće i inozemne akademske zajednice u kojoj djeluju. To se ogleda u prethodnim spoznajama koje će utkati u pregled teorije i diskusiju svojega teksta. Naime, lingvistička praksa nalaže smještanje teme našega istraživanja u okvire dotadašnjeg bavljenja tom temom. Pregled teorije relevantan je etički pojam jer poznavanje tematike u okviru koje se autor kreće sprječava multicipliranje radova na istu temu.⁵⁰ To bi značilo da se nepotrebno troše ograničeni resursi. To se odnosi i na autore koji se bave sličnom tematikom jer se i na taj način rad smješta u okvire istog i vezanih područja radi povezivanja znanstvenih spoznaja.

49 Primjer je *LinguaDOC – znanstveni skup doktoranada Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku* koji se održavao tri godine zaredom od 2017. – 2019. 2020. godine uslijedila je pauza uzrokovana pandemijom virusa COVID-19.

50 Pritom se ne misli na ponavljanje eksperimenata i istraživanja radi utvrđivanja validnosti metodologije, repliciranja rezultata i sl.

Kad se govori o predstavljanju radova koji su u procesu nastajanja, potrebno je upozoriti na eventualne etičke probleme do kojih može doći ako kolege, namjerno ili nenamjerno, preuzimu zamisli doktoranda ili autora koji izlaže svoj rad u nastajanju. Nije potrebno naglašavati kako ova praksa nije dopuštena. No, također je moguće zamisliti situaciju u kojoj se više znanstvenika bavi sličnom tematikom pa aspekte rada o kojem su slušali ugrađuju u svoj, što i jest jedan od ciljeva akademske rasprave. Ako preuzmu neki element (ali ne i kompletnu koncepciju, ili metodologiju!) od znanstvenika čiji je rad u nastajanju, moraju se pozvati na njegov rad (primjerice: Autor, neobjavljeno; ili Autor, u pripremi). Također dobro je da se ovakva izlaganja realiziraju u završnim fazama rada autora, odnosno u trenutku kad je rad već dovoljno spreman za obranu ili objavu te će ubrzo ugledati svjetlo dana. Tako će se rad objaviti prije eventualnih radova koji se na njega pozivaju, a ispunit će se svrha izlaganja u smislu predstavljanja istraživanja kako bi ga se prodiskutiralo s kolegama i time ga se unaprijedilo.

Mladim se znanstvenicima savjetuje na recenziju gledati kao na izvor edukacije. Prečesto se u mladih znanstvenika vidi briga o tome kakvu će recenziju primiti nakon što predaju rad u recenzentski postupak. Ova je bojazan razumljiva. Ipak, znanstvenik treba zauzeti drugačiji stav pri čemu se na recenziju gleda kao na izvor učenja uz zahvalnost recenzentu koji je uložio sate svojega vremena kako bi ponudio prijedloge za poboljšanje rada. Pomalo su upitne recenzije koje izvršno ocjenjuju rad, bez ikakvih komentara. Iako, naravno, moguće je da je rad uistinu apsolutno izvrstan u trenutku kad ga se pošalje u recenzentski postupak te da uistinu nema potrebe za baš nikakvom doradom.

Opća uredba o zaštiti podataka

Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka) (*Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation – GDPR)*) dokument je kojim je regulirana zaštita osobnih podataka u Europskoj uniji. Uredba je donesena 27. travnja 2016., a primjenjuje se od 25. svibnja 2018. godine (OUZP, 2016).

O Općoj uredbi o zaštiti podataka nužno je govoriti u knjizi koja se bavi etikom istraživanja jer se u istraživanjima najčešće prikupljaju i obrađuju osobni podaci sudionika. Pritom je nužno da znanstvenici koji su građani zemalja članica Europske unije prate odgovarajuću legislativu, odnosno slijede upute predmetne Uredbe. U ovome poglavlju iznose se elementi Uredbe koji su ključni za znanstvenoistraživački rad, a kako bi se istraživačima skrenula pažnja na njih te im se ponudilo mjesto na kojemu će naći probrane relevantne informacije sadržane u Uredbi. Informacije iznesene u ovome poglavlju kao i u cijeloj knjizi ne predstavljaju pravne savjete, već popisuju dokumentirane činjenice, razrađuju etičke dileme te se nude prijedlozi rješenja na temelju filozofskih etičkih promišljanja u okviru kojih se smješta sadržaj ove knjige, a koji su u skladu s Općom uredbom o zaštiti podataka.

Prema Općoj uredbi o zaštiti osobnih podataka osobni su podaci „svi podaci koji se odnose na pojedinca čiji je identitet utvrđen ili se može utvrditi (...) pojedinac čiji se identitet može utvrditi jest osoba koja se može identificirati izravno ili neizravno, osobito uz pomoć identifikatora kao što su ime, identifikacijski broj, podaci o lokaciji, mrežni identifikator ili uz pomoć jednog ili više čimbenika svojstvenih za fizički, fiziološki, genetski, mentalni, ekonomski, kulturni ili socijalni identitet tog pojedinca“ (OUZP, 2016 čl. 4. st. 1.). Drugim riječima, ako podaci koji se prikupljaju omogućuju identifikaciju osobe, odnosno sudionika, radi se o obradi osobnih podataka koje se treba zaštititi. Obrada je definirana kao „svaki postupak ili skup postupaka koji se obavljaju na osobnim podacima ili na skupovima

osobnih podataka, bilo automatiziranim bilo neautomatiziranim sredstvima kao što su prikupljanje, bilježenje, organizacija, strukturiranje, pohrana, prilagodba ili izmjena, pronalaženje, obavljanje uvida, uporaba, otkrivanje prijenosom, širenjem ili stavljanjem na raspolaganje ili drugi način, usklađivanje ili kombiniranje, ograničavanje, brisanje ili uništavanje“ (OUZP, 2016 čl. 4. st. 2.). Ako se za istraživanje *ne* prikupljaju podatci na temelju kojih se može identificirati sudionike, Opća uredba o zaštiti podataka se *ne* primjenjuje (CESSDA, 2017-2019: 115), no i dalje se treba prikupiti obaviješteni pristanak sudionika ako se obrađuju podatci koji su od njih prikupljeni. Ako su podatci anonimizirani te se identitet sudionika „ne može ili više ne može utvrditi“⁵¹ (OUZP, 2016 Preambula, točka 26.), Uredba se ne primjenjuje. Uredba se primjenjuje samo na podatke živih osoba,⁵² no etičke vrijednosti nalažu da je potrebno čuvati dignitet pokojnika obrađuju li se podatci vezani uz njih.

Općom uredbom o zaštiti podataka definiraju se posebne kategorije osobnih podataka, a to su oni „koji otkrivaju rasno ili etničko podrijetlo, politička mišljenja, vjerska ili filozofska uvjerenja ili članstvo u sindikatu te obrada genetskih podataka, biometrijskih podataka u svrhu jedinstvene identifikacije pojedinca, podataka koji se odnose na zdravlje ili podataka o spolnom životu ili seksualnoj orijentaciji pojedinca“ (OUZP, 2016 čl. 9. st.1.). Obrada posebnih kategorija osobnih podataka zabranjuje se, osim u iznimnim slučajevima. Tako je najčešći legitiman temelj obrade posebne kategorije osobnih podataka u znanstvene svrhe izričit obaviješteni pristanak sudionika ili njegova skrbnika.

Od aspekata Opće uredbi o zaštiti podataka ključnih za provođenje istraživanja, potrebno je istaknuti da ona unaprjeđuje sigurnost osobnih podataka te postavlja relevantne protokole obavještavanja o slučajevima povrede obrade i čuvanja osobnih podataka (Heimes, 2016a). Uredba određuje nužno postavljanje voditelja obrade podataka (Heimes, 2016b), podiže standarde za prikupljanje pristanka sudionika na prikupljanje njihovih osobnih podataka (Maldoff, 2016a) te pravo građana na transparentnost, odnosno informaciju o tome što će se s njihovim podatcima raditi. Utvrđuje se pravo građana na pristup podatcima, pravo na ispravak podataka ako je to potrebno (OUZP, 2016 Preambula, točka 65.), pravo na prigovor i pravo usprotiviti se profiliranju (donošenju automatiziranih pojedinačnih odluka) (OUZP, 2016 Preambula, točka 71., AZOP⁵³). Inzistira se

51 „Načela obrade podataka (...) se ne bi trebala primjenjivati na anonimne informacije, odnosno informacije koje se ne odnose na pojedinca čiji je identitet utvrđen ili se može utvrditi ili na osobne podatke koji su učinjeni anonimnima na način da se identitet ispitanika ne može ili više ne može utvrditi. Ova se Uredba stoga ne odnosi na obradu takvih anonimnih informacija, među ostalim za statističke ili istraživačke svrhe.“ (OUZP, 2016 Preambula, točka 26.)

52 „Ova se Uredba ne primjenjuje na osobne podatke preminulih osoba.“ (OUZP, 2016 Preambula, točka 27.)

53 <https://azop.hr/info-servis/detaljnije/vodic-kroz-opcu-uredbu-o-zastiti-podataka>.

na minimizaciji podataka odnosno prikupljanju samo nužno potrebnih podataka, ograničavanju vremena pohrane osobnih podataka na minimum (OUZP, 2016 Preambula, točka 39.), definiraju se mogućnosti brisanja podataka, odnosno „pravo na zaborav“ (OUZP, 2016 Preambula, točka 65.) te pravo na prenosivost podataka drugom voditelju obrade ako osoba to zatraži (OUZP, 2016 čl. 13. st. 2.; Maldoff, 2016b). Definira se i precizira pseudonimizacija osobnih podataka⁵⁴ (Maldoff, 2016c) i uređuju mjere za iznošenje podataka iz zemlje (OUZP, 2016 Preambula, točka 101., 102.; Myers, 2016). Naime, ako se surađuje s nekom zemljom izvan Europske unije, važno je ugovorima obvezati ih na istu razinu zaštite podataka kakvu ima Unija.

U slučaju kad institucija prikuplja osobne podatke, obvezna je imenovati voditelja obrade podataka. Voditelj obrade podataka (engl. *data protection officer*) jest „fizička ili pravna osoba, tijelo javne vlasti, agencija ili drugo tijelo koje samo ili zajedno s drugima određuje svrhe i sredstva obrade osobnih podataka“ (OUZP, 2016 čl. 4. st. 7.). Tako su voditelji obrade, između ostalih, i „škole ili fakulteti koji obrađuju osobne podatke učenika, studenata ili nastavnika/svojih radnika“.⁵⁵ Voditelj obrade odgovoran je za to da se obrada podataka provodi u skladu s Uredbom te to mora biti u stanju dokazati (OUZP, 2016 Preambula, točka 82.). Izuzetak su organizacije u kojima je zaposleno manje od 250 osoba, iako uz određene izuzetke kako je propisano u čl. 30. OUZP-a. Pri prikupljanju pristanka sudionika voditelj obrade mora pokazati potpunu transparentnost u smislu svrhe prikupljanja podataka te onoga što će se s podacima činiti. Voditelj obrade može angažirati izvršitelja obrade koji tad provodi obradu podataka u njegovo ime.

U Republici Hrvatskoj provedbu Opće uredbe o zaštiti podataka nadzire Agencija za zaštitu osobnih podataka (AZOP) te radi na informiranju javnosti o „pravilima, rizicima, zaštitnim mjerama, i pravima u vezi s obradom“ (AZOP)⁵⁶ osobnih podataka, upućuje voditelja i izvršitelja obrade podataka o njihovim dužnostima, savjetuje parlament, vladu i ostala nadležna tijela o „zakonodavnim i administrativnim mjerama u vezi s obradom podataka“ (ibid.), bavi se pritužbama vezanim uz zaštitu i rad s osobnim podacima, surađuje s relevantnim nadzornim tijelima ostalih članica Europske unije kako bi se osigurala ujednačenost u provedbi odrednica Opće uredbe o zaštiti podataka te prati promjene vezane uz moderne tehnologije i prakse koje utječu na zaštitu osobnih podataka te provedbu Uredbe. AZOP ima ovlasti službeno upozoriti voditelja obrade ili izvršitelja obrade podataka na

54 Pseudonimizacija je „obrada osobnih podataka na način da se osobni podaci više ne mogu pripisati određenom ispitaniku bez uporabe dodatnih informacija“ (OUZP, 2016 čl. 4. st. 5.).

55 Agencija za zaštitu osobnih podataka: <https://azop.hr/aktualno/detaljnije/obavijest-za-voditelje-i-izvršitelje-obrade-ukidanje-sredisnjeg-registra>.

56 AZOP – Agencija za zaštitu osobnih podataka: <https://azop.hr/info-servis/detaljnije/vodic-kroz-opcu-uredbu-o-zastiti-podataka>.

neusklađenosti djelovanja institucije koju predstavlja s Uredbom te im naložiti da poštuju odredbe Uredbe i prava sudionika, ograničiti ili zabraniti obradu podataka i njihovo iznošenje u treće zemlje te izreći upravnu novčanu kaznu (ibid.).

Temelji zakonitosti i temeljna načela obrade osobnih podataka

Prema Općoj uredbi o zaštiti podataka, osobni se podatci smiju procesirati samo ako za takav postupak postoji pravni temelj. Uredba prepoznaje šest opravdanih temelja zakonitosti obrade osobnih podataka, a to su: privola ispitanika,⁵⁷ izvršavanje ugovora u kojem je ispitanik stranka, poštivanje pravnih obveza voditelja obrade, zaštita ključnih interesa ispitanika ili druge fizičke osobe, izvršavanje zadaće od javnog interesa ili izvršavanje službenih ovlasti voditelja obrade, legitiman interes voditelja obrade (uz određene ograde, primjerice kad su sudionici djeca; v. čl. 6. st. 1. točku f OUZP-a, 2016). Pri pripremi svakog istraživačkog projekta važno je odrediti i dokumentirati odgovarajući pravni temelj obrade te ga se ne bi smjelo naknadno mijenjati (CESSDA, 2017-2019: 114). CESSDA ističe da su u provođenju istraživanja najčešći temelji obrade osobnih podataka obaviješteni pristanak, zadaća od javnog interesa (istraživanje ima društvenu vrijednost)⁵⁸ i legitiman interes voditelja obrade.⁵⁹ Zemlje Europske unije preferiraju uporabu obaviještenog pristanka kao pravnog temelja obrade osobnih podataka, što je u skladu s europskom deontološkom tradicijom, čuvanjem digniteta osoba te poštivanjem autonomije sudionika.

Općom se uredbom o zaštiti podataka određuje šest temeljnih načela obrade osobnih podataka: (1) zakonitost, poštenost i transparentnost, (2) ograničavanje svrhe, (3) smanjenje količine podataka, (4) točnost, (5) ograničenje pohrane i (6) cjelovitost i povjerljivost. Naime, sudionika se mora transparentno informirati o tome što će se s njegovim podacima činiti te se navedena obrada mora provesti s

57 U Uredbi se koriste termini *privola* za obaviješteni pristanak i *ispitanik* za sudionik.

58 No, deontološki pristup etici istraživanja nalaže brigu o pojedincu (zaštita digniteta osobe) i u slučajevima kad bi argument za istraživanje mogao biti korist društva. Ovo se čini kao jednostavna uputa, no postavlja se pitanje što učiniti u slučaju identifikacije zlostavljača djece koja to, na neki način, iznesu tijekom intervjua? U tom slučaju bi pravni temelj za procesiranje podataka o osobi koja nije dala svoj pristanak ((potencijalni) zlostavljač) bio zadaća od javnog interesa. No, važno je na umu imati i mogućnost greške. Svakako je potrebno očuvati dignitet svih uključenih osoba te u proces uključiti referentne stručnjake (npr. dječjeg psihologa).

59 Legitiman interes voditelja obrade odnosi se na postupak obrade osobnih podataka od određenog društva/organizacije radi obavljanja poslovnih aktivnosti. Uvjet za ovakav tip obrade podataka jest da se obradom ne utječe na prava i slobode osoba čiji se podatci obrađuju te da te osobe budu obaviještene o tome da će se njihovi podaci obrađivati (https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/reform/rules-business-and-organisations/legal-grounds-processing-data/grounds-processing/what-does-grounds-legitimate-interest-mean_hr).

time u skladu i u skladu sa zakonom (1). Podatci se prikupljaju u „posebne, izričite i zakonite svrhe te se dalje ne smiju obrađivati na način koji nije u skladu s tim svrhama“, što znači da se podaci prikupljeni u jednu svrhu ne smiju procesirati za naknadne potrebe jer sudionik o tome nije bio informiran u trenutku davanja pisanog pristanka (2). Osobni podaci moraju biti „primjereni, relevantni i ograničeni na ono što je nužno“ za potrebe za koje se obrađuju. Drugim riječima, treba specificirati koji su podaci potrebni za postizanje određenog cilja i ne prikupljati redundantne podatke (3). Potrebno je voditi brigu o točnosti i ažurnosti podataka kako bi se podatci koji nisu točni žurno ispravili ili izbrisali. Stoga je pri provođenju istraživanja dobro, tamo gdje je to moguće, sudionicima omogućiti pristup podacima⁶⁰ kako bi mogli upozoriti na eventualne netočnosti (4). Podatke se čuva samo onoliko dugo koliko je to potrebno da bi se zadovoljila svrha za koju su prikupljeni (5). Pri obradi podataka potrebno je osigurati njihovu sigurnost „uključujući zaštitu od neovlaštene ili nezakonite obrade te od slučajnog gubitka, uništenja ili oštećenja primjenom odgovarajućih tehničkih ili organizacijskih mjera“ (OUZP, 2016 čl. 5, st. 1., točka f) (6).

No, Uredba predviđa odstupanje od navedenih načela ako se osobni podaci obrađuju u svrhe znanstvenog istraživanja (engl. *research exemption*) te u slučaju povijesnog istraživanja ili u statističke svrhe (OUZP, 2016 čl. 89.). Pritom se podatci trebaju procesirati u skladu s uzusima struke te je potrebno osigurati mjere zaštite u smislu tehničkih i organizacijskih mjera te minimizacije podataka. Ako postoji vjerojatnost da će „neka vrsta obrade, osobito putem novih tehnologija i uzimajući u obzir prirodu, opseg, kontekst i svrhe obrade, prouzročiti visok rizik za prava i slobode pojedinaca“ (OUZP, 2016 čl. 35.) potrebno je provesti procjenu učinka obrade na zaštitu podataka. Procjenu provodi voditelj obrade u konzultaciji sa službenikom za zaštitu podataka. Članak 35. Opće uredbe o zaštiti podataka nalaže da procjena učinka obrade na zaštitu podataka uključuje barem opis predviđenih postupaka obrade te opis svrhe obrade, procjenu nužnosti i razmjera obrade, procjenu rizika za prava slobode osoba čiji se podaci obrađuju i mjere zaštite osobnih podataka koje uključuju rješavanje problema rizika. Na istraživaču je da procijeni postoji li ovakva opasnost, hoće li provesti procjenu i na koji će način otkloniti problematične aspekte prikupljanja podataka.

Uredbom se upućuje na pseudonimizaciju kao moguće i prilično sveobuhvatno rješenje za zaštitu podataka. Pseudonimizacija je „obrada osobnih podataka na način da se osobni podaci više ne mogu pripisati određenom ispitaniku bez uporabe dodatnih informacija, pod uvjetom da se takve informacije drže odvojeno te da podliježu tehničkim i organizacijskim mjerama kako bi se osiguralo da se osobni podaci ne mogu pripisati pojedincu čiji je identitet utvrđen ili se može utvrditi“

60 Primjerice uvid u transkript intervjua.

(OUZP, 2016 čl. 4. st. 5.). Proces pseudonimizacije uključuje odvajanje i čuvanje osobnih podataka odvojenom od rezultata istraživanja kako se ta dva skupa podataka ne bi mogla povezati.⁶¹ Prema Općoj uredbi o zaštiti podataka, pseudonimizacija nije isto što i anonimizacija. Iz pseudonimiziranih podataka obrnutim se postupkom može otkriti identitet sudionika, dok to nije moguće u slučaju anonimnih, odnosno anonimiziranih podataka. Anonimizacija podataka odnosi se na uporabu određenih metoda kojima se onemogućuje identifikacija individualnih sudionika na temelju njihovih podataka. Najjednostavniji način anonimizacije je zamjena originalnih osobnih podataka nekom vrijednošću koju je nemoguće ponovno upariti s identitetom sudionika. Moguće je osobne podatke niti ne prikupiti. Primjer za to je prikupljanje ciljanih istraživačkih podataka upitnikom u kojem se ne traže osobni identifikatori. U slučaju obrade anonimnih podataka Opća uredba o zaštiti podataka se *ne* primjenjuje. Ako su podatci uistinu anonimni to znači da ne postoji mogućnost otkrivanja identiteta sudionika. Primjerice, kombinacija podataka u kojima je poznata dob, institucija školovanja i etnička pripadnost mogu u određenim slučajevima točno identificirati pojedine sudionike, čak i ako se njihovo ime izostavi.

CESSDA ističe da odstupanje od temeljnih načela obrade osobnih podataka u svrhe znanstvenog istraživanja u praksi znači da su načela (2) ograničavanja svrhe i (5) ograničenja pohrane manje stroga (CESSDA, 2017-2019: 114). Pri primjeni načela ograničavanja svrhe to bi značilo da je moguće podatke prikupljene u jednu svrhu procesirati za daljnje potrebe, primjerice u slučaju preuzimanja podataka na razini javnih institucija koje se preuzimaju i obrađuju u znanstvene svrhe. Neki znanstvenici ipak savjetuju pridržavanje svrhe navedene u pisanom pristanku u slučaju kad istraživač prikuplja podatke za vlastito istraživanje. Što se tiče načela ograničenja pohrane, često pitanje koje brine znanstvenike jest koliko dugo je potrebno ili dozvoljeno čuvati podatke. Odgovor je, dakle, „onoliko koliko je to potrebno“ u okvirima istraživanja ili projekta za koje se prikupljaju pod uvjetom da su poduzete sve propisane mjere zaštite. Nakon isteka roka predviđenog potrebama projekta, podatke je potrebno uništiti. Načelo (3) smanjenja količine podataka može biti problematično u istraživanjima, osobito u prikupljanju velikih podataka⁶² na temelju kojih se radi analitika te bilo bi dobro da se i na načelo (3) primjenjuje odstupanje u svrhe znanstvenog istraživanja.

61 Za primjere nekih od načina na koje je moguće pseudonimizirati podatke v. <https://alexewerlof.medium.com/gdpr-pseudonymization-techniques-62f7b3b46a56>.

62 „Izraz ‘veliki podaci’ u ovom se izvještaju odnosi na velike, raznolike, kompleksne, longitudinalne i/ili distribuirane podatkovne skupove koje su generirali strojevi, senzori, mrežne transakcije, elektronička pošta, video, zapisi klikova na mrežnim stranicama i/ili svi ostali digitalni izvori dostupni danas i u budućnosti.“ (National Science Foundation, 2012: 2 u Kocijan, 2014: 2-3) „Izraz ‘veliki podaci’ odnosi se na podatke koji predstavljaju izazov postojećim metodama obrade podataka zbog svojeg opsega, kompleksnosti ili dostupnosti.“ (National Science Foundation, 2014)

U skladu s uputama CESSDA-e (2017-2019: 114) slijedi popis obveznih koraka koje treba poduzeti pri prikupljanju osobnih podataka:

- 1) utvrditi koja osoba i koja institucija će imati nadzor nad podacima
- 2) ako se podatci dijele s vanjskim članovima tima, drugim institucijama ili drugim zemljama (osobito ako se radi o zemljama koje nisu članice Europske unije), potrebno je zaštititi podatke posebnim ugovorima
- 3) utvrditi je li potrebno provesti procjenu učinka na zaštitu podataka
- 4) informirati sudionike o detaljima istraživanja
- 5) promisliti o tome treba li podatke pohraniti na neko sigurno mjesto, što će ovisiti o prirodi podataka
- 6) minimizirati osobne podatke koje se prikuplja i provesti pseudonimizaciju ako je to moguće

Opća uredba o zaštiti podataka ujednačila je pravila o prikupljanju i procesiranju osobnih podataka po kojima djeluju sve države članice Europske unije, što je njezina osobita odlika (Chassang, 2017). Europska komisija upućuje na potrebne mjere za buduća poboljšanja, no općenito ocjenjuje da je Uredba, dvije godine nakon stupanja na snagu, ispunila svoje ciljeve u smislu jačanja prava pojedinca na zaštitu njihovih osobnih podataka te je osigurala slobodan protok osobnih podataka u okvirima Europske unije. Jedno od potrebnih poboljšanja je praćenje modernih tehnologija te razvoj i promjene s njima u skladu (European Commission, 2020).

Zaštita sudionika

U ovom su poglavlju opisani elementi zaštite sudionika kao jedne od domena odgovornog provođenja istraživanja, a koji se odnose na prikupljanje osobnih podataka. Sve upute vezane uz prikupljanje odnosno obradu osobnih podataka iznesene u ovoj knjizi usklađene su s Općom uredbom o zaštiti podataka (OUZP, 2016).

Obaviješteni pristanak

Temeljno je pravo svake osobe odlučiti ne sudjelovati u nekom istraživanju. Radi se o načelu slobodne volje koje za cilj ima očuvati autonomiju sudionika. U tu svrhu istraživač je obavezan zatražiti pristanak potencijalnih sudionika. U literaturi se nailazi na termine obaviješteni pristanak, suglasnost upućene osobe i privola (AZOP) (engl. *informed consent*). Prema Općoj uredbi o zaštiti podataka obaviješteni pristanak sudionika (privola ispitanika) „znači svako dobrovoljno, posebno, informirano i nedvosmisleno izražavanje želja ispitanika kojim on izjavom ili jasnom potvrdnom radnjom daje pristanak za obradu osobnih podataka koji se na njega odnose“ (OUZP, 2016 čl. 4. st. 11.) te predstavlja pravni temelj za obradu osobnih podataka.

Obaviješteni pristanak može biti aktivan i pasivan, pisani i usmeni.

Aktivan pristanak najčešće uključuje pripremu pisanog dokumenta koji sudionici potpisuju i svojim potpisom potvrđuju da su razumjeli cilj i implikacije istraživanja te su spremni sudjelovati u njemu (v. dodatke). Pasivan pristanak uključuje pružanje informacija o detaljima istraživanja uz upute o istraživačkom zadatku (npr. upitnik) uz koji se bilježi da sudionici sudjelovanjem u istraživanju (npr. ispunjavanjem upitnika) pristaju na to da se podatci koriste, anonim(izira)no ili pseudonimizirano i uz sve mjere zaštite podataka u izvještajima o danom istraživanju i ostalim istraživanjima koja će iz njega proizići, a što treba biti precizirano u pasivnom pristanku. Tako sudionici pristaju na sudjelovanje u istraživanju i uporabu podataka koje iznose u istraživanju samim ispunjavanjem istraživačkog zadatka.

Prije 2018. godine, uz aktivan i pasivan pristanak, bilo je moguće koristiti i opciju izuzimanja (engl. *opt-out*). Potencijalnim sudionicima uručilo bi se pismo

u kojemu su bili navedeni detalji istraživanja te bi ih se pozvalo da sudjeluju u njemu. Ako nisu željeli sudjelovati, trebali su se izjasniti, najčešće pisanim putem. Od stupanja na snagu Opće uredbe o zaštiti podataka ova mogućnost više se ne smije koristiti jer sudionik treba izraziti želju da sudjeluje u istraživanju.⁶³ Potrebno je uočiti termin potencijalni sudionik jer osoba postaje sudionikom istraživanja tek kad potpiše dokument pisanog pristanka, a ne u trenutku kad je se kontaktira s molbom da sudjeluje.

Informacije o detaljima istraživanja moguće je iznijeti u obliku pasivnog pristanka, mogu biti dio aktivnog (pisanog) pristanka koji sudionik potpisuje, ili mogu biti priloženi na posebnoj stranici koja se prilaže uz aktivni pristanak, odnosno u informacijskom listiću. Posljednji je način posebno koristan u kompleksnim studijama u kojima je potrebno potencijalnim sudionicima izložiti veći broj informacija o istraživanju. Istraživač treba izložiti sve potrebne detalje o istraživanju na način na koji ih sudionici mogu u potpunosti razumjeti. Pritom treba donijeti dvije važne odluke: 1) koje je informacije nužno iznijeti kako bi potencijalni sudionici razumjeli što će se od njih tražiti tijekom istraživanja i koje su implikacije istraživanja te 2) kako te informacije predstaviti tako da ih potencijalni sudionici mogu popratiti i u potpunosti razumjeti.

Potrebno je navesti sljedeće informacije: uz ime, prezime i afilijaciju istraživača treba iznijeti cilj i svrhu istraživanja, korisnost istraživanja za akademsku zajednicu i društvo, precizan opis uloge koju bi potencijalni sudionik imao u istraživačkom procesu, odnosno dati popis aktivnosti koje će ga se zatražiti da izvrši te načine na koje će se informacije prezentirati u izvještajima odnosno prilikom diseminacije rezultata, što uključuje anonimnost ili anonimizaciju/pseudonimizaciju i povjerljivost podataka. Potrebno je specificirati načine anonimizacije odnosno pseudonimizacije podataka tijekom obrade. U longitudinalnim i kompleksnim istraživanjima dobra je praksa nabrojati i opisati zadatke koje se očekuje da sudionici ispune kako bi mogli označiti one u kojima žele sudjelovati, a izostaviti one koje ne žele. Potencijalne nepovoljne učinke istraživanja po sudionike potrebno je predvidjeti i jasno izložiti. Potrebno je navesti u okviru kojeg projekta i pod nadležnošću koje institucije se istraživanje provodi. Ako je istraživanje financirano, treba navesti koji je izvor financiranja. Ovo je osobito važno ako postoji zainteresirana strana koja bi mogla imati kakvu ekonomsku korist od rezultata istraživanja. Također je, prema čl. 13. st. 1. točki f Uredbe, obavezno navesti hoće li se podatci dijeliti s nekom

63 „Privola bi se trebala davati jasnom potvrdnom radnjom kojom se izražava dobrovoljan, poseban, informiran i nedvosmislen pristanak ispitanika na obradu osobnih podataka koji se odnose na njega, poput pisane izjave, uključujući elektroničku, ili usmene izjave.“ „Šutnja, unaprijed kvačicom označeno polje ili manjak aktivnosti stoga se ne bi smjeli smatrati privolom. Privola bi trebala obuhvatiti sve aktivnosti obrade koje se obavljaju u istu svrhu ili svrhe. Kada obrada ima višestruke svrhe, privolu bi trebalo dati za sve njih.“ (OUZP, 2016 Preambula, točka 32.)

drugom zemljom, a osobito ako se ta zemlja nalazi izvan Europske unije jer je u tom slučaju potrebno definirati načine na koje će se zaštititi podaci sudionika. Sa zemljama izvan Europske unije, koje nemaju jednake zahtjeve o zaštiti osobnih podataka trebalo bi potpisati posebne ugovore o dijeljenju podataka. Općenito je pravilo takvo da se, ako se podaci dijele između nekoliko zemalja, na njihovu obradu primjenjuju pravila one zemlje čija je legislativa najstroža (CESSDA 2017-2019: 108). Potrebno je navesti i način diseminacije rezultata (npr. knjiga, članak, disertacija, konferencijska prezentacija).

Nadalje, u dokumentu pristanka potrebno je navesti kako će podaci biti čuvani i zaštićeni te koliko će se dugo čuvati i kad i kako će ih se uništiti. Sve je češća praksa, osobito u radu na međunarodnim projektima, da se podaci čuvaju i obrađuju na zaporkom zaštićenom računalu kojemu ima pristup samo tim istraživača, koje se nalazi u zaključanoj prostoriji kojoj pristup imaju samo istraživači, a ponekad se inzistira i na tome da to računalo nema pristup internetu. U literaturi se sve češće nailazi na preporuke da se fizički unište mehaničke jedinice na kojima su podaci pohranjeni uz obrazloženje da je izbrisane podatke uglavnom moguće ponovno dohvatiti.

Kad se podatke planira koristiti za sekundarne svrhe kao što su to dodatna ili združena istraživanja, to je potrebno navesti u dokumentu pristanka. Ako takav podatak nije naveden u pristanku, znanstvena zajednica preporuča da se originalno prikupljeni podaci dalje ne koriste, ili da se prikupi dodatan pristanak za korištenje prikupljenih podataka, iako ovakav postupak nije predviđen Općom uredbom o zaštiti podataka koja je prema uporabi prikupljenih podataka u istraživačke svrhe puno fleksibilnija, kako je istaknuto u prethodnom tekstu.

Želi li se u izvještaju o istraživanju koristiti vizualni ili audio materijal, kao što su to fotografije ili glas sudionika pomoću kojih ih se može identificirati, za to je potrebno zatražiti njihovo dopuštenje. Dopuštenje za uporabu takvih materijala (fotografija, video zapisa i audio zapisa) može se zatražiti i prikupiti već u trenutku kad se traži pisani pristanak sudionika, prije početka samoga istraživanja. Postoje institucije (npr. škole) u kojima roditelji odnosno skrbnici potpisuju pristanak za video snimanje i korištenje takvih materijala već pri upisu djece, što uvelike olakšava istraživački posao. No, u osobito osjetljivim slučajevima kao što je to objava fotografija sudionika (a ne samo obrada podataka temeljenih na vizualnom materijalu), dobro je zatražiti sudionike dodatno dopuštenje. Pritom im se prezentira vizualni materijal koji se planira koristiti te ih se moli da se slože s time da se on objavi. Ipak se preporuča da se ovakva praksa izbjegava gdje je to moguće jer se time čini javnim identitet sudionika. No, u mnogim slučajevima objava fotografije uistinu ne može naštetiti sudioniku te se tad preporuča zatražiti njegovo dopuštenje za korištenje takvih materijala odmah u obaviještenom pristanku.

Nužno je jasno istaknuti da potencijalni sudionici nisu obvezni pristati sudjelovati u istraživanju te čak i kad potpišu obaviješteni pristanak, imaju pravo odustati od sudjelovanja u bilo kojem trenutku, a osobito ako primijete da im sudjelovanje nanosi štetu, primjerice uzrokuje anksioznost ili kakvu drugu neugodnu i neželjenu senzaciju (Wiles, 2013: 25). Ako odluče odustati od istraživanja, sudionici ne trebaju pružiti nikakvo objašnjenje za povlačenje svojega pristanka. To je potrebno naglasiti u dokumentu pisanoga pristanka, kako bi ta informacija bila potpuno transparentna. Istraživač treba znati da, osim što na ovaj način štiti sudionika, što je njegova primarna dužnost, predanim provođenjem načela autonomnosti sudionika čuva i kvalitetu istraživanja. Naime, nevoljni sudionici mogu proizvesti nepouzdana ili nepotpune podatke te tako naštetiti samom istraživanju i posljedično akademskoj zajednici u smislu znanja koje se u njezinim okvirima dijeli i konačno društvu u okviru kojeg istraživači djeluju. Odgovornost koju znanstvena zajednica ima prema društvu ključan je koncept na kojem počiva istraživački proces jer društvo koristi rezultate i zaključke istraživanja kao činjenice na kojima će pojedinci i zakonodavna tijela potencijalno utemeljiti društveno relevantne odluke.

Ovisno o načinu na koji se daje pristanak i trenutku u istraživačkom procesu kad se on daje, osim obaviještenog pisanog pristanka (engl. (*written*) *consent*) moguće je ishoditi i obaviješteni usmeni pristanak te usmeni pristanak (engl. *assent*).

Obaviješteni usmeni pristanak definira se kao informirana potvrдна odluka o sudjelovanju u istraživanju. Takav se pristanak mora zabilježiti u audio zapisu kako bi postojao njegov trag. Ovaj je pristup osobito koristan u istraživanjima u kojima se rezultati bilježe u audio zapisu, kao što su to intervjui, dijalektološke studije i sl. Pritom je važno naglasiti da je sudioniku i u ovom slučaju potrebno izložiti sve informacije o istraživanju prije nego se snimi njegov usmeni pristanak. Pritom bi dobro bilo snimiti i pojašnjenje istraživača u kojem se navodi što se sve od potencijalnih sudionika očekuje. I u ovakvim je slučajevima poželjno zatražiti pisani pristanak te je to dobro učiniti prije nego se započne snimati razgovor. Nikakvo se snimanje ne smije činiti a da potencijalni sudionik nije na njega pristao pisanim ili usmenim putem. Jasno, moguće je osmisliti različita rješenja kao što je traženje pristanka usmenim putem prije nego li se započne sa snimanjem nakon čega se taj pristanak traži još jednom, u trenutku kad se započinje sa snimanjem te se tako najprije snimi pristanak. Ovo je dobar način anonimizacije identiteta sudionika, uz uvjet da se promijeni i glas sudionika u zvučnome zapisu,⁶⁴ jer nema potpisivanja pisanoga pristanka, a usmeni je pristanak zabilježen. Samo osoba koja vodi intervju zna identitet sudionika, no nema o tome pisanoga traga. Treba

64 Važno je naglasiti da je glas, naravno, vrlo jasan identifikator sudionika te je teško govoriti o anonimnosti u zvučnome zapisu u kojemu se glas ne promijeni uporabom tehnologije.

naglasiti da je u primijenjenoj lingvistici rijetka potreba za tako strogom anonimizacijom identiteta sudionika te oni često nemaju razloga odbiti potpisati dokument pisanoga pristanka ako žele sudjelovati u istraživanju. Ovako stroga praksa češća je u sociološkim i psihološkim istraživanjima sa sudionicima povezanim s kriminalom (ovisnost, prostitucija i sl.) zbog čega podatci koje oni iznose ne smiju biti povezani s njihovim imenima jer bi mogli poslužiti kao dokaz protiv njih. Istraživač ne smije iznevjeriti povjerenje svojih sudionika niti u jednom slučaju, a ne samo u ovako ekstremnim situacijama. No, jasno je da bi sudionici iz navedenih skupina mogli biti manje voljni dati svoj pristanak za sudjelovanje u istraživanju nego u slučajevima u kojim im podatci ne mogu tako drastično naštetiti. No, za primjer, moguće je zamisliti primijenjenolingvističko istraživanje u kojem se istražuje jezični identitet sudionika povezan s njegovim nacionalnim identitetom koji opet može biti povezan s njegovim političkim opredjeljenjem i aktivnošću. Gdje politička situacija u okolini sudionika nije povoljna, istaknuta procedura u kojoj se njegov usmeni pristanak bilježi u audio zapisu predstavlja dobar način očuvanja anonimnosti sudionika. Još jedan primjer u kojem je navedena praksa prikupljanja obaviještenog pristanka korisna je rad s nepisanim sudionicima koji ne mogu pročitati i razumjeti pisani obrazac pisanoga pristanka. Konačno, u istraživanjima koja se provode s djecom, male se sudionike treba zatražiti usmeni pristanak na sudjelovanje u aktivnosti(ma) istraživanja u različitim fazama istraživačkoga procesa te je dobro njihov pristanak zabilježiti u audio zapisu kao dokaz njihove voljnosti sudjelovanja. Uz obaviješteni pisani pristanak njihovih roditelja odnosno skrbnika i nadležnih osoba svakako je potrebno zatražiti i usmeni pristanak djece. Obaviješteni usmeni pristanak nešto je teže predočiti u slučaju kad časopisi koji objavljuju istraživanja ili tijela koja financiraju projekte to zatraže. Moguće je, naravno, priložiti snimku usmenog pristanka.

Neki autori preporučuju da se sudionike kontinuirano traži njihov pristanak za sudjelovanje u različitim stadijima istraživanja, što je osobito važno u longitudinalnim istraživanjima. Takav pristup naglašava relevantnost viđenja traženja pristanka kao kontinuiranog procesa koji treba ponavljati te ga se ne može tretirati kao gotovu aktivnost, odrađenu prije početka istraživanja (Wiles, 2003). To je moguće realizirati pomoću obaviještenog pisanog pristanka u kojem su sudionicima prikazani svi zadaci u kojima će ih se zamoliti da sudjeluju kako bi mogli označiti one u kojima pristaju sudjelovati. Ovakav pisani pristanak treba biti popraćen repetitivnim traženjem usmenog pristanka na početku svake od tih aktivnosti. Moguće je, naravno, i zatražiti obaviješteni pristanak prije svake vremenski odmaknute aktivnosti, no to je nešto nezgrapniji pristup koji možda sudionicima ne omogućava uvid u kompletno istraživanje.

Pisani je pristanak, dakle, dobro popratiti kontinuiranim usmenim pristankom, osobito u opsežnijim longitudinalnim istraživanjima te radu s djecom. No, i uz pristanke sudionikâ, etička je obveza istraživača popratiti izraze (ne)ugode u svojih sudionikâ kako bi istraživač mogao spremno reagirati ako primijeti da sudionik pokazuje znakove anksioznosti, a ustraje u sudjelovanju u istraživanju te ne izražava otvoreno želju za odustajanjem. Takvo oklijevanje može biti rezultat percipirane razlike u odnosima moći između istraživača i sudionikâ. Ovo je osobito, ali ne isključivo, slučaj u radu s malom djecom koja će teško odrasloj osobi odbiti sudjelovanje. Primijeti li istraživač znakove neugode u sudionika, mora prekinuti istraživanje i zahvaliti sudioniku na pomoći. Pritom je važno održati pozitivnu atmosferu, odnosno ne dopustiti da se sudionik osjeća loše ili kao da je podbacio u svojem doprinosu istraživanju. Uistinu, etičko ponašanje istraživača može se opisati i definirati kao postupanje u skladu sa zdravim razumom. Ipak, iskustvo pokazuje da pozivanje na zdrav razum ne mora u svih osoba polučiti iste zaključke.

Podatci o istraživanju najčešće se potencijalnim sudionicima prikazuju u dokumentu pisanoga pristanka ili informacijskom listiću, no dobro je predstaviti ih i usmeno. U pisanom se obliku bilježe sve relevantne informacije kako bi se istraživač osigurao da će ih potencijalni sudionici imati priliku proučiti. No, u isto vrijeme istraživač treba biti spreman dodatno objasniti sve detalje istraživanja i odgovoriti na sva pitanja potencijalnih sudionika.

Potencijalne se sudionike treba zamoliti da podatke iz obaviještenog pristanka ili informacijskog listića pažljivo pročitaju i, ako se slažu s uvjetima istraživanja, da potpišu pristanak. Kako bi potencijalni sudionici uistinu proučili informacije predočene u dokumentu pisanoga pristanka, te kako bi im istraživači pomogli da ga razumiju, nužno je promisliti o tome kako će se navedene informacije prezentirati. Naime, važno je da objašnjenje ne bude predugačko i prekomplikirano jer bi preopširan opis istraživanja za potrebe dokumenta pisanoga pristanka mogao odbiti sudionike, ili ih navesti na to da ne pročitaju sve detalje, već da potpišu pisani pristanak u dobroj vjeri prema istraživaču, znanstvenoj zajednici i znanosti. Iako je odnos povjerenja između istraživača i sudionika dobar i potreban, treba imati na umu da je jedan od načina na koji se ovaj odnos gradi i održava upravo taj da se sudionike informira o svim aspektima istraživanja i zahtjevima koji se postavljaju pred njih odlučiti li sudjelovati. Potrebno je također promisliti o formi dokumenta, tipu i boji fonta, koliko će formalan biti jezik koji se koristi za opis istraživanja te hoće li se upotrijebiti kakvi vizualni prikazi (Wiles, 2013: 27). Uporaba stručne terminologije treba biti pažljivo promišljena kako bi istraživač bio siguran da potencijalnim sudionicima nepoznata terminologija neće onemogućiti razumijevanje opisa i implikacija istraživanja. No, treba voditi i brigu o tome da se pojašnjenje previše ne pojednostavi jer je važno temeljito i precizno predstaviti

informacije o istraživanju. Ključna je prilagodba uputa profilu potencijalnih sudionika u smislu njihova stupnja obrazovanja, kulture i jezika na kojemu se prezentira pisani pristanak. U čl. 12. Opće uredbe o zaštiti podataka eksplicitno se navodi da se sudioniku trebaju pružiti sve zadane informacije u vezi s obradom njegovih podataka „u sažetom, transparentnom, razumljivom i lako dostupnom obliku, uz uporabu jasnog i jednostavnog jezika, osobito za svaku informaciju koja je posebno namijenjena djetetu“. Drugim riječima, dokument obaviještenog pristanka i informacijski listić svojim oblikom i sadržajem moraju biti prilagođeni i ranjivim skupinama sudionika ako se s njima radi. Primjerice, nije neuobičajeno da se u afaziološkim istraživanjima u te svrhe koristi strip budući da osoba s afazijom verbalne upute ne mora uvijek biti u stanju razumjeti. Iako je za ranjive skupine sudionika obvezno da njihovi roditelji odnosno skrbnici i, gdje je to primjenjivo, nadležne osobe institucija potpišu pisani pristanak, obvezno je zatražiti i njihov dodatan usmeni pristanak na sudjelovanje u istraživanju (engl. *assent*). Kad ih se moli da daju svoj usmeni pristanak, navedenim se sudionicima također treba izložiti sve detalje istraživanja, odnosno jasno im reći što se od njih očekuje. Ako odluče da ne žele sudjelovati, na to ih se ne smije prisiljavati, čak niti ako su njihovi roditelji odnosno skrbnici potpisali obaviješteni pristanak za njih (Wiles, 2013: 30). Odluka potencijalnih ranjivih sudionika o nesudjelovanju ne smije se prenijeti njihovim roditeljima niti nadležnim osobama kako ranjive skupine ne bi trpile bilo kakve posljedice zbog takve svoje odluke. Primjer je istraživanje s učenicima za koje su ravnatelj škole i roditelji dali svoje suglasnosti. U takvoj situaciji svu djecu je potrebno zatražiti i usmeni pristanak te im omogućiti da odbiju sudjelovanje. O njihovom eventualnom neuključivanju u istraživanje ne smije se izvijestiti ravnatelja, nadležnog učitelja, niti roditelje.

Jezik pristanka treba biti materinski jezik sudionika. Uvijek je dobro da sâm istraživač govori materinski jezik sudionika ili da mu pomaže osoba koja ga govori. Ta osoba ne mora nužno biti sudski tumač za dani jezik, ali se njime mora suvereno služiti i biti trenirana u provođenju istraživanja. Glavni istraživač je može za to pripremiti. U slučaju rada sa sudionicima čiji materinski jezik nije jezik istraživača, Mackey i Gass (2005: 32) predlažu dvije mogućnosti. Prvo i najbolje bilo bi prevesti dokument pisanoga pristanka te informacijskog listića, ako on postoji, na materinski jezik potencijalnog sudionika. Tekst pisanoga pristanka i informacijskog listića treba biti napisan na službenom jeziku zemlje u kojoj se provodi istraživanje, a koji je drugi jezik sudionika. Uz njega treba priložiti prijevod na materinski jezik sudionika koji se najčešće bilježi na poledini pristanka. Oba teksta trebaju biti priložena u dokumentaciji koja se podnosi etičkom povjerenstvu relevantne institucije te ih povjerenstvo treba odobriti. Ako to nije moguće, druga je mogućnost koju autori iznose angažirati tumača da usmenim putem prenese

sadržaj informacijskoga listića, odnosno dokumenta pisanoga pristanka potencijalnom sudioniku. Autori navode da je takav postupak poželjan u slučajevima kad potencijalni sudionici nisu pismeni u svojem materinskom jeziku, njihov materinski jezik nema pisani oblik, ili je iz nekog razloga vrlo teško izraditi prijevod. U tom slučaju tumač prevodi tekst pisanog pristanka na materinski jezik potencijalnog sudionika, sudionik potpisuje dokument pisanoga pristanka, a tumač potpisuje isti dokument u ulozi svjedoka. Alternativno, Mackey i Gass predlažu postupak u kojemu tumač usmeno prevodi informacije iz dokumenta pristanka ili informacijskog listića, a istraživač priprema skraćeni dokument pisanoga pristanka na materinskom jeziku sudionika te prijevod na službeni jezik zemlje u kojoj se provodi istraživanje. Dokument pristanka na materinskom jeziku sudionika potpisuju sudionik i tumač, a dokument pristanka na službenom jeziku zemlje tumač i istraživač (Mackey i Gass, 2005: 31-32). Ovdje je ključna uloga tumača koji je istodobno i svjedok. Oba dokumenta treba odobriti etičko povjerenstvo relevantne institucije. Kao što je ranije navedeno, pristanak sudionika moguće je i snimiti u audio zapisu, što može biti osobito korisno primjerice u dijalektološkim studijama u filologiji. Gdje ništa od navedenoga nije moguće te se javlja bojazan da potencijalni sudionici neće u potpunosti razumjeti objašnjenje izneseno u okviru dokumenta obaviještenog pristanka zbog nerazumijevanja jezika ili kojeg drugog razloga, a zbog čega ne bi bili u stanju donijeti informiranu odluku o tome žele li sudjelovati u istraživanju, preporuča se ne provoditi istraživanje.

Ako se istraživanje planira sa sudionicima iz kulture koja je istraživaču manje poznata, njegova je obveza dobro se informirati o toj kulturi, što je u skladu s obavezom kompetentnosti istraživača. No, bilo bi dobro u istraživački tim uključiti i osobu koja je dio kulture koja se istražuje, trenirati je u istraživačkom radu te je u istraživanje uključiti kao sponu između kulture istraživača i kulture sudionika.

Moguće je naići na društva, kulture i zajednice u kojima pisani pristanak možda neće biti pozitivno prihvaćen među potencijalnim sudionicima, iako su spremni sudjelovati u istraživanju. Takvi sudionici bi mogli odustati od sudjelovanja u istraživanju baš zbog toga što ih se traži vlastoručni potpis na dokumentu pisanoga pristanka. Moglo bi im se činiti paradoksalnim to što ih istraživač uvjerava da je njihovo sudjelovanje anonimno, a potom ih zatraži da upišu svoje ime i prezime na dokument pristanka te da ga potpišu. To se može činiti osobito paradoksalno, primjerice, pri ispunjavanju anonimnog upitnika pri čemu je uistinu moguće postići potpunu anonimnost. Na taj se način sudionicima omogućuje da se opuste i daju uistinu iskrene odgovore. Ako ih se u toj situaciji zatraži da ispune dokument pisanoga pristanka, osjećaj anonimnosti bit će poljuljan. U takvim slučajevima korisno je koristiti pasivni pristanak koji će biti zabilježen na početku samoga upitnika. U njemu će biti objašnjeni svi detalji istraživanja te će sudionici samim

ispunjavanjem upitnika pristati na korištenje podataka na način naveden u pristanku. Ako se pristanak ipak treba zatražiti, važno je naglasiti koncept čuvanja povjerljivosti podataka. Dužnost je istraživača da sudionicima objasni da jedino on i istraživački tim poznaju njihov identitet te da će se podatci anonimizirati u svim daljnjim izvještajima i načinima diseminacije. Važno je i sudionike kontinuirano educirati kako bi bili svjesni činjenice da je pristanak dio dobre i pouzdane istraživačke prakse te da mu je temeljna svrha zaštititi interese sudionika. Edukacija je relevantna za članove istraživačke zajednice kao i za članove društva koje znanstvenici istražuju.

Ovdje navedene preporuke usklađene su s uvjetima danim Općom uredbom o zaštiti podataka prema kojima je pristanak sudionika valjan ako je: dobrovoljno dan, informiran, dan za specifičnu svrhu te su svi razlozi za obradu podataka jasno navedeni, izričit je i dan pozitivnim činom („primjer: elektronički okvir za označavanje koji pojedinac mora izričito označiti na internetu ili potpis na obrascu“, bez mogućnosti izuzimanja (engl. *opt-out*)), pisan je jasnim i jednostavnim jezikom, izričito je pojašnjeno da sudionik može i povući pristanak te je objašnjeno kako to može učiniti, a čime neće biti izložen nikakvoj šteti pri čemu je važno da odnosi moći ne obvezuju sudionika na pristanak na sudjelovanje u istraživanju. Obvezne informacije koje se, prema Općoj uredbi o zaštiti podataka, moraju pružiti potencijalnom sudioniku su identitet organizacije koja je voditelj obrade, svrha obrade podataka i vrsta podataka koji se obrađuju, mogućnost i način povlačenja pristanka, je li planiran međunarodni prijenos podataka te koji su rizici takvog prijenosa i kako ih se planira otkloniti.⁶⁵

Pristup sudionicima i odnosi moći

Autonomija sudionikâ jedno je od temeljnih etičkih načela istraživačkoga rada sa sudionicima. U skladu s time nužno je da potencijalni sudionici svoj pristanak za sudjelovanje u istraživanju daju u potpunosti dobrovoljno te da se na taj način očuva njihova autonomija. Ovakav pristup podrazumijeva izbjegavanje nejednakih odnosa moći između istraživača i sudionikâ zbog čega bi se sudionici mogli osjetiti obveznima sudjelovati u istraživanju. To se može dogoditi, primjerice, u odnosu između profesora kao istraživača i studenata ili poslodavca kao istraživača i zaposlenikâ. Uloga istraživača kao osobe koja kontrolira cijeli proces istraživanja sama po sebi je pozicija moći. Teško je postići jednakost odnosa moći, no radi se o relevantnom elementu postavljanja etički primjerenog istraživanja te je potrebno učiniti sve što je u moći istraživača da se ta razlika između njega i sudionikâ barem

65 https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/reform/rules-business-and-organisations/legal-grounds-processing-data/grounds-processing/when-consent-valid_hr.

ublaži. Pristup sudionicima iz pozicije odnosa moći može uzrokovati višestruku štetu po istraživački proces. Prije svega, krše se načela dobročinstva i brige prema osobama te autonomije sudionikâ. Nikakve daljnje povrede moralnih i etičkih vrijednosti nisu potrebne da bi se učinila šteta sudionicima. Drugo, a kao što je već istaknuto, nevoljni sudionici mogu dati netočne ili nepotpune podatke, ili obaviti istraživačke zadatke a da im ne posvete potrebnu pažnju. Na taj se način narušava vjerodostojnost rezultata koje znanstvena zajednica i društvo može koristiti kao temelj za daljnji razvoj. Tako se krši odgovornost koju istraživač ima prema znanosti, akademskoj zajednici i društvu, i, naravno, samim sudionicima. Nekad je bolje odustati od istraživanja, bez obzira na njegovu planiranu relevantnost, znanstvenu vrijednost i društvenu korist, ako nije moguće osigurati etički primjeren pristup sudionicima i istraživačkom procesu. Istraživači moraju razviti jasno razumijevanje navedenih postavki.

Nameće se pitanje na koji način pristupiti potencijalnim sudionicima te u kojem trenutku ih zatražiti da potpišu obaviješteni pristanak. Wiles (2013) predlaže da se sudionicima najprije pruže uvodne informacije o istraživanju kako ih se ne bi zamaralo svim nepotrebnim detaljima ako ih sudjelovanje u istraživanju ne zanima. Tek nakon što iskažu svoje zanimanje (ovo još nije obaviješteni pristanak!), potrebno je dati im sve detalje. Ovo je osobito koristan pristup kad je potrebno potencijalnim sudionicima objasniti kompleksne istraživačke nacрте.

Neki istraživači smatraju da je neetično provoditi istraživanje s vlastitim studentima/učenicima jer je upitno hoće li oni iskreno osjećati da mogu odbiti sudjelovanje u istraživanju koje provodi njihov profesor/učitelj. Ovo je opravdana zabrinutost. No, istraživač koji radi u nastavnoj praksi najbolje će znati procijeniti koje potrebe imaju njegovi studenti/učenci te će često provoditi istraživanje upravo zato da bi otkrio najbolji način kako poboljšati njihov rad i napredovanje te rad sličnih skupina na koje je moguće generalizirati dobivene podatke. Velika bi šteta bila zabraniti istraživaču provođenje istraživanja u vlastitoj učionici i sa svojim studentima/učenicima. Također bi se onemogućili razni iznimno korisni tipovi istraživanja kao što je akcijsko istraživanje. Po svojoj definiciji akcijsko istraživanje provodi nastavnik reflektirajući se na svoju nastavnu praksu da bi se ona unaprijedila (McNiff i Whitehead, 2002). Zbog toga je važno podržati provođenje istraživanja s vlastitim studentima/učenicima. No pritom je ključan oprez u pristupu sudionicima prilikom traženja njihova pristanka za sudjelovanje u istraživanju, kako bi se ublažio odnos moći i zadovoljili etički preduvjeti takvom istraživanju. Ovo je jedna od situacija u kojoj je zdrav razum istraživača relevantan za etički primjereno postupanje jer se pristup vlastitim studentima gdje ih se moli da sudjeluju u istraživanju može smatrati etički važnim trenutkom. Jedno od rješenja može biti, ako to nacrt istraživanja dopušta, da studentima istraživačev kolega podijeli

istraživački zadatak, primjerice ako se radi o upitniku. Drugo rješenje pri ispunjavanju upitnika može biti da se studentima objasne detalji istraživanja, što će stajati i u pasivnom pristanku, istraživač se stavi na raspolaganje za eventualna pitanja te se potom povuče iz prostorije i prepusti studentima da samostalno odluče žele li ispuniti upitnik ili ne. Studenti mogu gotove anonimne upitnike ostaviti na dogovorenom mjestu u učionici. Dobro je da istraživač najavi u kojem će trenutku doći po upitnike kako bi studenti znali do kojeg ih trenutka trebaju ispuniti da bi njihovo sudjelovanje ostalo potpuno anonimno.

Nagrada

Kad se pristupa potencijalnim sudionicima jedan od načina na koji se može stimulirati njihovo sudjelovanje jest taj da im se ponudi neka vrsta nagrade u zahvalu za njihovo vrijeme i angažman. Sudionici trebaju imati koristi od istraživanja (Brewster Smith, 2000: 6-7), a to se može postići na različite načine. Moguće nagrade sudionicima za vrijeme koje su utrošili u zadatke istraživanja ovdje će se kategorizirati kao intrinzična i ekstrinzična korist.

Intrinzična korist odnosi se na osjećaj zadovoljstva koje neki sudionici dožive zbog toga što sudjeluju u istraživanju. Neki sudionici jednostavno vole sudjelovati u istraživanju. Neki sudionici neke vrste istraživanja doživljavaju terapijskim. To se, primjerice, može odnositi na intervju te ovisi o cilju istraživanja, odnosno temi o kojoj se razgovara (Hammersley i Traianou, 2012: 59). Neki sudionici razumiju i poštuju dobrobit koju će rezultati istraživanja donijeti zajednici. Pokazalo se da već djeca od 9-11 godina starosti posjeduju svijest o koristi koje istraživanje može donijeti zajednici, što u njih predstavlja jedan od motivatora za sudjelovanje u istraživanju (Goodenough i sur., 2004: 60). Iako ovakav tip intrinzično motiviranih sudionika može djelovati kao idealan, potrebno je imati na umu da takva vrsta motivacije uglavnom dolazi s određenim tipom osobnosti. U nekim istraživačkim nacrtima uzorak sazdan od isključivo intrinzično motiviranih sudionika može se smatrati nereprezentativnim uzorkom.

Ako svi sudionici nisu intrinzično motivirani, ili je za nacrt istraživanja važno da to ne budu, sudionicima se može ponuditi nekakva vrsta nagrade za sudjelovanje u danom istraživanju. U tom slučaju oni od sudjelovanja imaju ekstrinzičnu korist.⁶⁶ Ekstrinzična korist može biti intelektualna i materijalna. Intelektualnu ekstrinzičnu korist može se definirati kao korist koju sudionici imaju u smislu određenih intelektualnih spoznaja koje im je istraživač pružio kao kompenzaciju za sudjelovanje u istraživanju. Primjer intelektualne ekstrinzične koristi jest istraživanje učenja drugoga jezika u kojemu sudionici rješavaju jezične zadatke, ili

66 Čak i kad sudionici jesu intrinzično motivirani, dobro je ponuditi im nagradu.

kakav test jezičnih vještina, a istraživač im potom dopusti uvid u njihove rezultate, prokomentira ih s njima, predloži kako mogu unaprijediti svoje znanje te im tako pomogne u daljnjem inojezičnom razvoju. Ako to dopušta nacrt istraživanja, može im dati i informaciju o razini njihova inojezičnoga znanja, što im može biti korisno za prijavu za posao, daljnje obrazovanje i sl. Intelektualna ekstrinzična korist česta je motivacija za sudjelovanje u istraživanju i dobro je prihvaćena među znanstvenicima i sudionicima. Osim toga, pružanje povratne informacije sudionicima o rezultatima istraživanja etička je obveza istraživača.

Sudionicima se također može ponuditi novčana nagrada za sudjelovanje u istraživanju, studenti mogu sudjelovati u okviru obveza na određenom kolegiju, djeci se znaju ponuditi slatkiši i sl. Ovo su primjeri materijalne ekstrinzične koristi odnosno materijalne nagrade sudionicima za sudjelovanje u istraživanju. Istraživači se ne slažu u tome je li kompenzacija sudionicima na materijalan ekstrinzičan način praksa koju bi trebalo preporučiti ili ne. Jedno je mišljenje da sudionici trebaju sudjelovati u istraživanju zbog samoga istraživanja, a ne zbog nagrade. Drugo je mišljenje da nema ništa loše u kompenziranju sudionika za njihovo vrijeme koje su utrošili na sudjelovanje u istraživanju. Ovo se ne odnosi na kompenzaciju eventualnih putnih troškova koje su sudionici trebali pokriti kako bi došli do mjesta gdje se provodilo istraživanje te ostalih eventualnih troškova koje su imali da bi sudjelovali u istraživanju jer se radi o troškovima koje istraživač svakako treba pokriti (Wiles, 2013: 33).⁶⁷ Ako se studente moli da sudjeluju u istraživanju u okviru obveza na određenom kolegiju, ta aktivnost mora biti predviđena silabom kolegija i mora biti povezana s ciljevima kolegija i izlaznim kompetencijama studenata. Nije etički ispravno nagraditi studente u okviru kolegija za njihovo sudjelovanje ako nema poveznica sa sadržajem kolegija jer se na taj način u manje povoljan položaj stavljaju studenti koji ne žele sudjelovati u predloženom istraživanju. Nije etički prihvatljivo niti studentima opravdati izostanke s predavanja u zamjenu za sudjelovanje u istraživanju. Nagrada kroz uvjete kolegija prihvatljiva je te se u tom slučaju radi o kombinaciji kompenzacija; studenti će zaraditi bodove za sudjelovanje u istraživanju, ali će također naučiti o provođenju istraživanja iz perspektive sudionika. Navedena je perspektiva važna u kolegijima iz metodologije istraživanja i vezana je uz istraživačke kompetencije predviđene takvim kolegijima. Radi se o kombinaciji materijalne ekstrinzične koristi (ispunjeni uvjeti kolegija) i intelektualne ekstrinzične koristi (stečena kompetencija). Djecu se za sudjelovanje u istraživanju zna nagraditi slatkišima. Ako se izabere ova vrsta nagrade, jasno je da je potrebno paziti na to jesu li ti slatkiši primjereni dobi djece s kojom se radi. Također je nužno prethodno provjeriti je li koje dijete alergično na neku vrstu slatkiša kako se ne bi dogodilo da ostane bez nagrade koju su dobila ostala djeca.

67 Neće se svi istraživači složiti u tome da je sudionicima obvezno pokriti troškove puta.

Alternativna je opcija ponuditi djeci drugu vrstu nagrade kojoj će se ona veseliti. Primjerice, malu će djecu uvijek obradovati nagrade kao što su naljepnice, mali pokloni i sl. U svakom slučaju, preporučljivo je prethodno s učiteljima provjeriti kakav bi tip nagrade bio najprikladniji za određenu skupinu djece.

Razlog protiv nagrađivanja sudionika na bilo koji materijalni ekstrinzični način jest to što oni mogu odlučiti sudjelovati u istraživanju samo kako bi zaradili nagradu. Takvi sudionici mogu se nedovoljno posvetiti zadacima vezanim uz istraživanje te njihovi odgovori posljedično neće biti dovoljno informativni, a možda niti potpuno iskreni. To bi svakako trebalo izbjeći, odnosno spriječiti. Jedan od načina jest ne reći unaprijed sudionicima da će ih se nagraditi za njihovo sudjelovanje. To im se može reći nakon što pristanu sudjelovati, ili čak nakon što njihovo sudjelovanje završi. Na taj će se način sudionici osjećati slobodnima odlučiti žele li dati svoj pristanak za sudjelovanje u istraživanju, a nakon cijelog postupka istraživač će im svoju zahvalnost izraziti nagradom. Naravno, ako veći broj osoba sudjeluje u istraživanju, teško je onemogućiti im međusobnu komunikaciju te će se vijest o nagradi u jednom trenutku proširiti i potencijalno stimulirati sudionike koji inače ne bi sudjelovali. U tom se slučaju gubi učinak spomena nagrade nakon provedenog istraživanja (Wiles, 2013: 33).

Moguće je i to da će sudionici ozbiljnije i odgovornije pristupiti istraživačkim zadacima ako znaju da slijedi nagrada. Istraživači znaju stimulirati sudionike na pažljivije odrađivanje zadataka tako što im za pažljivije sudjelovanje obećaju veću nagradu. Primjer bi bio istraživanje u kojem sudionici znaju da će dobiti novčanu nagradu (npr. 100 kn), ali da će, budu li pažljivo pristupili rješavanju zadataka dobiti veću nagradu (npr. 150 kn). Jasno, posvećenost zadatku teško je ocijeniti te se svim sudionicima na kraju daje veća nagrada.

Kao zaključak treba ponoviti da je nagrađivanje sudionika za sudjelovanje u istraživanju etički prihvatljiv postupak. Nije neuobičajena praksa uvrstiti troškove nagrade sudionicima u okvire planiranja prijave istraživačkih projekata, niti je neuobičajena praksa staviti na oglasnu ploču oglas kojim se poziva zainteresirane osobe na sudjelovanje u istraživanju u zamjenu za novčanu nagradu. Ovo je uobičajen postupak u zapadnoj istraživačkoj tradiciji. No, nagrađivanje nikako nije obvezno te je na istraživaču da procijeni hoće li i može li nagraditi svoje sudionike ili ne, na koji će to način učiniti i kakvu vrstu nagrade će izabrati.

Obmana sudionika

Kao što je ranije naglašeno, dobra istraživačka praksa nalaže znanstveniku da potencijalnim sudionicima predstavi detaljne i točne informacije o istraživanju dok traži njihov pristanak na sudjelovanje. To je lako učiniti u slučaju istraživanja u kojima se sudionike, primjerice, moli da daju svoje mišljenje o određenoj temi kao što je to evaluacija obrazovnog sustava u njihovoj zemlji, a koristi se recimo anonimni upitnik ili intervju. Naime, u takvim studijama to što će sudionici biti upoznati s ciljem istraživanja nikako ne može utjecati na rezultate. No, moguće je zamisliti istraživanje u kojemu se ne mogu prikupiti relevantni podatci ako sudionici znaju što se točno istražuje (primjerice u slučaju paradoksa promatrača (engl. *observer's paradox*) Labov, 1972), a ponekad čak niti ako znaju da se istraživanje u tom trenutku provodi. Istraživačke se prakse razlikuju jer ih se prilagođava pojedinačnoj studiji, no one nerijetko uključuju neku vrstu obmane. Obmana (engl. *deception*) jest namjerno davanje netočnih ili nepotpunih informacija o istraživanju u trenutku pristupanja potencijalnim sudionicima. Svrha je obmane sudionika skrivanje pravog cilja istraživanja (European Commission, 2018: 6). Vrste obmane mogu se kategorizirati s obzirom na stupanj obmane koji je nužno primijeniti. Moguće je izvesti podjelu od tri stupnja obmane: 1) najblaži je stupanj obmana pružanjem preopćenitih ili nepotpunih informacija, 2) teži je stupanj obmana pružanjem netočnih informacija, no identitet istraživača ostaje poznat, dok je najteži stupanj 3) obmana skrivanjem identiteta istraživača.

Mackey i Gass (2005: 30-31) razmatraju uporabu obmane u istraživanjima učenja i usvajanja stranoga jezika i ističu tri ključna koraka koje istraživači moraju poduzeti ako se odluče za uporabu obmane u pristupu potencijalnim sudionicima. Prvo, istraživač mora biti siguran da je obmana apsolutno nužna. Drugo, istraživač mora potencijalnog sudionika izvijestiti o svim rizicima i eventualnim štetnim posljedicama sudjelovanja u istraživanju. I treće, nakon provedenog istraživanja u kojem je korištena obmana, sudionicima treba biti pružena prilika da saznaju sve detalje istraživanja. Postoji i alternativan pristup kojim se rješava problem nepovjerenja kakvo istraživači koristeći obmanu mogu izazvati u sudionika. Naime, Mackey i Gass (2005) predlažu da se potencijalnim sudionicima u trenutku kad ih se moli da daju svoj pristanak za sudjelovanje u istraživanju iskreno kaže da im se ne mogu iznijeti svi detalji istraživanja te da će im se sve objasniti nakon što odrađe istraživačke zadatke. Na taj se način postiže cilj istraživanja, ne kontaminiraju se rezultati, a istraživačka praksa ostaje u potpunosti transparentna.

Upitno je može li se pružanje preopćenitih ili nepotpunih informacija o istraživanju uopće klasificirati kao obmana ako se sudionicima prije istraživanja najavi da im se, kako bi se prikupili relevantni podatci, ne mogu pružiti potpune

informacije te da im se detalji mogu dati nakon istraživanja. Za potrebe ove knjige, uopćavanje ili davanje nepotpunih informacija ipak će se klasificirati kao najniži, vrlo blag i etički prihvatljiv stupanj obmane s obzirom na to da se sudionicima ipak ne pružaju potpune informacije. Taj tip obmane najčešće se koristi u primijenjenolingvističkim istraživanjima.

Primjer opravdane blage obmane pružanjem preopćenitih ili nepotpunih informacija jest istraživanje kojemu je cilj istražiti uporabu *present perfecta* u učenika engleskog kao stranog jezika. Instrument koji se koristi u istraživanju može biti test s prazninama u kojem učenici u praznine trebaju upisati točan oblik glagola koji je ponuđen u infinitivu u zagradi uz prazninu. Kaže li se potencijalnim sudionicima da se testira njihovo znanje *present perfecta*, mogli bi se usredotočiti na taj oblik i dati odgovore koje u uobičajenim uvjetima ne bi dali. Kaže li im se da se testira njihovo znanje glagolskih oblika, što su uopćene upute, ali ne i netočne, veća je mogućnost da će rezultati odraziti pravo znanje učenika. Ispunjeni su i preduvjeti koje nalažu Mackey i Gass (2005). Naime, obmana je u ovom slučaju nužna kako bi se postigli relevantni rezultati, sudionici nisu izloženi nikakvom riziku i pruža im se prilika da saznaju sve detalje istraživanja. Potpuna transparentnost čuva odnos povjerenja između istraživača i sudionika, odnosno između znanstvene zajednice i društva u kojem i za koje djeluje.

Drugi stupanj prema težini obmane jest obmana pružanjem netočnih informacija, pri čemu je identitet istraživača poznat. Primjer je dijalektološko istraživanje koje za cilj ima istražiti i zabilježiti određen vernakular. U sociolingvistici je poznat prethodno spomenut fenomen paradoksa promatrača koji se odnosi na promjenu jezičnog ponašanja u sudionika kad znaju da ih se promatra (Labov, 1972). Znaju li sudionici da se njihov govor proučava i snima, mogu ga izmijeniti tako da upotrijebe varijantu više nalik standardnoj, čime će rezultati istraživanja biti kompromitirani. Zbog toga im istraživač može odlučiti uskratiti tu informaciju, odnosno ne reći im da je cilj istraživanja njihov govor. Dodatno, može ih se zatražiti da govore o temi uz koju su emocionalno vezani (npr. priča iz njihova djetinjstva ili izlaganje o njihovim običajima i tradicijama) u kojem će slučaju vjerojatno koristiti svoj vernakular. Obmana je u ovom slučaju opravdana, ne može naštetiti sudionicima, no važno je nakon istraživanja sudionicima reći što mu je bio stvarni cilj.

Treći stupanj obmane etički je teže prihvatljiva istraživačka praksa u primijenjenoj lingvistici jer se odnosi na istraživanje u kojemu je identitet istraživača nepoznat, odnosno sudionici ne znaju da ih se promatra. Primjer bi bio audio snimanje sudionika kako bi se istražio njihov govor pri čemu oni ne znaju da ih se snima. To se čini kako bi se izbjegao paradoks promatrača. Kad bi se pribjeglo takvom istraživanju, sudionike bi se, po završetku istraživanja trebalo izvijestiti o tome da ih se snimalo te ih zamoliti da potpišu pristanak za korištenje njihovih

podataka. Ima istraživača koji smatraju da je takva praksa neprihvatljiva jer može uzrokovati nepovjerenje sudionika prema istraživačima i znanstvenoj zajednici te uzrokovati njihovu nesprijetnost da pomognu istraživačima u eventualnim budućim istraživanjima, uključujući one koji su transparentni u svojoj istraživačkoj praksi (Wiles, 2013: 26). Ovakva vrsta obmane češća je i može biti opravdana u, primjerice, sociološkim istraživanjima u kojima istraživač ulazi u zajednice koje mogu biti opasne po njegovu sigurnost (primjerice, zajednice povezane s kriminalom).

No, postoje različiti načini odvratanja pažnje sudionika od činjenice da ih se promatra odnosno snima. Primjerice, u slučaju video ili audio snimanja, dobra je praksa transparentno (potencijalnim) sudionicima prezentirati detalje istraživanja i zatražiti njihov pristanak. U tom se trenutku sudionike također obavještava da će se njihov govor snimati. Intervju počinje tako da se sudionika zamoli da govori o nekim općim temama. Na početku će sudionik biti vrlo svjestan toga da ga se snima, no nakon nekog će se vremena opustiti i zaboraviti na snimač te će se opustiti i u svojem govoru. Važno je pri analizi snimke ne upotrijebiti prvi dio intervjuja (najčešće prvih 15 minuta) za vrijeme kojih sudionik još nije bio opušten. Alternativno se sudioniku može dati „moć“ nad snimačem tako da ga može ugasiti kad to poželi za vrijeme razgovora.

Snima li se sudionike u njihovom prirodnom, svakodnevnom okruženju, dobro je dati im sve informacije o istraživanju te ih zamoliti pristanak pri čemu im je potrebno objasniti da će ih se snimati u njihovu domu ili kojem drugom prostoru od interesa te im se mora reći koji je vremenski okvir u kojem će ih se snimati (npr. tri dana, tjedan, dva mjeseca). Potom se snimač ostavlja na dogovorenom mjestu u prostoru u kojem sudionik boravi te ga se ostavlja uključenog ili ga istraživač neprimjetno uključuje u određenim razdobljima kad se proizvode podatci koji ga zanimaju, a tijekom dogovorenog vremenskog okvira u kojem se istraživanje odvija, na što je sudionik unaprijed pristao. Učinak ovakvog pristupa jest taj da će sudionici u nekom trenutku zaboraviti na to da se snimač nalazi u njihovoj okolini te će se uspjeti prikupiti lingvistički podatci od istraživačkoga interesa u smislu njihova neinhibiranoga govora. Nalazi li se više osoba u prostoru u kojemu će biti ostavljen snimač, svatko treba dati svoj pristanak na sudjelovanje u istraživanju, ili se njihovi podatci ne mogu koristiti u analizi. No, izostavljanje podataka iz analize nepreporučljivo je jer je često nemoguće upotrijebiti samo podatke jednog sudionika u navedenim uvjetima, osobito ako se oni prikupljaju iz razgovora s osobama u njegovoj okolini. Dodatno, etički je neprihvatljivo snimati osobe bez njihova pristanka.

BAAL (2016: 5) iznosi još jednu mogućnost. Sudionike se može zamoliti da pristanu na obmanu u neodređenom vremenu u budućnosti te im objasniti da je

to jedini način na koji se može provesti istraživanje i dobiti relevantne rezultate. Nakon obmane, sudionicima se treba objasniti ciljeve istraživanja i zamoliti njihov pristanak za korištenje prikupljenih podataka. Ako pristanak izostane, podatke je potrebno uništiti.

Obmanu sudionika treba izbjeći gdje god je to moguće. No, u primijenjenolingvističkim istraživanjima uglavnom je prihvatljiva obmana prvog i drugog stupnja, s ograničenjem na obmanu prvog stupnja, ako je to moguće. Dakle, radi se o pružanju općenitih ili nepotpunih informacija prilikom traženja pristanka. Pritom obmana mora biti nužna, ne smije se naštetiti sudionicima te im treba pružiti sve informacije o istraživanju nakon što su izvršili istraživačke zadatke. Važno je očuvati povjerenje sudionika u istraživača i znanstvenu zajednicu. Idealno bi bilo potencijalnim sudionicima naglasiti da im se ne mogu dati svi detalji cilja istraživanja uz objašnjenje da je to jedini način na koji se mogu postići pouzdani rezultati. U tom slučaju se obmana poništava, odnosno navedeni postupak se niti ne može smatrati obmanom. No, svakako im se treba pružiti iscrpna informacija o tome što će biti njihov zadatak odlučiti li sudjelovati u istraživanju. Prema preporukama Britanskog psihološkog društva (British Psychological Society, 2009: 14)⁶⁸ obmani se smije pribjeći samo u slučajevima u kojima se na taj način čuva integritet istraživanja, a sudionicima se treba, čim je to moguće, iznijeti sve informacije o istraživanju.

Iako se svi istraživači ne slažu s uporabom obmane kao aspekta istraživačke metodologije (de São José i Texiera, 2013: 44-45), ona može biti prihvatljiva u situacijama u kojima je nužna za postizanje relevantnih podataka. No, potrebno je imati na umu i ograničenja koja predstavlja uporaba obmane kao istraživačke metode. Naime, sudionici koji nisu u potpunosti upućeni u sve detalje istraživanja imaju ograničene mogućnosti biti aktivni sudionici u istraživačkom procesu i djelovati kao sukreatori istraživanja što i jest preporuka modernih metodologija. Korištenjem obmane tretira ih se kao ispitanike ili subjekte, odnosno kao osobe koje pružaju podatke, a ne kao aktivne sudionike u istraživanju. Aktivni sudionici koji surađuju s istraživačem u istraživanju mogu realizirati svoj puni potencijal onda kad su u potpunosti obaviješteni o detaljima istraživanja.

68 Etički kodeks Britanskog psihološkog društva iz 2018. ne uključuje razmatranje obmane, no ističe načelo znanstvenog integriteta i poštovanja prema dignitetu osoba i naroda kao temeljne vrijednosti na kojima mora počivati odnos prema sudionicima (British Psychological Society, 2018). Takav odnos uključuje oprez pri uporabi obmane.

Nadležna osoba

Nadležna osoba (engl. *gatekeeper*, u hrvatskom jeziku se zna naći i termin vratar) osoba je koja predstavlja upravljačko i administrativno tijelo koje kontrolira pristup lokaciji na kojoj istraživač želi provesti svoje istraživanje (Oliver, 2010: 39). To, primjerice, može biti ravnatelj škole u kojoj se provodi istraživanje, ravnatelj institucije ili bolnice u koju istraživač ulazi i sl. Pristanak nadležne osobe najčešće se traži za potrebe provođenja istraživanja s ranjivim skupinama sudionika, no i da bi se omogućio pristup ostalim, ne nužno ranjivim, članovima, dokumentima i ostalim informacijama određene institucije (Aubrey i sur., 2000: 147).

Kad istraživač pristupa nadležnoj osobi, korisno je imati na umu obveze upravljačke funkcije koju takva osoba obavlja te stav koji ona mora zauzeti u vidu brige za ustanovu. Ovo je važno kako bi se osigurala uspješna komunikacija i željeni pristanak na korist i zadovoljstvo obaju strana, istraživača i nadležne osobe koja predstavlja interese potencijalnih sudionika u svojoj nadležnosti. Temeljna je uloga nadležne osobe zaštita institucije i (ranjivih) članova institucije koju predstavlja te je dužna djelovati u njihovom najboljem interesu. Stoga će nadležnoj osobi biti važno uvjeriti se da institucija i sudionici neće biti izloženi nikakvoj šteti te da predloženo istraživanje neće (značajnije) poremetiti njihove svakodnevne radne aktivnosti, odnosno da će biti izloženi minimalnom riziku. Minimalni rizik se odnosi na „vjerojatnost da veličina predviđene neugode nije veća od one koja se uobičajeno doživljava u svakodnevnom životu“ (Vijeće za djecu Republike Hrvatske, 2003, dodatak B: obrazloženje pojmova). Stoga je važno u molbi koja se upućuje nadležnoj osobi, uz uobičajen prikaz podataka o istraživaču i istraživanju, pružiti realističan prikaz potencijalnih etičkih problema koje istraživač predviđa te je mudro odmah ponuditi prijedloge za njihovo rješavanje (Aubrey i sur., 2000: 147). Istraživač treba pokazati svoju kompetenciju za provođenje predloženog istraživanja. Potrebno je također navesti koji učinak će istraživanje imati na sudionike i koju korist će institucija i sudionici imati od sudjelovanja u navedenom istraživanju. Primjerice, u okviru većih projekata zna se planirati neka vrsta opreme za instituciju koja je potrebna za provođenje projekta, a ostat će instituciji nakon što projekt završi (npr. računala). No, korist može biti i intelektualna. Vrste koristi koje može imati institucija reflektiraju vrste nagrada koje mogu primiti sudionici.

Nužno je uvjeriti nadležnu osobu da će rezultati istraživanja pri diseminaciji biti prezentirani na takav način da zaštite identitet ustanove. Postavlja se pitanje što učiniti u situaciji u kojoj nadležna osoba ustanove želi da identitet ustanove u smislu sudjelovanja u istraživanju bude javan. Sudjelovanjem u istraživanjima i projektima ustanova bolje kotira te se profilira kao mjesto gdje se razvijaju moderne metodologije i pristupi obrazovanju. Stoga će nadležna osoba institucije

možda željeti da se takvo sudjelovanje javno navede u izvještajima. Institucija svakako može sama odabrati objaviti primjerice takvu jednu informaciju na svojim internetskim stranicama, a može odlučiti objaviti i izvještaj s rezultatima. Što se tiče spominjanja identiteta institucije u izvještaju istraživača, u tome je potreban oprez. Moguće je da rezultati neće biti povoljni za instituciju pa se istraživač može naći u neugodnoj situaciji ako je ranije obećao iznijeti ime ustanove u izvještaju. Stoga je preporučljivo ne objaviti identitet institucije. No, ako nadležna osoba inzistira na tome da identitet institucije bude javno iznesen pri prikazu rezultata te u zahvali sudionicima, bilo bi dobro da to potvrdi pisanim putem.

Sve detalje o istraživanju potrebno je navesti u pismu nadležnoj osobi institucije u kojoj se planira provoditi istraživanje ili u informacijskom listiću koji se prilaže pismu (v. dodatke). Uključivanje svih navedenih informacija u pismu istraživaču pruža bolju priliku da mu se odobri pristup instituciji jer nadležnoj osobi omogućuje jasan uvid u sve aspekte istraživanja, odnosno cilj, nacrt, svrhu istraživanja, potencijalnu korist za instituciju te znanost i društvo koje će istraživač ispuniti u skladu s njegovim odgovornostima ovim trima instancama koje trebaju uživati korist stečenu u istraživanju. Nadležna osoba, jednako kao i sudionici, ili skrbnici ranjivih skupina sudionika, može povući svoj pristanak u bilo kojem trenutku tijekom istraživačkoga procesa ako odluče da je takav korak nužan za zaštitu zaposlenika i štíćenika institucije. Kao što je ranije istaknuto, zaštita osoba koje djeluju u okvirima njihovih institucija i jest njihova dužnost. Moguće je zamisliti situaciju u kojoj nadležna osoba odbije dati svoj pristanak da ne bi izložila članove svoje institucije javnoj kritici, primjerice ako brinu da rezultati neće biti sasvim povoljni za instituciju, usprkos pseudonimizaciji. Također je moguće da predlože da u istraživanju sudjeluju uspješniji članovi njihove institucije kako bi rezultati izgledali bolji nego što to uistinu jesu. Radi li se o istraživanju gdje je osobito relevantan proces uzorkovanja ili treba obuhvatiti sve članove populacije koja se istražuje kako bi se stekao uvid u pravo stanje stvari (npr. znanje stranog jezika u učenika određene škole), nemoguće je raditi u uvjetima u kojima je pristanak nadležne osobe ograničen samo na neke članove populacije. Istraživač ne bi trebao pristati na takve uvjete. To bi bilo neetično jer ne bi dalo relevantne rezultate. Integritet istraživanja bio bi narušen s obzirom na to da bi metodologija istraživanja bila kompromitirana jer uzorak ne bi bio primjereno odabran (Smith, 2011: 20).

Ranjive skupine sudionika

Ako potencijalni sudionici nisu u stanju slobodno i svjesno dati svoj obaviješteni pristanak za sudjelovanje u istraživanju, smatraju se ranjivim sudionicima. Ranjivi sudionici mogu se kategorizirati u dvije temeljne skupine koje se potom granaju u manje podskupine, ovisno o pojedinačnim izazovima s kojima su suočeni. Temeljne skupine čine sudionici koji su ranjivi u smislu nesposobnosti donošenja informirane odluke o sudjelovanju u istraživanju i situacijski ranjivi sudionici. Oni sudionici koji ne mogu dati obaviješteni pristanak jer nisu u stanju u potpunosti razumjeti istraživanje i prepoznati njegove implikacije (Oliver, 2010) ranjivi su u smislu nesposobnosti donošenja informirane odluke. Tako su podskupine ranjivih sudionika djeca, odrasli sudionici s nedovoljnim stupnjem obrazovanja, stariji sudionici, teški bolesnici, sudionici s mentalnim poteškoćama, osobe koje ne govore ili slabo govore jezik na kojem im se istraživač obraća. U ranjive sudionike ubraja se i osobe koje su situacijski ranjive jer se mogu naći u poziciji u kojoj je odnos moći između njih kao potencijalnih sudionika i istraživača takav da nisu u poziciji odbiti sudjelovanje (Mrdjenovich, 2016). To su društveno-ekonomski ranjive osobe (npr. beskućnici, nezaposleni, zatvorenici), manjine, političke i religiozne skupine i sl. te pokojnici o kojima posjedujemo podatke koje želimo upotrijebiti u istraživačke svrhe.

Temeljno ljudsko pravo ranjivih sudionika, koje je u skladu s načelima dobroćinstva i nenanošenja štete sudionicima, jest da ih se zaštiti tijekom njihova sudjelovanja u istraživanju i to im pravo treba osigurati sâm istraživač. Potrebno je pristupiti im s jednakim poštovanjem kao i svim drugim sudionicima u istraživačkom procesu, ali ih je potrebno tretirati s još više opreza zbog posebnih uvjeta u kojima se nalaze i činjenice da često druge osobe trebaju odlučivati o području koje se odnosi na slobodnu volju ranjivih osoba.

Tri su načina na koja se ranjivim skupinama pristupa na etički odgovoran način pri provođenju istraživanja: traženjem dopuštenja nadležnog etičkog povjerenstva, pisanog pristanka skrbnika i usmenog pristanka sudionika. Najprije je potrebno zatražiti pristanak savjetodavnog tijela koje brine o istraživačkoj etici na instituciji na kojoj istraživač djeluje, odnosno etičkog povjerenstva. Etičko povjerenstvo sastoji se od stručnjaka u istraživačkoj etici koji mogu razumjeti potencijalnu štetu koja se ranjivim sudionicima može prouzročiti te mogu savjetovati kako izbjeći takve neželjene posljedice. Dok etička povjerenstva nekih institucija neće procesirati prijedloge istraživanja sa sudionicima koji nisu ranjivi, istraživanja s ranjivim skupinama sudionika svakako trebaju proći ovu proceduru. No, i uz odobrenje ovakvog jednog tijela istraživač treba tijekom cijelog istraživanja imati na umu ranjivost sudionika s kojima radi te se stoga preporuča poseban oprez. Kad se

traži pristanak skrbnika ranjivog potencijalnog sudionika potrebno je izložiti mu sve informacije o istraživanju koje se bilježe u dokumentu pisanoga pristanka ili informacijskom listiću (v. dodatke) i biti na raspolaganju za dodatna pojašnjenja. Konačno, ranjivi sudionici trebaju pokazati voljnost za sudjelovanje u istraživanju. Također je dobro biti spreman za slučajne nalaze (engl. *incidental findings*) koji se odnose, primjerice, na slučajeve u kojima se tijekom istraživanja otkrije da je neki član ranjive skupine zlostavljan. Neki projektni programi zahtijevaju pripremu protokola po kojem se djeluje dođe li do slučajnih nalaza. Tada treba imati spreman kontakt relevantnih nadležnih institucija i stručnjaka.

Djeca

Članak 1. Konvencije o pravima djeteta (*Convention on the Rights of the Child*, donesena 1989, na snagu stupila 1990) definira dijete kao „svaku osobu mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetnosti ne odredi ranije“ (United Nations, 1989).⁶⁹ U pripremi za istraživanje djeca u dobi od 14 godina i starija mogu sama odlučiti žele li sudjelovati u istraživanju i o tome mogu samostalno potpisati pisani pristanak, odnosno u tom slučaju nije potreban pisani pristanak roditelja odnosno skrbnika. Ako su djeca mlađa od 14 godina, njihove roditelje odnosno skrbnike treba zatražiti da potpišu obaviješteni pristanak na sudjelovanje djece u istraživanju (engl. *proxy consent* ili *consent by proxy*). Provodi li se istraživanje u institucionaliziranoj sredini (npr. školi) također je potrebno zatražiti pristanak nadležne osobe, odnosno ravnatelja škole, dok je svakako dobro u pripremu istraživanja kao savjetodavnu osobu uključiti i nadležnog učitelja/učiteljicu. Ukoliko škola ima etički kodeks kojim se vodi, potrebno ga je proučiti i ravnati se prema njemu. Hammersley i Traianou (2012) naglašavaju ulogu studija djetinjstva (engl. *childhood studies*), koje su razvijene 1980-ih godina te u skladu s kojima istraživanje mora biti osmišljeno tako da se osigura usklađenost s pravima djeteta, da se poštuju mišljenja i stavovi djece te da se s njima ophodi kao sa sukreatorima istraživačkoga procesa. U sklopu teorije studija djetinjstva Smith (2011: 11) naglašava da su djeca osobe koje punopravno i aktivno sudjeluju u istraživanju. Na njih se nikako ne gleda kao na nijeme predmete koje se istražuje ili kao na nekompetentna ili nezrela bića. Smith na djetinjstvo gleda kao na društveni konstrukt koji utječe na ponašanje istraživača prema djeci sudionicima u istraživanju i na njihovo mjesto u istraživačkom procesu. Drugim riječima, istraživanje se ne smije provoditi na djeci, već s djecom i za djecu (Alderson i Morrow, 2011). Smith naglašava pristup razvijen u okviru konteksta dječjih prava i studija djetinjstva u skladu s kojim se istražuje stajalište djece te se prema

69 Odnosi se na pojedinačne zakone svake zemlje.

njima odnosi kao prema „akterima i znalcima“ (Smith, 2011: 12). U ranijim pristupima istraživanju istraživači su temeljili svoje hipoteze i istraživačka pitanja na vlastitom iskustvu i pregledu literature, što se može okarakterizirati kao svojevrsan pristup odozgo prema dolje. Pristup za koji se u posljednje vrijeme zalažu istraživači može se definirati kao pristup odozdo prema gore, u okviru kojega glas i stajalište svakog sudionika, uključujući djecu, čine srž oko koje se formira istraživanje. Kao i uvijek, najbolji je put onaj srednji te je dobro primijeniti oba pristupa u pripremi i provođenju istraživačkoga procesa. Dakle, istraživanje će se temeljiti na istraživačkim pitanjima i hipotezama koje proizlaze iz iskustva istraživača i kolega iz akademske zajednice te pregleda literature, no pritom je važno slušati glas djece, posvetiti im posebnu pažnju i tome prilagoditi istraživanje.

Mala djeca osobito su ranjiva u gotovo svakom smislu neetičnog postupanja u istraživanju. Razlog tomu je to što ona ne mogu pojmiti implikacije predloženog istraživanja te ne mogu predvidjeti eventualnu neugodu koju bi mogla iskusiti tijekom istraživanja. Još je veći problem to što mala djeca često ne mogu verbalizirati osjećaj neugode ako je iskuse tijekom istraživanja kako bi zatražila da odustanu od sudjelovanja u nekoj od istraživačkih aktivnosti (Aubrey i sur., 2000: 164). Autori naglašavaju da je potrebno obratiti osobitu pažnju na nejednake odnose moći između istraživača i sudionika te ih ublažiti što je više moguće u interakciji između odraslog istraživača i djece sudionika. Djetetu treba pristupiti na način da se ublaži potencijalan osjećaj anksioznosti koji može uzrokovati sudjelovanje u istraživanju.

Uz obaviještenu pristanak roditelja odnosno skrbnika te dopuštenje ovlaštene osobe tamo gdje je to potrebno, treba zatražiti i usmeni pristanak djeteta. Jasno je da taj pristanak nikako ne isključuje obvezno traženje pristanka roditelja. Smith (2011) vjeruje da se već u ranom djetinjstvu⁷⁰ djecu može zatražiti pisani pristanak. Ipak, prihvaćenije je da granica ranog djetinjstva bude ta u okviru koje se djecu traži samo usmeni pristanak dok se djecu od 8 godina i stariju može tražiti pisani pristanak, pri čemu je nužno uvijek tražiti i pristanak roditelja odnosno skrbnika. Pisani pristanak djeteta je sredstvo kojim se djeci na istaknut način daju moć i autonomija u odlučivanju o svojim postupcima. Ona se tad osjećaju cijenjenima te će razumjeti da je njihov doprinos vrijedan pa će često na taj način i pristupiti sudjelovanju u istraživanju. Etički kodeksi ne inzistiraju na ovakvoj praksi, no ona ima povoljan utjecaj na sudionike i njihovu predanost istraživanju te tako neposredno utječe i na validnost rezultata istraživanja. Bez obzira na to odluči li istraživač zatražiti pisani pristanak djeteta ili ne, dijete se mora zatražiti njegov usmeni pristanak, također nakon što mu se izlože detalji istraživanja i eventualne implikacije. Tako se djeca tretiraju s poštovanjem koje se obvezno daje svim sudionicima istraživačkoga procesa te im se dopušta slobodna volja u odlučivanju

70 Termin rano djetinjstvo ovdje se odnosi na djecu mlađu od 8 godina (Smith, 2011: 13).

o sudjelovanju u istraživanju ili odustajanju. Pri traženju usmenog ili pisanog pristanka djece potrebno je dati im informacije o istraživanju te im objasniti što će se od njih tražiti da učine. To treba učiniti na njima primjeren način. Primjerice, mogu se koristiti slikovni prikazi jer je tako lakše djeci dočarati korake istraživanja. Od djece se ipak ne očekuje da u potpunosti razumiju implikacije istraživanja. Zbog toga pristanak potpisuju njihovi roditelji odnosno skrbnici.

Aubrey i sur. (2000) izvještavaju o rješenju koje su osmislili Evans i Fuller (1996) kako bi tijekom provođenja intervjua stavili moć u ruke djece. Djeci je najavljeno da će se intervju snimati te im je pružena prilika da odluče žele li sudjelovati u istraživanju ili ne. Ako su se složila, istraživač i dijete koristili su igračku telefon za komunikaciju te se djecu uvježbalo da, ako u nekom trenutku žele završiti razgovor, odnosno prestati sudjelovati u istraživanju, prekinu vezu, odnosno spuste slušalicu igračke telefona. Različita se rješenja primjenjuju da bi se spriječio osjećaj anksioznosti u djeteta. Primjerice, pri testiranju inojezičnih vještina, preporučljivo je ne ispravljati dijete (ako to nacrt istraživanja dopušta) kako mu se ne bi narušilo samopouzdanje. Kad su djeca opuštena i kad se osjećaju sigurno, pružit će istraživaču detaljnije, ali i točnije podatke jer će se lakše otvoriti.

Djeca sudionici trebaju imati koristi od sudjelovanja u istraživanju. Ta korist može biti već samo sudjelovanje u istraživanju, odnosno u zanimljivim aktivnostima koje istraživač najčešće osmišlja kako bi motivirao djecu na sudjelovanje te kako bi prikupio relevantne podatke. Takva korist odgovara intrinzičnoj nagradi. Još jedna korist koju dijete može imati jest razvoj interesa za područje koje se istražuje. Primjerice, radi li se o inojezičnom istraživanju, moguće je da će dijete razviti zanimanje za učenje tog stranog jezika. Dolazak istraživača u svakodnevnicu djeteta može predstavljati događaj koji će dijete pamtit, usprkos tome što, prema zahtjevima istraživačke etike, istraživanje treba biti tako postavljeno da što manje ometa svakodnevnu rutinu sudionika. Ovo je važno zbog načela prema kojemu se sudionicima ne smije nanijeti nikakva šteta, koja bi se mogla prouzročiti ometanjem njihove rutine te zbog toga što može naškoditi istraživanju. Naime, ako se sudionike ne promatra u situaciji njihove neometane rutine, rezultati bi mogli ne odraziti stvarno stanje stvari i njihova uobičajena ponašanja. Kako je istraživanje događaj koji se pamti te ostavlja utisak na sudionike, a osobito na djecu, istraživač to treba iskoristiti na korist svojim sudionicima. Dakle, istraživanja s djecom dobro je osmisliti na način da dijete od njih ima koristi u danom trenutku (zanimljive aktivnosti) i u budućnosti (interes za područje). Na taj će se način intenzivirati i korist koju istraživanje ima po znanost i društvo te će istraživač ispuniti svoju odgovornost prema trima spomenutim stranama: sudionicima, znanosti i društvu.

U pristupu instituciji, primjerice školi u kojoj se planira provoditi istraživanje, te roditeljima i djeci dobro je zatražiti pomoć djeci i roditeljima poznate osobe,

najčešće učiteljice. To je važno jer će zaposlenik institucije lakše povezati istraživača s nadležnom osobom, a može pomoći i u pristupu roditeljima. Ako za to postoji mogućnost, bilo bi dobro da se istraživač roditeljima obrati na roditeljskom sastanku na kojemu će ga predstaviti učiteljica kao osoba koja je roditeljima poznata te u nju imaju povjerenja. Također, kad uživo razgovara s roditeljima, istraživač može, dok ima nepodijeljenu pažnju roditelja, jasno iznijeti podatke iz obaviještenog pristanka, odnosno cilj, svrhu i nacrt istraživanja te im objasniti kako sudjelovanje u istraživanju može koristiti djeci. Također može na licu mjesta odgovoriti na sva pitanja roditelja. U tom je trenutku važno istaknuti i činjenicu da će podatci prikupljeni od djece biti anonimizirani ili pseudonimizirani te da niti učiteljica, niti nadležna osoba, odnosno nitko osim istraživača i članova istraživačkoga tima neće imati pristup individualnim podacima prikupljenim od pojedinog djeteta kako to ne bi ni na koji način ugrozilo odnos djelatnika ustanove s djecom. Istraživači se trebaju držati ovog pravila čak i kad misle da bi uvid u rezultate koji su izrazito dobri mogao djecu staviti u bolji položaj u očima učitelja ili nadležne osobe. Radi se o tome da se na temelju rezultata istraživanja dijete ne smije staviti u lošiji, ali niti bolji položaj u odnosu na ostalu djecu jer se to smatra neetičnim postupanjem. Bilo kakva diskriminacija nije dobra. Jasno je da će učiteljica i nadležna osoba moći pročitati izvještaj o istraživanju. Uostalom, podnošenje izvještaja roditeljima i nadležnim osobama u instituciji obveza je istraživača. U izvještaju podatci trebaju biti anonimizirani, a analiza načinjena tako da se zaštite identiteti sudionika. Svi ti podatci moraju biti navedeni i u dokumentu pisanoga pristanka, no susret s roditeljima omogućuje istraživaču izravan kontakt koji je često presudan u tome da roditelji uvide korist istraživanja te da ih se uvjeri da njihova djeca neće pretrpjeti nikakvu štetu sudjelujući u istraživanju.

Pristanak roditelja odnosno skrbnika nije uvijek jednostavan koncept za definirati i operacionalizirati. Kako postupiti u slučaju razvedenih roditelja ili roditelja koji ne žive zajedno? Tad se pristanak najčešće traži od roditelja koji je djetetov službeni skrbnik. Neki autori navode tu mogućnost da se dijete upita da samo odluči od kojeg roditelja želi da istraživači zatraže pristanak (Smart i sur., 2001 u Alderson i Morrow, 2011: 108). Dodatni problemi nastaju u slučaju zanemarene djece za koju će vjerojatno biti teško prikupiti pristanak roditelja odnosno skrbnika.

Kad se traži pristanak roditelja ili skrbnika djece moguće je zamisliti situaciju u kojoj će oni dati svoj pristanak na sudjelovanje djeteta u istraživanju jer su zabrinuti da će u suprotnom dijete biti izloženo neugodnim posljedicama od strane učitelja ili autoriteta nadležnih istraživanju. Trebalo bi pokušati minimizirati taj osjećaj iskrenim pristupom roditeljima u kojem im se treba jasno dati do znanja da, ako svojem djetetu ne odobre sudjelovanje u istraživanju, ono neće trpiti

nikakve neželjene posljedice. No, prvi je korak osvijestiti istraživača u tome da se skrbnici mogu osjećati neugodno u navedenoj situaciji te da je potrebno poduzeti mjere da bi se ta neugoda ublažila.

Jedan metodološki i etički problem u istraživanjima s djecom je situacija u kojoj je prikupljena većina pisanih pristanaka roditelja, dok jedno ili dvoje roditelja odbiju dati pristanak za svoju djecu. Tu se djecu ne smije tretirati nepovoljno zbog toga što ne mogu sudjelovati u istraživanju. To znači da ih se ne smije tretirati drugačije u smislu uobičajenih školskih zadataka. No, postavlja se pitanje što će ta djeca raditi u trenutku kad sva druga djeca koja imaju pisani pristanak roditelja odnosno skrbnika za sudjelovanje u istraživanju rade neku istraživačku aktivnost. Osim toga, istraživačke su aktivnosti najčešće zanimljive pa nije dobro da se dijete koje u istraživanju ne može sudjelovati osjeća ostavljeno postrani. Metodološki je i etički izazov što činiti s djetetom koje ne može sudjelovati u istraživanju. Jedna je opcija uključiti ga u istraživačke aktivnosti, ali njegove rezultate potom uništiti pred nekom osobom od autoriteta, primjerice nadležnom učiteljicom, koja bi u tom slučaju imala ulogu svjedoka o tome da se rezultati tog djeteta ne mogu upotrijebiti u izvještaju. Moguće je i djetetu dati nekakav drugi zadatak kojim bi ga se zaokupilo, a koji bi također bio zanimljiv. Ako se cijeli razred snima video kamerom, dijete koje nema pristanak roditelja treba pozicionirati izvan kadra. Ako to nije moguće, dobro bi bilo premjestiti ga u drugi razred za vrijeme provođenja istraživanja.

Glas djece

Smith ističe da je ključni trenutak koji je inicirao promjenu u stavovima prema djeci bio trenutak kad je uvedena Konvencija o pravima djeteta (United Nations, 1989) kojom su se postavili temelji ljudskih prava za djecu te je preporučena suradnja između djece, roditelja i državnih institucija. Autorica ističe da se od 2004. navedena ljudska prava izrijeком odnose i na rano djetinjstvo, odnosno na djecu mlađu od 8 godina (Smith, 2011: 12-13). Djeci se Konvencijom jamče četiri vrste prava: 1) prava preživljavanja prema kojima dijete ima pravo na zadovoljavanje temeljnih životnih potreba („pravo na život, pravo na odgovarajući životni standard, pravo na prehranu, pravo na smještaj, pravo na zdravstvenu pomoć“), 2) razvojna prava prema kojima djetetu treba biti osiguran optimalan razvoj („pravo na obrazovanje, pravo na igru, pravo na slobodno vrijeme, pravo na kulturne aktivnosti, pravo na informiranje, pravo na slobodu misli i izražavanja (vjere)“), 3) zaštitna prava prema kojima dijete ima pravo na zaštitu („prava na zaštitu od zlorabe, zapostavljanja i izrabljivanja, na zabranu dječjeg rada, zaštitu od droga, alkohola, duhana, na zaštitu djece izbjeglica, djece u oružanim sukobima, djece u

zatvorima“) i 4) prava sudjelovanja prema kojima djetetu treba pružiti mogućnost aktivnog sudjelovanja u svojoj okolini kako bi u budućnosti bio aktivan građanin („pravo na slobodno izražavanje svojih misli i pravo na udruživanje“) (United Nations, 1989: 2; inačica na hrvatskom jeziku). Pri provođenju istraživanja s djecom primjenjuje se treća i četvrta vrsta prava s obzirom na etičko načelo zaštite sudionika, odnosno nečinjenja štete sudionicima (zaštitna prava) i načelo poštovanja autonomije sudionika te tretiranja djeteta kao sukreatora istraživanja (prava sudjelovanja). U istraživanjima s djecom to znači da se s djecom treba ophoditi kao s autonomnim pojedincima čiji se glas mora moći čuti te im se ne smije, ni u kojem slučaju, nanijeti tjelesna, psihološka ili kakva drugačija šteta.

Goodenough i sur. (2004) izvještavaju o studiji *EPEG – Ethical Protection in Epidemiological Genetics* (Etička zaštita u epidemiološkoj genetici) koju su proveli sa sudionicima studije *ALSPAC – Avon Longitudinal Study of Parents and Children*⁷¹ (Avonova longitudinalna studija djece i roditelja) poznatija kao Djeca 90-ih (*Children of the 90s*). Radi se o kohortnoj studiji⁷² koju provodi Sveučilište u Bristolu, u kojoj je pristalo sudjelovati više od 14,000 trudnica koje su rodile između travnja 1991. i prosinca 1992. te su u sljedeća dva desetljeća praćena njihova djeca, te žene i njihovi partneri. Roditelji djece 90-ih kontaktirani su pri rođenju ili ubrzo nakon rođenja njihove djece te su upitani žele li dati pisani pristanak za svoju djecu kako bi sudjelovala u studiji ALSPAC. ALSPAC pruža podatke o genetskim čimbenicima te čimbenicima okoliša koji utječu na zdravlje i razvoj osobe. Radi se o najdetaljnijoj studiji ovoga tipa u svijetu kojoj je, između ostalog, cilj, na temelju prikupljenih podataka pomoći budućim generacijama kako bi živjele zdrav i kvalitetan život.⁷³ Detaljnije, studija ALSPAC se bavi „biološkim, okolišnim, društvenim, psihološkim i psihosocijalnim čimbenicima koji se dovode u vezu s preživljavanjem i optimalnim zdravljem i razvojem fetusa, djetinjstva i djeteta te načinima na koje ovaj odnos može varirati s obzirom na genetski sklop majke ili djeteta. ALSPAC za dugoročni cilj ima pratiti djecu sve do odrasle dobi kako bi se odgovorilo na pitanja koja se odnose na prenatalne i postnatalne čimbenike vezane uz, primjerice, shizofreniju, delinkventno ponašanje i reproduktivne probleme u odnosu na realizaciju punog obrazovnog potencijala, zdravlja i životne sreće (www.ALSPAC.bris.as.uk u Goodenough i sur., 2004: 56).

U okviru studije EPEG (Goodenough i sur., 2004) intervjuirano je 40 djece (20 dječaka i 20 djevojčica) koja su bila sudionici studije ALSPAC te njihove

71 U trenutku pisanja ove knjige istraživači u okviru iste studije rade na razumijevanju COVID-19 pandemije pod vodstvom profesora Nica Timpsona (<http://www.bristol.ac.uk/alspac/>).

72 Kohortne studije su vrsta medicinskog istraživanja koja se koristi kako bi se istražili uzroci bolesti tako da se uspostavlja poveznice između čimbenika rizika i zdravstvenih ishoda (Giljača i Štimac, 2017: 468).

73 <http://www.bristol.ac.uk/alspac/about/>.

majke i očevi. U trenutku kad se provodila studija EPEG djeca koja su u njoj sudjelovala imala su 9-11 godina. Autore je zanimao stav djece o njihovom sudjelovanju u studiji ALSPAC te o njihovom odnosu s istraživačima. Osobito ih je zanimalo koliko su djeca osjećala da su sama pristala na sudjelovanje u ALSPAC-u s obzirom na to da su roditelji za njih potpisali pristanak kojim su ih uključili u studiju. Stoga studija EPEG predstavlja rijedak uvid u to kako ranjive skupine sudionika doživljavaju svoju slobodu u davanju pristanka na sudjelovanje u istraživanju te kako ga doživljavaju u okvirima etičkih razmatranja. Radi se o vrijednoj prilici za otkrivanje spoznaja usmjerenih na djecu. Autori studije EPEG već su u vrijeme pisanja izvještaja o toj studiji naglasili promjene u društvu u okviru kojih se na djecu diljem svijeta počinje gledati kao na aktivne sudionike u društvu s obzirom na prava koja im pripadaju, a u skladu s Konvencijom o pravima djeteta. Naglasili su to da su istraživači obvezni pratiti taj trend s dubokim razumijevanjem i poštovanjem prema pravima djece, tako da ih se tretira kao aktivne sudionike i suistraživače (Goodenough i sur., 2004: 56).

Rezultati studije EPEG mogu se sažeti u nekoliko temeljnih etičkih načela koja se ponavljaju u odgovorima malih sudionika. Oni nisu uvijek sigurni kako su uključeni u istraživanje kao sudionici; neki vjeruju da su na neki način sami pristali na sudjelovanje, drugi su svjesni toga da su njihovi roditelji dali pisani pristanak za njih, dok neki misle da su u istraživanje uključeni nekom vrstom automatizma jer su rođeni 90-ih godina prošloga stoljeća. No, djeca rado sudjeluju u studiji jer vjeruju da se provodi u svrhu većeg dobra. Naime, oni vjeruju da će njihovi podaci biti korisni ostalim pojedincima na koje se podaci prikupljeni u istraživanju mogu poopćiti. Zbog navedenoga se smatraju vrijednima (ili, kako kažu, „posebnima“ ili „različitima“) jer sudjeluju u istraživanju koje se provodi za veće dobro, odnosno razumiju pozitivan učinak koji znanost ima na društvo. Drugi temeljni razlog zbog kojeg djeca rado sudjeluju u studiji ALSPAC je njihova osobna korist jer im se sviđaju aktivnosti u kojima sudjeluju, smatraju ih uzbudljivima te vole upoznavati nove ljude tijekom procesa istraživanja. Radi se, dakle, o intrinzičnoj motivaciji, odnosno koristi i razumijevanju potrebe društva za dobrobiti koje donose istraživanja. Važno je napomenuti da Goodenough i sur. kao potvrdu dobre prakse uključivanja sudionika u studiju ističu činjenicu da neka djeca i roditelji mogu imenovati voditeljicu studije ALSPAC, Jean Golding (Goodenough i sur., 2004: 59).

Od četrdesetero djece koja su sudjelovala u studiji EPEG samo njih troje su sa sigurnošću ustvrdili da ne bi pristali sudjelovati u studiji ALSPAC kad bi ih se pitalo da donesu tu odluku u trenutku prikupljanja podataka za studiju EPEG. Čak 32 djece bilo je prilično sigurno da bi odlučila sudjelovati. Istraživači su ih također pitali kako bi donijeli odluku o tome žele li sudjelovati u studiji ALSPAC.

Djeca su odgovorila da bi razgovarala sa svojim roditeljima, prijateljima i istraživačima ALSPAC-a te su istaknuli da bi možda voljeli proći probni period tijekom kojega bi odlučili žele li nastaviti sudjelovati u studiji ili ne. Na taj su način izrazili želju da im se pruži mogućnost da odustanu od sudjelovanja u istraživanju, što je temeljno pravo svakog sudionika bilo kojeg istraživanja te je usklađeno s etičkim načelom poštovanja prema osobama i njihovoj autonomiji. Treba naglasiti da se u odgovorima djece osjeti povjerenje koje imaju u instituciju koja provodi istraživanje, što je u skladu s konceptom razvoja odnosa povjerenja između istraživača i sudionika. Ovo je iznimno relevantan element za osiguravanje pristanka sudionika na sudjelovanje u danom i svakom budućem istraživanju. Osim povjerenja u instituciju, sudionici moraju imati i povjerenje u istraživača, kao osobu s kojom su u kontaktu i kojoj trebaju ustupiti podatke. Bez tog povjerenja teško je zamisliti da bi sudionici pristali sudjelovati u istraživanju i pružiti iscrpne podatke. Bez aktivnog sudjelovanja malih sudionika, koje samo po sebi predstavlja pristanak, pisani pristanak roditelja koji su dali za sudjelovanje njihove djece u studiji ALSPAC ne bi se mogao realizirati, odnosno bio bi beskoristan. Kad je intervjuiran za studiju EPEG, jedan je desetogodišnji dječak rekao da ga se sad kad je stariji ponekad zatraži da dade svoj vlastiti pisani pristanak na sudjelovanje u nekim zadacima studije ALSPAC. Ističe da mu se takva praksa sviđa jer mu pruža osjećaj kontrole nad odlukom da sudjeluje u pojedinačnim aktivnostima istraživanja. Neovisan osobno potpisan pristanak djece može učvrstiti njihovu motivaciju za sudjelovanje u istraživanju jer ono postaje cilj koji su sami sebi zadali u procesu koji se odvija u skladu s njihovom osobnom voljom. Dobro je uključiti i roditelje na način da djeci pomognu objasniti detalje istraživanja. U nekim istraživanjima pomoć roditelja je ključna. Primjerice, Popović i Cergol Kovačević (2017) provele su istraživanje s trojezičnom djevojčicom (4;11) čiju su govornu proizvodnju snimile u njezinoj svakodnevnoj okolini tijekom 39:49:44 sata. Dijete je snimljeno tako što joj je diktafon bio cijelo vrijeme tijekom nekoliko dana obješen oko vrata. Dijete ga je rado nosilo jer joj je otac rekao da je to nešto što princeze nose. Stoga bi se ona ujutro ustala i zatražila da joj se oko vrata stavi „ono što princeze nose“. Ovaj primjer pokazuje važnost suradnje istraživača s roditeljima djece koja sudjeluju u istraživanju. I etički gledano ta je suradnja važna jer će i djeca i roditelji biti opušteniji i spremniji na suradnju.

Goodenough i sur. (2004) kažu da djeca znaju da mogu odbiti sudjelovati u nekim aktivnostima istraživanja, no ona također izražavaju da je u stvarnosti nekad teško odustati. Na taj način izražavaju nesrazmjer u odnosima moći između odraslih osoba i djece te o razlici u odnosima moći između istraživača i sudionika. Ključno je pokušati uspostaviti ravnotežu u odnosu između ovih dviju strana.

Može se zaključiti da su djeca izrazila svijest o svim ključnim aspektima etike istraživanja: razumijevanje relevantnosti istraživanja za društvo, potrebu za autonomijom u smislu odluke o sudjelovanju ili odustajanju od sudjelovanja u istraživanju, svijest o razlici u odnosima moći između istraživača i sudionika. Prava djece koja sudjeluju u istraživanjima reflektiraju prava odraslih sudionika. Djeca će često oduševiti svojom sposobnošću da donesu obaviještene odluke o tome žele li sudjelovati u istraživanjima i određenim aktivnostima te svojim razumijevanjem koncepta dobrobiti istraživanja za društvo i koncepta višeg dobra koje je svrha istraživanja. No, treba imati na umu to da će djeca moći steći dobro razumijevanje istraživanja i istraživačkoga procesa te donijeti relevantne i informirane odluke o tome žele li sudjelovati u istraživanju ili ne jedino ako im istraživač na primjeren način objasni ciljeve, svrhu i korake istraživanja te ako se vodi računa o tome da se njihov glas uvijek čuje (Oakley, 1994; Lansdown, 1994; Smith, 2011). Iznimno je važno pronaći način da se do tog njihovog glasa dođe i da ga se čuje i, konačno, poslušaju. Odgovornost za ovakav postupak leži na istraživaču (Munford i Saunders, 2001 u Smith, 2011: 16). Smith ističe da je ovo jedini način za prikupljanje autentičnog znanja o djeci i djetinjstvu. Dužnost je istraživača da preuzme odgovornost za rad s ranjivim skupinama.

Skupovi i publikacije koje se bave temama vezanim uz djecu i studije djetinjstva sve češće od svojih autora zahtijevaju da pokažu na koji način poštuju etičke principe istraživanja s djecom. Naime, sve češće nije dovoljno reći da će se istraživanje provesti u skladu s relevantnim etičkim kodeksom nadležne institucije, ili Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (Vijeće za djecu Republike Hrvatske, 2003), već se mora specificirati na koji će se to način učiniti. Primjer su upute autorima Europskog udruženja za istraživanja ranog djetinjstva – EECERA (*European Early Childhood Education Research Association*) objavljene povodom 30. godišnje konferencije Udruženja (*30th Annual EECERA Conference: Democratic Early Childhood Pedagogies*).⁷⁴ U uputama stoji da su autori obvezni navesti eventualne etičke probleme istraživanja i načine na koje su ih riješili. Traže se konkretne mjere koje su poduzete u tom smislu te se ističe da nije dovoljno reći da je istraživanje provedeno prema uputama relevantnih kodeksa. Ista je organizacija izradila i Etički kodeks za istraživanja ranog djetinjstva (*EECERA Ethical Code for Early Childhood Researchers*) (EECERA, 2015). Za savjet se istraživače također upućuje na Ured pravobranitelja za djecu Republike Hrvatske.⁷⁵

74 <https://2021.eeceraconference.org/how-to-write-an-effective-and-successful-eecera-conference-abstract/>.

75 <https://dijete.hr/>.

Etika u virtualnoj istraživačkoj okolini

Svaka publikacija koja se bavi temom istraživačke etike bila bi u ovom dobu nepotpuna bez osvrta na internet kao „društveni fenomen, alat, ali i mjesto za provođenje istraživanja“ (Markham i sur., 2012: 3). Termin internetska istraživanja⁷⁶ (engl. *internet research*) odnosi se na „(i)nternet, tehnološku infrastrukturu utemeljenu na internetskim protokolima (IP adresama), ali i drugim komunikacijskim mrežama (GSM, 4G, WLAN, itd.) te ostalim tehnologijama kao što su to mobilni telefonski sustavi, lokacijski sustavi, biometrika, senzori i pohrana podataka.“ (NESH, 2019: 7-8). Internetska istraživanja koriste internet kao sredstvo i mjesto za prikupljanje podataka. Internet se često koristi i u raznim primijenjenolingvističkim studijama jer kao virtualni prostor i medij upravo vrvi prirodno proizvedenim jezičnim podatcima kojima je pristup sad lakši i brži nego ikad prije. Lingvisti mogu biti zainteresirani za „komunikacijske prakse koje se odvijaju putem interneta; odnosno za društvene diskurse koji rekonstruiraju stvarnost u cyberprostoru te primjenu komunikacijske tehnologije u jezičnoj pedagogiji“, jezične podatke koji prirodno nastaju u takvoj okolini te dinamičku uporabu jezika u pojedinaca (Gao i Tao, 2016: 181-182). Uz uporabu internetskih metoda istraživanja,⁷⁷ autori opisuju internet i kao medij u okviru kojeg se mogu koristiti i mnoge tradicionalne istraživačke metode koje su financijski i vremenski manje zahtjevne. Dok je karakteristika internetskih metoda istraživanja ta da se sudionik tijekom prikupljanja podataka nalazi na mreži, internet može biti i samo medij pomoću kojega se sudioniku dostavlja instrument koji se koristi u provođenju istraživanja. Primjerice, sudioniku se upitnik može dostaviti putem elektronske pošte, a on ga može ispuniti u trenutku kad nije na mreži. Iako je moguć stav da ovakav način provođenja istraživanja ne spada u raspravu o istraživanjima koja se provode u virtualnoj okolini, uključit će ih se u ovaj pregled. Razlog tome je taj što dio postupanja u ovakvim situacijama, kao što je to prikupljanje pristanka sudionika u praksi u kojoj mu se instrument dostavlja putem interneta, podliježe uzusima istraživanja koja se provode putem interneta.

76 Prijevod temina preuzet iz Maliković, 2015.

77 Prijevod temina preuzet iz Maliković, 2015.

Convery i Cox daju popis nekih internetskih metoda istraživanja koja se mogu primijeniti i u primijenjenoj lingvistici. To su: *online* ankete, analiza sadržaja internetskih stranica, uporaba videokonferencija za intervjuje, *online* fokus grupe, analiza e-razgovora na stranicama društvenih mreža, e-pošta, sobe za čavljanje (engl. *chat rooms*), razni forumi na kojima se vode različite rasprave te blogovi (Convery i Cox, 2012: 50). Gao i Tao (2016) kao moguć nedostatak primijenjenolingvističkih internetskih istraživanja identificiraju manjak paralingvističkih i kinetičkih znakova, iako se može koristiti velik izbor emotikona i naljepnica, GIF-ova te drugih sličnih elemenata kao zamjenu za geste iz stvarnog života, što samo po sebi otvara prostor za dodatna istraživanja komunikacije putem ovoga medija. Maliković dodaje probleme s reprezentativnošću uzorka te niskom stopom odaziva sudionika, ali i višestrukim sudjelovanjem sudionika u istraživanju, ili odustajanju od istraživanja prije kraja. Tu su i mogući problemi koje sudionici mogu imati s razumijevanjem uputa te to što rezultati mogu varirati s obzirom na konfiguraciju računala koje se koristi. Moguć je problem i to što sudionik može sudjelovati u istraživanju, a istovremeno obavljati neku drugu aktivnost, što se može odraziti na rezultate (Maliković, 2015: 66-67).

Prednost internetskih istraživanja je lak pristup velikom broju sudionika i njihovim jezičnim podacima te prirodno proizvedenim jezičnim podacima koje nije potrebno transkribirati. Maliković dodaje da sudionici mogu u bilo kojem trenutku napustiti internetsko istraživanje pa ne osjećaju društveni pritisak, istraživanje se „dovodi do sudionika“ umjesto da sudionik dolazi do mjesta na kojem se provodi istraživanje. Istraživanje se može istovremeno provoditi s puno sudionika koji se nalaze na različitim geografskim lokacijama, uključujući one fizički nedostupne. Moguće je prikupiti podatke od demografski ciljanih (Schmidt, 1997) i kulturološki različitih populacija te populacija koje bi se ustručavale sudjelovati u istraživanju bez zaštite anonimnosti kakvu pružaju internetska istraživanja, a sudionici su zbog toga spremniji odgovoriti na socijalno osjetljiva pitanja. Troškovi su istraživanja manji te je istraživanje vremenski „neograničeno“ i „može se provoditi 24 sata na dan sedam dana u tjednu i 365 dana u godini“. Moguće je koristiti multimedijalne elemente (Maliković, 2015: 65-66). Zbog recentnosti mnogih zapisa koje nalazimo na internetu i činjenici da se radi o jeziku koji je prirodno nastao, na internetu se pronalaze često bolji i prirodniji jezični podatci, izravnije povezani sa stvarnim jezikom i njegovom uporabom nego što su to podatci preuzeti iz raznih fiksnih korpusa (Gao i Tao, 2016: 182-183). No, upravo zbog lake dostupnosti podataka moguća je i njihova laka zlouporaba te dolazi do etičkih problema o kojima je važno promisliti. Primjerice, lako je pristupiti tekstu te ga koristiti bez razumijevanja da ti podatci imaju izravnu poveznicu s autorom koji ga je izradio i kojem možda može naškoditi uporaba podataka u istraživačke

svrhe, a osobito ako se tekst može povezati s autorom kao izvorom. Ili je slučaj da tekst koji se koristi podliježe autorskim pravima pa se ime autora mora navesti u izvještaju. Jedan od temeljnih koncepata koji treba imati na umu u internetskim istraživanjima jest činjenica da materijal koji se nalazi na internetu također potječe od osoba koje, ako se koristi njihov materijal, postaju sudionici istraživanja, iako je teško nekad toga biti svjestan zbog percipirane udaljenosti između sudionika u fizičkom svijetu i njihovih podataka koji se nalaze u virtualnom svijetu.

Gao i Tao 2016. godine izvještavaju o tome da dotad nije bilo puno rasprave o etici internetskih istraživanja u primijenjenoj lingvistici te u tom trenutku navode samo tri referencije (De Costa, 2014; Herring, 1996; Ortega, 2007 u Gao i Tao, 2016: 181). No u posljednjih nekoliko godina taj broj raste, ili etika internetskih istraživanja postaje neizostavan dio razmatranja etike istraživanja u primijenjenoj lingvistici kao općenitijeg pojma (De Costa i sur., 2020). Pritom lingvisti koriste iskustvo disciplina koje su se više bavile etikom internetskih istraživanja, kao što su to sociologija i informacijsko-komunikacijske tehnologije te tijela koja se bave etikom internetskih istraživanja općenito (Ess i AoIR, 2002; Markham i sur., 2012; Franzke i sur., 2020.).

Izvrstan izvor informacija o internetskim istraživanjima kao i etičkom pristupu koji je potrebno primijeniti pri provođenju takvih istraživanja jest Udruga znanstvenika koji se bave internetskim istraživanjima (*Association of Internet Researchers* (AoIR)).⁷⁸ Udruga je posvećena pružanju savjeta istraživačima o etički primjerenom praksi provođenja internetskih istraživanja. S obzirom na ubrzan tehnološki razvoj udruga se posvećuje redovitom osvježavanju smjernica koje donosi, a u posljednja je dva desetljeća proizvela tri dokumenta o navedenoj temi (Ess i AoIR, 2002; Markham i sur., 2012; Franzke i sur., 2020.). S obzirom na već spomenuti brz tehnološki razvoj u posljednjih dvadesetak godina, bilo koje predstavljanje istraživačkih problema vezanih uz moderne tehnologije nužno je izloženo mogućnosti da ubrzo postane nepotpuno pa i pomalo zastarjelo jer tehnološki napredak nudi istraživačima uvijek nove istraživačke mogućnosti (Markham i sur., 2012). Tako posljednji dokument AoIR-a (Franzke i sur., 2020) nudi velik broj pitanja na koja još nisu doneseni odgovori konsenzusom istraživača, odnosno donosi popis problema s kojima se suočavaju članovi akademske zajednice koji provode internetska istraživanja, no pritom se često ne daju konačna definirana rješenja. Autori naglašavaju da su sve točke koje iznose u tekstu iz 2020. otvorene za raspravu te da je izrada etičkih smjernica za potrebe internetskih istraživanja rad u nastajanju (Franzke i sur., 2020: 2). Stoga se, umjesto na pružanje odgovora, usredotočuju na postavljanje pravih pitanja, odnosno iznošenje problema internetskih istraživanja te je ovaj pristup zajednički svim dokumentima AoIR-a (Ess i AoIR, 2002;

78 www.aoir.org.

Markham i sur., 2012; Franzke i sur., 2020.). Markham i sur. takav pristup nazivaju procesnim pristupom (engl. *process approach*) u kojem se nastoje razviti smjernice odozdo-prema-gore te razriješiti etičke dileme koje se pojavljuju u svakom pojedinom stadiju istraživanja (Markham i sur., 2012: 12).

I u ovom je poglavlju nužno razmotriti teorijska promišljanja i postavke koje se koriste za donošenje odluka o etičkom ponašanju u internetskim istraživanjima. Kao i u promišljanju tradicionalnih istraživanja koja se provode u fizičkom svijetu, kad se radi o internetskim istraživanjima razlikuje se lokaliziran i kontekstualiziran mikroetički pristup utemeljen na pojedinom slučaju u odnosu na makroetičke modele odozgo prema dolje u okviru kojih se ispisuju pravila koja je potrebno koristiti u svim situacijama, a koja, u praksi, teško mogu obuhvatiti sve situacije (npr. Lomborg, 2012; Whiteman, 2012; Ess i AoIR, 2002; Markham i sur., 2012; Franzke i sur., 2020). Convery i Cox ovakav situacijski pristup karakteriziraju kao „pregovaračku etiku“ (engl. *negotiated ethics*) koja je „utemeljena u specifičnostima *online* društva, upotrijebljenoj metodologiji i specifičnim istraživačkim pitanjima“ (Convery i Cox, 2012: 50), koja su u skladu s etičkim problemima internetske zajednice koje donosi AoIR. Iako bi makroetički odozgo prema dolje pristup olakšao rad etičkih povjerenstava i tijela koja donose etičke odluke, pa i samih istraživača, jer bi pojednostavio etička promišljanja, na taj bi se način također preveniralo provođenje dobrih i korisnih istraživanja zbog pravila koja bi bila previše ograničavajuća u određenim situacijama. Zbog toga ponovno zagovaramo kombinaciju makroetičkih smjernica i zdravorazumskog mikroetičkog pristupa koji bi se primijenio na svaki pojedinačni i individualni istraživački kontekst. Takav pristup nameće veliku odgovornost na istraživača jer s većom slobodom u odlučivanju i radu dolazi i veća odgovornost. No, on također otvara mogućnosti za provođenje istraživanja koja se u suprotnom možda ne bi uklopila u strogo i precizno postavljene makroetičke smjernice. Samo takve smjernice, utemeljene u čvrstom teorijskom okviru mogu se primijeniti na kontekst informacijsko-komunikacijskih tehnologija koji je u stalnoj mijeni (Markham i sur., 2012). Fleksibilne smjernice lakše će poslužiti toj svrsi nego precizna pravila koja u kratkom vremenskom periodu možda više neće biti relevantna.

Nužnost kompetencije istraživača u radu u virtualnoj okolini

Kako bi bio u stanju donijeti etički odgovorne odluke o radu u virtualnoj istraživačkoj okolini, istraživač mora razumjeti temeljne principe etike u internetskim istraživanjima, odnosno treba imati potrebnu kompetenciju za istraživački rad u virtualnoj okolini. Ono što se može i treba postaviti kao čvrst temelj etičnosti istraživačke prakse u bilo kojem kontekstu, pa i virtualnom, je razvoj svijesti

istraživača o etičkim problemima na koje treba obratiti pažnju. Istraživač koji ima dobru temeljnu svijest o etički primjerenom ponašanju u virtualnoj istraživačkoj okolini bit će u stanju nositi se s problemima koje će pred njega postaviti budućnost okarakterizirana tehnološkim razvojem. Namjera ove knjige nije iznijeti sve etičke probleme s kojima se lingvist može suočiti u istraživanjima koja se provode putem interneta. Svrha ovog osvrtu na etičke probleme u internetskim istraživanjima jest produbiti svijest lingvista o aspektima znanstvenog djelovanja u virtualnoj okolini te im pomoći predvidjeti neke probleme s kojima se mogu susresti kako bi se za njih pripremili na vrijeme te ih uspješno izbjegli ili riješili. Na taj će način dobiti priliku da iskoriste puni potencijal koji nudi internet kao posebna istraživačka domena ispunjena jezičnim materijalom.

S obzirom na to da je materijal koji se nalazi na internetu netko proizveo te da te osobe treba tretirati kao sudionike, ne čudi to što su temeljni etički principi rada sa sudionicima u internetskim istraživanjima jednaki kao i u tradicionalnim istraživanjima. Tako se i u virtualnom svijetu sudionike treba tretirati u skladu s njihovim ljudskim pravima, trebaju moći donijeti autonomnu odluku o sudjelovanju, ne smije im se nanijeti nikakva šteta, a istraživanje se provodi s jasnim ciljem i svrhom te istraživač mora biti kompetentan provesti ga.

Kompetencija istraživača u virtualnom svijetu odnosi se na njegovo snalaženje u radu u takvoj okolini, razumijevanje medija koji se koristi i načina zaštite sudionika koju je potrebno realizirati. Preporučljivo je konzultirati kolege iz područja informacijsko-komunikacijskih znanosti s pitanjima o prikupljanju i čuvanju podataka u specifičnom istraživanju koje se planira te zaštite identiteta sudionika, odnosno izvora tekstualnih podataka koji se prikupljaju putem interneta. Idealno bi bilo okupiti interdisciplinarni tim znanstvenika, kako bi se pokrile sve eventualne nedoumice vezane uz provođenje zamišljenog plana pojedinog istraživanja. U okviru razmatranja etički nužne kompetencije istraživača, važno je da istraživač, ili interdisciplinarni tim, razumije karakteristike virtualnog mjesta s kojeg prikuplja informacije za potrebe istraživanja (primjerice, platforme društvenih medija) jer one mogu imati etičke implikacije na koje je potrebno obratiti pažnju pri pripremi nacrtu istraživanja (Ahmed i sur., 2017: 82). Tako Zimmer (2010) kritički promišlja postavke prikupljanja i zaštite socioloških podataka s društvene *online* mreže Facebook.com koje su Lewis i sur. (2008) započeli 2006. godine. Uz dopuštenje Facebooka i sveučilišta koje su pohađali njihovi sudionici, koje su pokušali držati anonimnim, autori su preuzeli Facebook profile jedne generacije studenata „anonimne“ privatne visokoškolske institucije u sjeverno-istočnom dijelu Sjedinjenih Američkih Država⁷⁹ koji su, kako autori navode, bili iznimno aktivni na toj društvenoj mreži. Naime, 97,4% studenata generacije (od ukupno 1640 studenata)

79 Vrlo brzo je utvrđeno da se radi o Harvardu (Zimmer, 2008).

imalo je profile u trenutku kad su ih autori preuzeli u znanstvene svrhe. Osim toga, matična visokoškolska institucija pristala je istraživačima ustupiti dodatne informacije o studentima tako da su bili u mogućnosti povezati njihove Facebook profile sa službenim registrom njihove ustanove. Za navedene aktivnosti nisu tražili posebna dopuštenja studenata, te se dovoljnim smatralo dopuštenje institucije (uz odobrenje etičkog povjerenstva institucije) i Facebook.com-a. Cilj autora bio je izraditi novi skup društveno-kulturoloških podataka koji bi bio iznimno raznolik (Lewis i sur., 2008: 331). Autori tvrde da su osigurali privatnost studenata tako što su sva njihova imena promijenili u brojčane identifikatore i uklonili sve informacije za koje su smatrali da se mogu povezati sa studentima. Kulturološke preferencije sudionika učinili su javno dostupnim tek s vremenskim odmakom te su od istraživača koji su željeli koristiti podatke za svoja istraživanja tražili da se slože s uvjetima korištenja koje su raspisali za navedenu bazu podataka. Lewis i sur. uzbuđeno najavljuju objavu niza podataka prikupljenih s tada nove društvene mreže te ističu da je to prvi takav skup podataka koje su planirali učiniti javno dostupnim te ih tako staviti na raspolaganje istraživačima. Ističu da podskupine njihovih sudionika koje su „definirane rodom, rasom/etničkom pripadnosti, socioekonomskim statusom karakteriziraju različita ponašanja na mreži te da studenti koji ulaze u zajedničke društvene odnose te dijele zajedničke demografske osobine također imaju tendenciju dijeliti i značajan broj kulturoloških preferencija“ (Lewis i sur., 2008: 331). Iz ovih nekoliko redaka jasno je koliko se osobnih i potencijalno osjetljivih podataka prikupilo i učinilo javno dostupnim te ih se stavilo na raspolaganje zainteresiranim stranama. Usprkos naporima autora da zaštite podatke ubrzo se otkrio identitet institucije kojoj pripada proučavana generacija sudionika čiji su podatci ugrađeni u skup podataka koji su javno dostupni (Zimmer, 2010: 313). Zimmer ističe i to da su neki sudionici mogli biti jedinstveno identificirani, s obzirom na podatke koji su o njima prikupljeni, a koji se tretiraju kao osobni podatci u legislativi Europske unije. Primjer su podatci o rasi, etničkoj pripadnosti i sl. te bi se ti podatci morali posebno štititi. Zimmer, kako sâm kaže, koristi studiju Facebooka kao studiju slučaja na kojoj prezentira niz etičkih pitanja o kojima je nužno promisliti pri postavljanju takva istraživanja. Ovdje je nužno istaknuti problem nepotpunog poznavanja svih mogućnosti medija s kojeg se preuzimaju podatci, odnosno mogućnosti koje pruža internet, a koje su pokazali autori, ali i etičko povjerenstvo institucije koja je odobrila studiju Facebooka. S obzirom na to da je Facebook osnovan 2004. godine, odnosno tek dvije godine prije nego što je započeto istraživanje, autori nisu mogli predvidjeti sve reperkusije koja objava prikupljenih podataka može izazvati, iako su poduzeli mnoge, no ipak neuspješne mjere anonimizacije svojih sudionika. Voditelj projekta, Jason Kaufman 1. listopada 2008. godine kao odgovor na komentare bloga

Michaela Zimmera zahvaljuje na kritici vezanoj uz navedene probleme te izjavljuje „Mi smo sociolozi, ne tehnolozi, stoga nam je puno ovoga novo.“ (Kaufman, 2008). Ovaj iskaz koji se može tretirati kao priznanje o nepotpunom poznavanju istraživačke okoline u kojoj su se autori studije Facebooka kretali, upućuje na potrebu za time da se inzistira na kompetenciji istraživača prije nego se oni upuste u istraživanje kojim nekome mogu nauditi. Rasprava o zaštiti osjetljivih podataka rezultirala je povlačenjem podataka studije Facebooka iz javnog dostupa. Iako su istraživači danas puno bolje upoznati s mogućnostima i opasnostima interneta, svakako je moguće da će u budućnosti neke nove tehnologije omogućiti nove načine pretraživanja i povezivanja osjetljivih osobnih podataka sudionika i stvoriti nove, nepredvidive probleme. To ne znači da se slična istraživanja neće raditi, već samo da je pritom potrebno biti oprezan.

Trebamo li zasebnu etiku za potrebe internetskih istraživanja?

Mnogi zajednički elementi istraživanja koja se provode u fizičkom svijetu i istraživanja koja se provode u virtualnoj okolini izazivaju pitanje „postoje li različiti standardi etičkog ponašanja u *online* i *offline*⁸⁰ životu“ (Reijers i sur., 2016: 1), odnosno, jesu li uistinu potrebne posebne upute za etiku internetskih istraživanja. Kad internetska istraživanja ne bi zahtijevala poseban skup etičkih smjernica, etička promišljanja istraživanja koja se provode u fizičkom svijetu mogla bi se jednostavno primijeniti na virtualnu istraživačku okolinu (Madge, ng :3). No, postavke internetskih istraživanja upućuju na specifične probleme koji zahtijevaju vezana, ali ipak odvojena promišljanja istraživačke etike u kontekstima internetskih istraživanja i onima koji se provode u fizičkom svijetu.

U dokumentima AOiR-a (Ess i AoIR, 2002; Markham i sur., 2012 i Franzke i sur., 2020.) ističu se neki potencijalni problemi o kojima je potrebno promisliti pri pokušaju primjene etičkih principa istraživanja u fizičkom svijetu na internetska istraživanja. To su pojam sudionika/autora/kreatora materijala koji se koristi, opozicija privatnog i javnog na internetu koja je povezana s virtualnim prostorom u kojem se stvaraju podatci koji će se koristiti u istraživanju. Svi su navedeni aspekti povezani s traženjem obaviještenog pristanka za korištenje podataka prikupljenih sa ili putem interneta u istraživačke svrhe. Također je važno u obzir uzeti legislative pojedinih zemalja te smjernice pojedine znanstvene discipline.

Kao što je ranije rečeno, u internetskim istraživanjima pojam sudionika može biti nejasan koncept jer je lako zaboraviti da iza podataka koje je moguće naći na internetu stoji osoba koja ih je proizvela i kojoj se može izravno ili neizravno naškoditi provođenjem istraživanja na tim podacima. Srž promišljanja o etici u

80 U ovom citatu se termin *offline* koristi za fizičku realnost osobe.

virtualnoj istraživačkoj okolini leži u razumijevanju identiteta sudionika, odnosno privatnosti njegova jezičnog proizvoda. Jezični proizvod sudionika smatra se sredstvom izgradnje njegova virtualna i fizičkog identiteta te ga se tako treba tretirati. To često znači da se identiteti sudionika trebaju anonimizirati ili pseudonimizirati. No, neke tekstove koji se mogu naći na internetu njihovi će autori smatrati podložnim autorskim pravima. U tom slučaju se mora na njih referirati. Drugim riječima, gleda li se na osobu koja je proizvela tekst koji se koristi za potrebe istraživanja kao na sudionika, njegov je identitet potrebno zaštititi. Primjerice, najčešće je potrebno zaštititi identitet osobe koja je objavila komentar na Twitteru, a koji se koristi za potrebe istraživanja. Gleda li se na tu osobu kao na autora, njezino ime potrebno je navesti u skladu s autorskim pravima. Odluku treba utemeljiti na zdravom razumu istraživača te na temelju kompetentnog poznavanja aktivnosti u virtualnoj okolini. Također je moguće upitati autora želi li da se njegovo ime navede u izvještaju. No u tom slučaju treba imati na umu da bi rezultati istraživanja mogli biti nepovoljni po sudionika, a on možda zatraži objavu svoga imena, pa u tom smislu treba biti oprezan. Whiteman upozorava na to da pri osiguravanju anonimnosti treba imati na umu da bi možda trebalo izostaviti imena internetskih stranica, *online* grupa te korisnika (Whiteman, 2012: 26-28). Ponekad navođenje imena grupe koja je promatrana ne može naštetiti njezinim sudionicima, no ipak je rezultate dobro pseudonimizirati ili anonimizirati i na ovaj način, osim ako sudionici grupe inzistiraju da se njihov doprinos prepozna i prizna. Na grupu se može referirati i kao na virtualnu grupu odraslih učenika jezika i sl. Takva referenca pružit će čitatelju dovoljno informacija za potpuno razumijevanje teksta, a pritom će zaštititi identitet sudionika istraživane skupine. Madge (ng: 9) predlaže promjenu nekih karakteristika grupe, primjerice mjesta, institucije, imena korisnika i domene, kako bi se osigurala potpuna zaštita identiteta sudionika te se anonimizirao njihov identitet.

Anonimnost u virtualnoj istraživačkoj okolini odnosi se i na neiznošenje virtualnih identiteta sudionika u izvještajima. Iako je jasno da se fizički identiteti sudionika nužno moraju anonimizirati, to možda nije sasvim transparentno u slučaju virtualnih identiteta sudionika i njihovih *online* pseudonima. Pseudonime ne bi trebalo koristiti u izvještajima jer ljudi znaju pažljivo graditi svoje virtualne identitete. Ako se podatci u izvještajima prikazuju na način da se iznose citati, jednostavnom je internetskom pretragom moguće povezati tekst s pseudonimom, odnosno virtualnim identitetom osobe (Lomborg, 2012: 26; Madge, ng: 9), što bi trebalo spriječiti ili za to zatražiti pristanak sudionika.

Dok će istraživanje koje se provodi sa sudionicima „uživo“ uglavnom morati proći razmatranje etičkih povjerenstava, internetska istraživanja često ne prolaze sličnu proceduru (Markham i sur., 2012: 6) jer se smatra da se zapravo ne radi

o istraživanju sa sudionicima te da stoga zaštita nije potrebna. Iako je ovo sve manje slučaj, još uvijek akademska zajednica nije u potpunosti prigrlila pojam rada s jezičnim materijalom dostupnim putem interneta kao informacijama koje potječu od stvarne osobe čiji identitet treba zaštititi. Problem je u tome što se koncept sudionika ne uklapa dobro u opis mnogih internetskih istraživačkih okolina (Markham i sur., 2012: 7). Ipak, istraživački podatci kao što su to tekst, video i audio snimke i sl. izravno su povezani s osobama koje su ih proizvele. Također, informacije koje nalazimo na internetu, u virtualnom svijetu, često reflektiraju identitete i sudjeluju u kreaciji virtualnih identiteta ljudi koji su ih proizveli, ili uz koje se vežu. Primjerice, u virtualnom je svijetu potrebno promisliti o tome je li *online* identitet ili avatar⁸¹ ekstenzija osobe (ibid.). Ako jest, onda principe etike istraživanja koja se provode u fizičkom radu sa sudionicima treba primijeniti i na osobe u virtualnom prostoru, kao i na uporabu njihovih pseudonima i nadimaka koje si daju u cybersvijetu. Poznato je također da ljudi u fizičkom⁸² svijetu znaju trpiti stres ako njihove virtualne osobnosti budu izložene neugodnom virtualnom iskustvu. Naime, ljudi znaju graditi svoj virtualni identitet, često različit od onoga kakve su njihove fizičke osobnosti te tako stvarati svoje mjesto u virtualnom svijetu koje je emocionalno obilježeno.

U tom je pogledu iznimno zanimljiv eksperiment u kojemu su Slater i suradnici (2006) ponovili Milgramov eksperiment, ali s virtualnom osobom gdje su pokazali da sudionici reagiraju na patnju virtualne žrtve kao da je stvarna. Milgram (1963) je proveo eksperiment kako bi utvrdio koliko su sudionici poslušni u smislu pokoravanja autoritetu. Sudionicima je rečeno kako je cilj istraživanja bio utvrditi učinak kazne na pamćenje te su upućeni da administriraju strujni udar žrtvi, koja je pritom glumila neugodu, u trenutku kad dade netočan odgovor na određeni zadatak. Strujni se udar kretao od laganog te bi, kako bi eksperiment odmicao, završio drastičnim. Od 40 muških sudionika, 26 ih je poslušno izvršilo uputu istraživača i administriralo sve intenzitete strujnog udara žrtvi, dok ih je 14 odustalo nakon što je žrtva protestirala i odbila davati daljnje odgovore na pitanja. Neki sudionici su pokazali ekstremnu neugodu: intenzivno znojenje, drhtanje, mucanje te nekontroliran nervozan smijeh.

Slater i suradnici ponovili su Milgramov eksperiment, ali u njihovoj je inačici eksperimenta žrtva bila virtualna ženska osoba. Cilj je bio utvrditi „do koje će mjere sudionici reagirati na takvu ekstremnu društvenu situaciju kao da je stvarna usprkos tome što su znali da ona to nije“ (Slater i sur., 2006: 1). Sudionici su

81 „Avatar je ‘objekt’ koji predstavlja utjelovljenje korisnika ili tzv. alter ego korisnika u dvodimenzionalnom i trodimenzionalnom svijetu. Koristi se u računalnim igrama, na internetskim forumima i drugim mjestima.“ ([https://hr.wikipedia.org/wiki/Avatar_\(informatika\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Avatar_(informatika)))

82 Ovdje se namjerno izbjegava uporaba termina „stvarni“ svijet za referencu na fizički svijet jer je virtualni svijet često vrlo stvarno mjesto onima koji u njemu borave.

također trebali administrirati niz zadataka pamćenja, konkretno leksičkih asocijacija, virtualnoj žrtvi. Kad bi žrtva netočno odgovorila, administrirali su joj „strujni udar“ te su svaki sljedeći put trebali povisiti intenzitet strujnog udara. Pritom se žrtva sve glasnije bunila. Od 34 sudionika njih je 23 vidjelo i čulo virtualnu žrtvu, dok njih 11 nije, već su s njom komunicirali putem tekstualnog sučelja. Sudionicima je mjerena puls te provodljivost kože, promatrano je njihovo ponašanje te je proveden kratak post-hoc intervju. Rezultati istraživanja pokazali su da, iako su sudionici znali da žrtva nije stvarna osoba te da situacija i strujni udari nisu stvarni, oni sudionici koji su vidjeli žrtvu reagirali su na situaciju kao da je stvarna. Pokazali su iznimnu neugodu koja se odrazila i na njihovu fizičku reakciju. Ovo istraživanje potvrđuje pretpostavku o tome da virtualni svijet može biti vrlo stvarno mjesto osobama koje u njemu „borave“, iz čega proizlazi da je potrebno štititi i virtualne identitete sudionika.

Javno i privatno u virtualnoj okolini

Avatare je lako pojmiti kao ekstenzije osoba uz koje su vezani u fizičkom svijetu, no što s pisanim tekstom i ostalim različitim vrstama podataka koje nalazimo u virtualnoj okolini kao što su to slike, zvučni zapisi i sl.? Rad s tekstualnim podacima originalno potječe iz istraživanja na materijalu objavljenih tekstova poput knjiga i novinskih članaka u kojima postoji određena vrsta odmaka između istraživanja i trenutka kad je tekst napisan (Hovy i Spruit, 2016: 2). U takvim slučajevima nema osjećaja izravne povezanosti između autora i podataka na način da bi se autoru mogao nanijeti stres i šteta kad bi se upotrijebili u istraživačke svrhe. Najčešće su to potpisani tekstovi te nema potrebe za čuvanjem anonimnosti. Koncept osjećaja udaljenosti između osobe koja je proizvela podatke i samih podataka poznat je kao princip udaljenosti (engl. *distance principle*) koji se definira i kao „konceptualna ili iskustvena udaljenost između predmeta istraživanja i osobe koja ga je proizvela“ (Lomborg, 2012: 22). Autorica navodi primjere kao što su tekst, vizualni prikazi, demografske informacije na društvenim mrežama koje se mogu filtrirati i upotrijebiti za istraživanje. U istraživanjima koja se provode u virtualnoj okolini podatci se iznimno lako mogu povezati s njihovim autorima što anonimizaciju čini problematičnom. Dovoljna je pretraga niza znakova pomoću internetske tražilice da bi se otkrilo tko je autor nekog jezičnog materijala. Stoga je često važno zaštititi identitete autora uslijed izravne štete koja im se može nanijeti provođenjem istraživanja na njihovim podacima i činjenici da nije prošlo puno vremena između trenutka kad su podatci proizvedeni i njihova korištenja u istraživačke svrhe te mogućeg negativnog učinka koji njihova uporaba može imati na autora.

Jedan od temeljnih problema vezanih uz virtualnu istraživačku okolinu je utvrđivanje razlike između privatne i javne sfere u virtualnoj okolini. Kako bi se razmotrilo ovo pitanje, dobro je prvo pogledati na koji se način razlika između provođenja istraživanja u privatnom i javnom prostoru tretira u istraživanjima koja se provode u realnom prostoru.

Govoreći o tradicionalnim istraživačkim metodama Oliver ističe pojmove javnog i privatnog prostora u tradicionalnoj podjeli istraživačke okoline u društvenim istraživanjima (Oliver, 2010: 23). Kad se osobe nalaze u svojem privatnom prostoru, istraživač ne smije voditi bilješke o njihovom ponašanju bez njihova izričita pristanka. Neki autori smatraju da se to ne odnosi na situacije kad se osobe nalaze u javnom prostoru, primjerice u parku, u prostoru obrazovne ustanove i sl. Ipak se savjetuje traženje dopuštenja za bilo koji tip istraživanja koji se provodi sa sudionicima jer već samo istraživanje predstavlja zadiranje u privatnost pojedinca u prostoru u kojemu se on mora kretati, primjerice u školi, čak i kad se provođenjem istraživanja ne ometa svakodnevna rutina osoba i institucija. Svaki odmak od navedene prakse narušava povjerenje koje pojedinci imaju u istraživača te može „obilježiti“ pojedince i učiniti ih nepovjerljivima prema budućim istraživačima i njihovim projektima (Wiles, 2013: 26). U situaciji gdje je nemoguće iz istraživanja isključiti podatke osoba koje se slučajno nađu na javnom mjestu gdje istraživač promatra sudionike koji su dali svoj pristanak, preporučuje se podatke usputno prikupljene od ostalih osoba koje su se zatekle na danom javnom mjestu isključiti iz analize i prikaza rezultata i uništiti ih. Što se privatnog prostora tiče, uglavnom je općeprihvaćen stav da je snimanje razgovora osoba u njihovom privatnom prostoru nedopustivo bez traženja pristanka i provođenja dogovorenih mjera zaštite sudionika. Ovakav sustav moguće je prenijeti i na virtualni svijet.

Prirodno je očekivati da bi se u slučajevima zatvorenih *online* grupa, u kojim osoba treba dati svoje podatke za prijavu kao što su to korisničko ime i lozinka kako bi objavila komentar u određenoj grupi, prikupljeni podatci trebali tretirati kao privatni te bi se identiteti sudionika trebali zaštititi (Eysenbach i Till, 2001: 1104). Također je lako razumjeti da se sadržaj nečije elektronske pošte smatra privatnim te je potrebno ishoditi pisani pristanak za korištenje tih podataka. S druge strane, objave koje se nalaze u otvorenim grupama, na blogovima, raznim internetskim stranicama i sl. smatraju se javnim te se ti podatci mogu koristiti bez traženja pisanoga pristanka ili zaštite privatnosti osoba koje su ih proizvele.⁸³ Ovi bi se postupci, u fizičkom svijetu mogli usporediti s izvikivanjem misli u javnim prostorima. Kad se govori o privatnosti podataka u fizičkom i virtualnom svijetu moguće je uspostaviti kontinuum privatnosti komunikacije. S jedne strane

83 No, potrebno je naglasiti da ovaj stav nema konsenzus akademske zajednice, odnosno istraživača koji rade u virtualnoj okolini.

kontinuumu komunikacija je vrlo privatna (e-pošta vs. privatni razgovor u nečijem domu), u središnjim dijelovima nalaze se različiti intenziteti privatnosti (komentari u manjoj ili većoj grupi vs. razgovor u manjoj ili većoj skupini u parku), dok je na drugom kraju kontinuumu komunikacija sasvim javna (objava bloga vs. izvikivanje na ulici). Eysenbach i Till također navode da se potencijalna privatnost grupe može procijeniti prema broju njezinih korisnika. Veća je vjerojatnost da će malena grupa (npr. desetak korisnika) biti privatna nego što će to biti velika grupa (npr. stotinjak ili tisuću korisnika) (Eysenbach i Till, 2001: 1104).

Privatna komunikacija treba se zaštititi anonimizacijom sudionika, a za uporabu materijala koje su proizveli potrebno je zatražiti pisani pristanak. Komunikacija koja nije privatna u načelu se može koristiti bez traženja pisanog pristanka, iako bi i dalje trebalo promisliti o anonimizaciji sudionika. Jasne su krajnosti, odnosno slučajevi koji se nalaze na krajevima kontinuumu privatnosti, no upitni su prijelazni stadiji, u kojem je slučaju potrebno upotrijebiti zdrav razum i osviještenost istraživača o potencijalnim problemima. Postoje nastojanja da se zaštiti korespondencija u javnom virtualnom prostoru (NESH, 2019), no ograničenja koja se pritom stavljaju pred istraživače znaju biti vrlo teška za ispoštovati te ograničavaju mogućnosti provođenja istraživanja pa time onemogućuju razvoj znanosti.

Očekivana privatnost u virtualnom svijetu

Granica između materijala koji se smije i materijala koji se ne smije slobodno koristiti u istraživačke svrhe često nije sasvim jasna jer je potrebno prepoznati još jedan ključan koncept, a to je koncept očekivane privatnosti (engl. *perceived privacy*). Pojam očekivane privatnosti odnosi se na „očekivanja koje korisnici interneta mogu imati vezano uz privatnost njihovih *online* aktivnosti, njihove kontrole nad osobnim podacima i zaštiti od štete“ (Lomborg, 2012: 23). Drugim riječima, radi se o očekivanjima vezanim uz privatnost koje korisnici primjerice društvenih mreža, mogu imati usprkos činjenici da se kreću u okolini koja je javna te joj može pristupiti svatko tko ima vezu na internet. U odlučivanju o razini očekivane privatnosti virtualne okoline potrebno je ponovno uzeti u obzir karakteristike virtualnog prostora u kojemu se komunikacija odvija (e-mail/blog), broj sudionika u komunikaciji (dviije osobe / mala skupina / velika skupina) i prirodu komunikacije (osjetljive teme/iskazivanje javnog mišljenja) jer će ovi elementi utjecati na očekivanu privatnost u osoba koje su proizvele ciljani materijal. Ljudi mogu prepoznati činjenicu da se kreću u javnom prostoru i da je njihova komunikacija stoga javna, no ipak bi mogli očekivati da će specifični konteksti i sadržaji njihovih objava ograničiti načine na koje će se ta informacija koristiti od strane istraživača (Marxham i sur., 2012: 6). Uistinu, Frankel i Siang kažu da su „studije dokumentirale

tendenciju da ljudi postanu otvoreniji u virtualnoj okolini nego što su to uživo“. To čine „jer imaju lažno ili preuveličano očekivanje privatnosti“ (Frankel i Siang, 1999: 6). Osim toga „osobe u virtualnim okolinama kao što su to sobe za čavrljanje uglavnom ne odobravaju to da ih se proučava bez njihova pristanka“ (Hudson i Bruckman, 2004: 135 u Convery i Cox, 2012: 52). Jedan noviji aspekt istraživanja koja se provode u virtualnoj okolini jest zaštita istraživača. Učini li istraživač kakav korak koji njegovi sudionici smatraju neprihvatljivim, u virtualnoj će okolini osobe koje se osjećaju oštećenima lako istraživača izložiti neugodi. Naime, virtualna okolina omogućuje razne vrste odmazde prema istraživačima za koje sudionici osjećaju da su im na neki način naštetili. Mogu učiniti njihove podatke javnim, izložiti ih virtualnom mobingu i sl. Stoga istraživači trebaju misliti i na svoju dobrobit dok brinu o zaštiti sudionika. Čini se da su zaštita sudionika i zaštita istraživača usko vezani pojmovi u virtualnoj istraživačkoj okolini.

Činjenica je da se podatci objavljeni na internetu ipak nikad ne mogu smatrati potpuno privatnim. Iako korisnici interneta danas sve bolje razumiju činjenicu da *online* privatnost nije u potpunosti realan pojam, mnogi toga još uvijek nisu svjesni. Ovo se osobito odnosi na djecu, zbog čega je nadzor roditelja pri korištenju interneta nužno potreban. Iznimno bi relevantno bilo organizirati edukaciju korisnika interneta koja bi obuhvaćala i osvještavanje pojma (ne)privatnosti interneta. Ova tema trebala bi biti uključena u programe učiteljskih fakulteta kako bi budući učitelji o istom mogli educirati svoje učenike. Korisnici interneta trebali bi znati uvjete okoline u kojoj se kreću kao i njezina ograničenja i opasnosti koje predstavlja. Ako se neki materijal učini javno dostupnim, on bi se trebao moći koristiti za istraživačke svrhe, uz sve potrebne mjere koje propisuje struka u okviru metodologije istraživanja.

Matzner i Ochs (2017) daju zanimljiv pogled na pojam privatnosti, odnosno očekivanje o privatnosti u virtualnom svijetu. Oni polaze od pojma građanske privatnosti koja se razvija oko 18. stoljeća i traje do početka 20. stoljeća, a koja uključuje autonomiju građanina, zaokret prema dubini svoje osobe (engl. *inwardness*) i inzistiranje na pojmu morala. Te se vrijednosti, između ostalog, razvijaju proizvodnjom i konzumacijom pisanog teksta (npr. romana) pri čemu pojedinac ima priliku za povlačenje iz preplavljujućih podražaja društva u samorefleksiju pri čemu se razvijaju moralne vrijednosti tijekom aktivnosti koja nužno podrazumijeva zaokret prema sebi i u unutrašnjost sebe, što se odražava i na razvoj autonomije građanina. Stoga se privatnost, u navedenom kontekstu, može smatrati građanskim (franc. *bourgeois*) i individualističkim konceptom (Bennet, 2011; Matzner i Ochs, 2017: 43). Uporaba interneta i društvenih mreža podrazumijeva upravo suprotne koncepte. Prije svega, nema bijega od društva i zaokreta prema sebi, već je pojedinac okrenut prema van te često stremi ka društvenom umrežavanju,

a koncept individualističke privatnosti nemoguće je očuvati (ibid.) pa je i autonomija građanina dovedena u pitanje. S druge strane, boravak na mreži, dok je osoba u privatnosti svojega doma, može asociirati na povlačenje u konzumaciju i proizvodnju pisanoga teksta, iako potpuno drugačijeg od onog povezanog uz originalnu ideju građanske samorefleksije i privatnosti. Tako se istovremeno nastoji ostvariti društvenu povezanost i očuvati upravo očekivani građanski koncept privatnosti u virtualnom svijetu i istraživanjima koja se provode u virtualnoj okolini. Na taj se tip očekivanja sudionika o privatnosti njegova jezičnog proizvoda misli kad se na nju upozorava u virtualnoj okolini. Stoga se, pri uporabi materijala koji su proizveli, potiče i inzistira na prikupljanju pisanog pristanka od sudionika, ali je potrebno i redefinirati pojam virtualne privatnosti i ispitati koliko je on realan u terminima uvriježenog građanskog koncepta privatnosti. Najvrjednije što istraživač može učiniti pri pripremi istraživanja jest promisliti kako bi rezultati istraživanja mogli negativno utjecati na sudionike, odnosno, mogu li im nanijeti štetu. Čuvanje dobrobiti sudionika uvijek ostaje jedno od temeljnih etičkih načela. Temeljna načela ostaju ista u svim kontekstima, a konteksti uvjetuju njihovu različitu realizaciju. Svijest istraživača o problemima koje sudionicima mogu uzrokovati rezultati istraživanja ovisit će o poznavanju karakteristika platforme ili alata koje koristi u svojem istraživanju te o upućenosti u etički pristup promišljanju istraživanja u čemu istraživači moraju biti primjereno osposobljeni te razumjeti implikacije medija koji koriste. No, za potrebe preporuka vezanih uz etiku istraživanja zdravorazumskim se stavom čini onaj koji izražava Oliver. On navodi da, ako su informacije javno dostupne te im se može pristupiti bez sigurnosnih zahtjeva, one se mogu slobodno koristiti za potrebe istraživanja. Ako su informacije zaštićene nekom vrstom sigurnosnih lozinki, smatraju se privatnim. Želi li se takve podatke koristiti u istraživanju, potrebno je zatražiti obaviješteni pristanak osoba koje su ih proizvele (Oliver, 2010: 139). Ovo nije konsenzus akademske zajednice, no ne postoje niti pravila kojima bi se odredio ispravan način postupanja u smislu poštivanja očekivane privatnosti sadržaja koji je javno dostupan na internetu.

Obaviješteni pristanak u istraživanjima u virtualnoj okolini

Odgovor na pitanje je li potrebno zatražiti obaviješteni pristanak potencijalnih sudionika pri provođenju istraživanja u virtualnoj istraživačkoj okolini vezan je, dakle, uz definiciju koncepta privatnog i javnog u virtualnoj okolini, ali i očekivane privatnosti korisnika interneta. Pristanak je nužan ako se radi o privatnim i poluprivatnim izvorima, kao što su to e-mail, grupe za čavrljanje i sl., dok nije potreban u radu s izvorima u otvorenom pristupu⁸⁴ (engl. *open access*), kao što su to

84 Termin otvoren pristup preuzet je iz Hebrang Grgić (2009).

forumi (Madge, ng: 7). Autori koji se bave etikom u internetskim istraživanjima pojam poluprivatni izvori koriste za onaj dio kontinuuma privatnosti u virtualnoj istraživačkoj okolini koji se nalazi između dviju krajnosti: potpune privatnosti (npr. e-mail) i potpune javnosti (npr. blog). Radi se o situacijama u kojima istraživač treba upotrijebiti svoje poznavanje virtualne okoline i etike internetskih istraživanja kako bi donio odluku o tome je li potrebno zatražiti obaviješteni pristanak sudionika. U slučaju privatnosti materijala, potrebno je zatražiti pristanak. U suprotnom to nije potrebno.

Ako je potrebno ishoditi pisani pristanak, postavlja se pitanje na koji način je to najbolje učiniti u virtualnoj istraživačkoj okolini i postoje li detalji na koje je potrebno osobito obratiti pažnju u pripremi takvog dokumenta. Opća je praksa ista kao i u fizičkom svijetu. Dokument pristanka ili informacijski listić treba sadržavati informacije o istraživaču, cilj i svrhu istraživanja, detaljan opis zadatka koji se sudionike moli da odrade, identifikaciju i opis eventualne predviđene neugode i način na koji je se može izbjeći te ciljne načine diseminacije rezultata istraživanja. Informacije o istraživanju koje se pružaju pri traženju pristanka sudionika uvijek trebaju biti sveobuhvatne, no u istraživanjima u virtualnoj okolini one trebaju biti posebno detaljne i jasne jer istraživač nije uz sudionike kad proučavaju upute te oni imaju ograničene mogućnosti upitati ako ih nešto zanima o istraživanju, odnosno ograničene su mogućnosti da istraživač ponudi dodatna objašnjenja i odgovori na pitanja sudionika. Stoga je dobro, ako istraživač procijeni da je to potrebno, obaviješteni pristanak popratiti dokumentom u kojemu su pobrojana najčešće postavljena pitanja s odgovorima (Nosek i sur., 2002: 162). Jedan od problema istraživanja koja se provode u virtualnoj istraživačkoj okolini jest to da ne postoji način da se provjeri jesu li potencijalni sudionici bili u stanju razumjeti i procijeniti eventualne rizike koje istraživanje može imati (Frankel i Siang, 1999). Zbog toga je potrebno priložiti kontakt istraživača te on treba biti spreman u najkraćem roku odgovoriti na eventualna pitanja potencijalnih sudionika. Ovo je važno jer tišina u e-komunikaciji može biti obeshrabrujuća pa potencijalni voljni sudionici mogu odustati od sudjelovanja u istraživanju.

Sljedeći problem vezan uz obaviješteni pristanak u virtualnoj istraživačkoj okolini jest kako distribuirati i prikupiti pisani pristanak. Postupak će ovisiti o tipu istraživanja te ne postoji jedinstvena praksa oko koje je postignut konsenzus istraživača, odnosno moguće je da će različita nadležna tijela zahtijevati različite postupke. Slijedi niz prijedloga rješenja koja se koriste u praksi. U slučaju *online* intervjua ili *online* fokus grupe, pristanak se može prikupiti e-poštom. U tom se slučaju dokument pristanka pošalje sudionicima e-poštom te ga oni trebaju potpisati, skenirati i vratiti istraživaču (Madge, ng). No, ovakav postupak je vremenski zahtjevan, tehnološki posve zastario, neadekvatan je i suprotan naravi tehnologije

koja se koristi u samom istraživanju. Nije niti potrebno reći da bi ovakav pristup mogao uzrokovati odustanak sudionika i prije početka istraživanja. Druga je mogućnost pristanak snimiti na samom početku provođenja intervjua. Ako se dodatno želi potvrditi pristanak i u pisanom obliku, dobra je praksa sudionicima dati transkript intervjua na pregled. Radi se o uobičajenoj praksi koja im dopušta unijeti eventualne potrebne ispravke. Potom ih se može zamoliti da potpišu dokument pisanog obaviještenog pristanka uz koji se prilaže transkript. U slučaju *online* upitnika dobra je praksa podatke o istraživanju predstaviti na internetskoj stranici na kojoj se nalazi i instrument istraživanja te bi sudionici mogli označiti svoj pristanak na sudjelovanje označavanjem ponuđene kućice. Druga je dobra opcija ponuditi mogućnost pasivnog pristanka na način da se svi podatci daju na stranici na kojoj se nalazi i instrument istraživanja uz napomenu da sudionici samim sudjelovanjem u istraživanju pokazuju da su pročitali i razumjeli upute i implikacije istraživanja te pristaju na to da se rezultati diseminiraju na način naveden u uputama. Ukratko, u istraživanju koje se ne provodi u virtualnoj okolini sudionici bi pročitali dokument pristanka i potpisali ga, u telefonskom razgovoru dali bi svoj usmeni pristanak koji bi se snimio, a u internetskom bi istraživanju označili kućicu uz upute o istraživanju uz koju bi stajala rečenica „slažem se s gore navedenim obrascem obaviještenog pristanka“ (Frankel i Siang, 1999: 10), ili bi se pristanak snimio u slučaju intervjua.

U slučajevima istraživanja koje se provodi s članovima zatvorene grupe moderator grupe imaju ulogu nadležne osobe, kao što bi to, primjerice, bio ravnatelj škole ili bolnice u istraživanjima u realnom prostoru. Želi li se pridružiti grupi te je promatrati u svrhu istraživanja, istraživač se treba obratiti moderatoru i objasniti mu svoje namjere. Moderatoru, kao i svakoj nadležnoj osobi, potrebno je iznijeti informacije o istraživanju te ga uvjeriti u korist istraživanja. Odluči li moderator da se istraživač može pridružiti grupi, o tome je potrebno obavijestiti sve članove grupe te informaciju vrlo jasno istaknuti kako bi je uočile i sve osobe koje se grupi žele naknadno priključiti. Svaki naknadno priključeni član mora znati da ulazi u grupu koja je predmet istraživanja, odnosno da će se njegova komunikacija promatrati. Nove je članove potrebno zatražiti da pročitaju informacije o istraživanju i pristanu na to da se njihov jezični proizvod u grupi upotrijebe u istraživačke svrhe. U tom slučaju pasivni pristanak je primjeren. Ipak, istraživač bi se trebao uvjeriti da su sudionici pročitali upute pa je bolje još ih zatražiti i da označe kućicu „slažem se“ kao pristanak na sudjelovanje u istraživanju.⁸⁵ Problem s grupama u virtualnoj okolini

85 Etičke preporuke od istraživača traže da se uvjeri da su sudionici pročitali informacije o istraživanju prije nego su dali svoju suglasnost za sudjelovanje, no u stvarnosti to zna biti teško izvedivo, osobito u virtualnoj okolini. Neki se od zahtjeva, prema mišljenju autorice, uistinu moraju tretirati kao nerealni.

jest fluktuacija njezinih članova. Stoga istraživač i moderator moraju osigurati to da svi članovi grupe (stari i novi, a osobito oni koji joj se tek pridružuju) imaju priliku biti informirani o istraživanju koje je u tijeku. Za nove je članove tu informaciju dobro prikazati u koracima pristupa grupi. Treba imati na umu da pristanak moderatora istraživaču samo omogućuje pristup grupi i da je potrebno zatražiti i pristanak članova grupe. Taj pristanak može biti pasivan pa sudionici samim djelovanjem u grupi, ako znaju da je se promatra, daju svoj pristanak na uporabu rezultata. Drugi je problem to što je sudionicima potrebno dati povratnu informaciju. To je, primjerice, moguće učiniti prikupljanjem njihovih kontakt podataka, najčešće adresa e-pošte gdje je to primjereno, kako bi im se na taj način poslala povratna informacija.

U slučaju prikupljanja podataka s različitih *online* platformi primarna je briga zaštititi identitete sudionika, a pristanak se prikuplja u odgovarajućim slučajevima. Naime, pri prikupljanju velikih podataka (engl. *big data*),⁸⁶ često se koriste automatizirani načini prikupljanja podataka⁸⁷ koje Franzke i sur. (2020) definiraju kao polujavne. Uporaba velikih podataka sve je češća u internetskim istraživanjima, a može biti osobito zanimljiva lingvistima koji žele analizirati veći broj tekstualnih podataka koji su primjerice proizvedeni u okviru komunikacije putem društvenih mreža (npr. Twitter, Facebook i sl.). S obzirom na to da se pri tome nerijetko prikupljaju osobni podatci, Franzke i sur. (2020) naglašavaju da istraživači poduzimaju korake kako bi zaštitili identitete osoba koje su proizvele te podatke te nastoje prikupiti njihove pristanke. No, svatko tko je pokušao to učiniti zna koliko je to teško, a često i nemoguće realizirati u radu s velikim podacima. Stoga autori navode sljedeće moguće načine zaštite identiteta osoba čiji jezični materijal koriste u istraživanju: moguće je pokušati prikupiti obaviješteni pristanak sudionika, neki autori nastoje izbrisati imena sudionika te ostale osobne podatke pomoću kojih ih se može identificirati, većina pseudonimizira podatke, a ključ za povezivanje podataka s osobama koje su ih proizvele čuvaju odvojeno te su spremni odgovoriti na pitanja vezana uz to kako čuvaju osobne podatke i koje su korake pripremili kako bi umanjili rizik vezan uz rad s takvim podacima. Konačno, neki autori odlažu prikupljanje pristanka za diseminacijski stadij, a odnosi se na slučaj u kojem žele kao primjer objaviti neki dio teksta koji će se moći povezati s izvorom, odnosno osobom koja je proizvela jezični materijal. U tom će

86 „Nazivom big data označuju se velike količine podataka s kojima je veoma teško ili gotovo nemoguće raditi s pomoću standardnih alata ili relacijskih baza podataka. U hrvatskome se često upotrebljava taj engleski naziv, a u optjecaju je i nekoliko hrvatskih prijevoda toga naziva: veliki podatci, golemi podatci, velika količina podataka, široki podatci. Umjesto naziva big data bolje je upotrebljavati naziv veliki podatci jer je on najprihvatljiviji s terminološkoga gledišta: prednost pred ostalim nazivima jest njegova prihvaćenost, stilaska neutralnost i kratkoća.“ (<http://bolje.hr/rijec/big-data-gt-veliki-podatci/58/>)

87 Primjerice uporabom API (*Application Programming Interface*) procesa.

slučaju zatražiti njihov izravan pristanak za takav postupak (franzke i sur., 2020: 10; Eysenbach i Till, 2011) dakle preporučuje se postupanje s tekstom na način na koji bi se postupilo s fotografijama ili video materijalima u istraživanjima koja se ne provode u virtualnoj okolini. Neki autori (franzke i sur., 2020; Markham i sur., 2012; Eysenbach i Till, 2011) savjetuju da se ne koriste izravni citati, već da se parafraziraju misli koje se žele citirati kako bi se onemogućilo otkrivanje identiteta autora pomoću traženja niza znakova (engl. *string search*) uporabom *online* tražilica, ali i zbog toga što će neki autori željeti publicitet pa bi se dugački citati bez navođenja izvora mogli smatrati zlouporabom intelektualnog vlasništva druge osobe (Eysenbach i Till, 2011: 1105). Ako je moguće, u primijenjenolingvističkim istraživanjima dobro je da se, gdje je to moguće, ne koriste opsežni citati, već lingvistički primjeri koje je lako anonimizirati te njihovo autorstvo najčešće nije relevantno, niti ga se može povezati s izvorom. Osim toga, istraživač će znati procijeniti je li neki tekst dovoljno općenit te stoga nije potrebno uz njega navoditi autorstvo ili ga anonimizirati, posebno kad se radi o jezičnim primjerima.

Sljedeće je pitanje kad zatražiti pristanak za promatranje komunikacije zatvorene grupe. Eysenbach i Till nude dvije mogućnosti. Prva je mogućnost zatražiti pristanak prije nego se započne opservacija kako bi nevoljni sudionici mogli odustati od komuniciranja u grupi ako to poželevu. Druga je mogućnost zatražiti pristanak nakon opservacije, a podatke prikupljene od sudionika koji ga ne daju isključiti iz analize (Eysenbach i Till, 2011: 1104). Ukoliko se upotrijebi prvo rješenje, može doći do paradoksa promatrača, odnosno sudionici mogu nadzirati i korigirati svoju komunikaciju jer znaju da ih se promatra, zbog čega istraživač neće moći prikupiti autentične podatke. No, velika je vjerojatnost da će, ako znaju za istraživanje i odluče ostati u grupi, s vremenom zaboraviti da ih se promatra i proizvoditi autentične podatke. Drugi je pristup metodološki i etički problematičniji. Metodološki gledano, može biti teško naknadno kontaktirati sve sudionike, a pitanje je koliko će ih pozitivno odgovoriti te tako prikupljeni podatci mogu postati beskorisni. Etički gledano, ako se sudionike promatra bez njihova znanja, radi se o obmani, a snimanje bez dozvole sudionika nikako nije preporučljivo ako se može izbjeći. Stoga se boljim rješenjem čini prvi pristup u kojem će istraživač zatražiti pristanak sudionika prije promatranja i dogovoriti u kojem vremenskom razdoblju će promatranje biti u tijeku. Ovaj pristup reflektira istraživanja komunikacije sudionika u njihovom prirodnom okruženju gdje se preporuča dogovoriti u kojem vremenskom periodu će se njihov jezični proizvod snimati te snimač ostaviti na dogovorenom mjestu u prostoru u kojem borave. S vremenom će sudionici zaboraviti da ih se snima i proizvoditi prirodan govor. Bilo bi dobro na isti način pristupiti članovima zatvorene *online* grupe koje se želi proučavati. U ovom aspektu također ne postoji konsenzus akademske zajednice, niti zakonske regule koje treba slijediti.

Promatranje komunikacije grupe: praćenje i sudioničko promatranje

Pri proučavanju komunikacije *online* grupe, istraživači će ponekad imati potrebu proučavati komunikacijske navike i netiketu (engl. *netiquette*)⁸⁸ svojih potencijalnih sudionika prije nego li ih zatraže njihov pristanak za sudjelovanje u istraživanju. To se može ostvariti na dva načina: praćenjem i sudioničkim promatranjem.

U slučaju zatvorenih soba za čavrljanje istraživač može zatražiti pristup sobi kao sudionik kako bi proučavao virtualne navike potencijalnih sudionika te bez namjere da sudjeluje u komunikaciji grupe. S jedne strane, ovaj se pristup preporučuje jer istraživač treba razumjeti probleme s kojima se suočavaju njegovi potencijalni sudionici, kao i jezik i komunikacijske navike kojima se koriste u svojoj interakciji (Chen i sur., 2004: 164 u Madge, 6). Ovo je relevantno jer, ako istraživač ne razumije dinamiku komunikacije grupe te ne zna pristupiti sudionicima, oni bi mogli odbiti sudjelovati u istraživanju, ili bi im mogao nanijeti štetu. Primjer nanošenja psihološke štete je nekompetentno proučavanje različitih skupina podrške u kojima se komunicira o osjetljivim temama. No, promatranje osoba u virtualnom prostoru, osobito u zatvorenim grupama, može biti loše prihvaćeno od strane članova grupe. Ovo „promatranje bez sudjelovanja“ (Madge, 6) kako bi se istraživač uputio u netiketu korisnika u internetskim istraživanjima poznato je kao praćenje (engl. *lurking*). Iako se praćenje čini korisnim kao pomoć istraživaču u razumijevanju dinamike društvene interakcije potencijalnih sudionika, osobe koje razmjenjuju informacije u virtualnoj okolini mogu se osjetiti izdanim i povrijeđenim zbog toga što ih je istraživač pratio te čak zbog toga mogu pokazati izrazito neprijateljstvo prema istraživaču (Whiteman, 2012: 7; Eysenbach i Till, 2001). Ovisno o temama o kojima su čavrljali, članovi skupine se možda više neće osjećati sigurno u skupini u kojoj su ranije komunicirali. To znači da je načinjena šteta zbog uplitanja istraživača, što bi trebalo izbjeći.

Alternativno, istraživač može odlučiti da neće pratiti sudionike, već će sudjelovati u komunikaciji u skupini kao što bi to u fizičkom svijetu činio sudionik-promatrač (engl. *participant observer*). Na taj bi način istraživač mogao uspostaviti bliži kontakt s potencijalnim sudionicima što bi mu pomoglo da bolje razumije prirodu njihova diskursa. Treba imati na umu da ovaj pristup uključuje obmanu ako sudionici ne znaju primarnu namjeru istraživača, a to je da s lingvističkog aspekta proučava njihovu komunikaciju, a ne teme kojima se bave i u kojima on sudjeluje kao sudionik-promatrač (Convery i Cox, 2012: 53).

88 Pojam netiketa odnosi se na internetski bonton, odnosno na pravila lijepog ponašanja na internetu (<http://www.hr-netiquette.org/pravila/>).

Pristup sudionicima i njihova dostupnost u virtualnoj istraživačkoj okolini

Frankel i Siang (1999) komentiraju angažman sudionika u virtualnoj istraživačkoj okolini te navode neke od pozitivnih aspekata prikupljanja uzorka u virtualnoj okolini. Prije svega, sudionici su lako dostupni te je lako sa skromnim financijskim sredstvima i u kratkom vremenskom roku ostvariti pristup velikom i geografski raspršenom uzorku. Neravnomjerni odnosi moći su ublaženi jer je potencijalnom sudioniku lakše odlučiti se ne sudjelovati u istraživanju ako nije u izravnom fizičkom kontaktu s istraživačem te je stoga drugačije vezan eventualnom percepcijom društvenih konvencija ljubaznosti. No, postoje problemi specifični za internetska istraživanja koji su vezani uz koncept dostupnosti, a radi se o činjenici da je teško kontrolirati izbor sudionika i njihovo ponašanje u smislu pristupa istraživanjima u koja, prema svojim karakteristikama, nisu pozvani (Nosek i sur., 2002). Nosek i sur. pišu o tri mogućnosti pristupa sudjelovanju u istraživanju: slobodan pristup, specifičan pristup i pristup po pozivu.

Slobodan pristup znači da sve osobe koje imaju pristup internetu te mogu pro-naći stranicu na kojoj se nalazi istraživački zadatak, a i voljne su sudjelovati, mogu to učiniti. Prednost slobodnog pristupa je činjenica da uzorak sudionika može biti vrlo velik. Problem predstavlja samoselekcija sudionika. Sudionici se sami prijavljuju što znači da nije provedena nikakva metoda uzorkovanja. Drugi je problem taj što „izbor“ sudionika može biti naklonjen jednom tipu osoba jer u istraživanju mogu sudjelovati samo osobe koje imaju pristup internetu. Ipak, ova je činjenica danas relevantna samo za neke skupine sudionika jer velika većina populacije ipak ima pristup internetu. Možda je za sastav uzorka problematičnija činjenica da će se na poziv za sudjelovanje odazvati osobe koje su karakterno otvorenije, pozitivnije i zainteresiranije za temu istraživanja što se može odraziti na rezultate. Problem nekih istraživačkih nacrti može biti taj što je otežano uopćavanje na temelju takve (samo)selekcije uzorka.

Specifičan pristup odnosi se na sudjelovanje onih osoba koje su izabrane na temelju određenih kriterija. Problem u takvom pristupu jest „nedolično ponašanje“ sudionika, odnosno, nemogućnost da se provjeri je li sudionik odgovorio iskreno. Ovo je usko vezano uz jedan još specifičniji problem, a to je pitanje kako isključiti djecu i članove ostalih potencijalno ranjivih skupina sudionika iz takvih istraživanja, a koji će možda pristupiti istraživanju ako je pristup slobodan. Ako ih se tijekom istraživanja zatraži podatke o njihovoj dobi i oni odgovore iskreno, to je moguće. No, nema jamstva da će odgovori biti iskreni te je nemoguće spriječiti ih da pristupe studiji koja nije dizajnirana za njihovu populaciju. *Online* anonimnost u prikupljanju podataka na način da instrumentu istraživanja mogu pristupiti svi

zainteresirani sudionici dolazi uz cijenu jer istraživač ne može znati identitet sudionika pa mu je teže zaštititi ranjive skupine. Osim toga, istraživač ne može procijeniti jesu li sudionici pod kakvim psihološkim stresom tijekom sudjelovanja u istraživanju kako bi znao prekinuti ga. Svakako je mogućnost nesporazuma puno veća nego kad istraživač ima priliku biti u interakciji uživo sa sudionicima (Nosek i sur., 2002: 169).

Nosek i sur. predlažu neke načine na koje se može zaštititi ranjive sudionike, primjerice djecu, od pristupa istraživanjima koja za njih nisu predviđena: 1) dizajnirati internetsku stranicu tako da ne bude zanimljiva djeci, a privuče odrasle osobe, 2) pri traženju sudionika usredotočiti se na stranice koje posjećuje ciljana skupina, 3) zatražiti potencijalne sudionike da daju dokaz da su punoljetni, primjerice tako što će se registrirati na centraliziranu bazu podataka u kojoj se ovo može provjeriti (Nosek i sur., 2002: 163-164) no ovo potonje se odnosi isključivo na zemlje u kojima je takav postupak moguć.

Konačno, pristup po pozivu odnosi se na izravno kontaktiranje potencijalnih sudionika pri čemu im se šalje njihova individualna lozinka uz poveznicu na stranicu s istraživanjem. Na ovaj se način može onemogućiti sudionicima da sudjeluju u istraživanju više nego jednom, što je još jedan potencijalni problem internetskih istraživanja.

Želi li se u internetsko istraživanje uključiti djecu, potrebno je, jasno, zatražiti pristanak roditelja odnosno skrbnika. Rajić (2020) u studiji o prijateljstvu u doba pandemije COVID-19 bolesti predstavlja dobar primjer praktičnog rješenja traženja *online* roditeljskog pristanka. Autorica je provela *online* istraživanje radi utvrđivanja načina na koje djeca održavaju prijateljstvo u doba pandemije virusa COVID-19. Izradila je *online* upitnik te je poveznicu na njega poslala ravnateljima školâ⁸⁹ kao nadležnim osobama. Oni su poveznicu na upitnik prosljedili učiteljima, a učitelji roditeljima. Sudionici su bili osnovnoškolci i srednoškolci. Srednoškolci su mogli sami dati svoj pristanak te riješiti upitnik, no za osnovnoškolce je trebalo najprije prikupiti pristanak roditelja. Upit za pristanak poslan je roditeljima na njihove adrese e-pošte s molbom da, ako daju pristanak za svoju djecu, djeci pošalju poveznicu na upitnik. Djeca su u upitniku trebala odgovoriti na pitanje s čije im je adrese stigao upitnik. Gdje su dva upitnika stigla s navedenom istom adresom e-pošte roditelja, ti su podatci isključeni iz istraživanja kako bi se izbjegla mogućnost da djeca jedno drugome prosljede upitnik te da neko dijete bude uključeno u istraživanje bez dozvole roditelja.

89 Popisi i kontakti škola i ostalih ustanova u sustavu nalaze se na internetskim stranicama Ministarstva znanosti i obrazovanja: <https://mzo.gov.hr/ustanove/103>.

Odustajanje od sudjelovanja i povratna informacija sudionicima

U virtualnoj istraživačkoj okolini sudionici potencijalno uživaju veću autonomiju (Frankel i Siang, 1999) jer istraživač nije fizički prisutan pa mogu osjećati manji društveni pritisak da sudjeluju u istraživanju. Iz istog im razloga može biti lakše odustati od istraživanja u trenutku kad za time osjete potrebu (Nosek i sur., 2002). No, problem je u tome što istraživač ne može znati je li sudionik odustao svojom voljom ili je došlo do kakvog tehničkog problema. Stoga može odlučiti kontaktirati sudionika kako bi to provjerio, no postavlja se pitanje koliko puta istraživač smije pokušati kontaktirati sudionika prije nego što to postane neprimjereno (Madge, ng: 6). Kad se potencijalnog sudionika kontaktira s molbom da sudjeluje u istraživanju smatra se pristojnim ne činiti to više od dva puta: prvi put kao najavu, a drugi put kao podsjetnik. U slučaju sumnje na tehničke probleme tijekom provođenja istraživanja čini se primjerenim sudionika kontaktirati jednom s upitom ima li tehničkih problema. Ako se istraživanje sastoji od nekoliko stranica, dobro je na svaku stranicu istraživanja postaviti gumb za napuštanje stranice ako to sudionici požele (Nosek i sur., 2002: 163). Na taj će način ostati zabilježeno da su sudionici sami izabrali odustati te ih se ne treba kontaktirati s upitom o tome je li se radilo o kakvom tehničkom problemu.

S obzirom na to da je sudionicima potrebno dati povratnu informaciju o njihovim rezultatima, dobro je pripremiti mogućnost automatskog prikaza ili slanja povratne informacije. Nosek i sur. predlažu da bi bilo dobro istraživanje postaviti tako da se automatski prezentira stranica s povratnom informacijom za slučaj da se preglednik sam zatvori.

Javlja se i problem s pružanjem povratne informacije u istraživanjima *online* komunikacije grupa. Frankel i Siang (1999: 4) upozoravaju da, zbog fluidne prirode virtualnih zajednica sudionici mogu napustiti grupu u bilo kojem trenutku zbog čega istraživaču može biti teško pružiti im povratnu informaciju. Nosek i sur. podsjećaju da je sudionike dobro zatražiti da ostave svoj kontakt kako bi im se na njega mogla poslati povratna informacija. Istraživač također na vidnom mjestu može ostaviti svoj kontakt na koji ga sudionici mogu kontaktirati ako su zainteresirani za rezultate istraživanja.

Otvorena znanost

Otvorena znanost⁹⁰ (engl. *open science*) odnosi se na otvoren pristup informacijama, odnosno javno dijeljenje znanstvenih informacija, bez naknade, zahvaljujući tehnološkim mogućnostima koje nudi moderno doba. Kad se govori o otvorenoj znanosti, odnosno o otvorenom pristupu znanosti kojim se nastoji nadići ograničenja resursa pojedinih dijelova svjetske akademske zajednice i prednosti koje donosi rad u zemljama razvijenoga svijeta, misli se na otvorene baze podataka, ali i o otvoreni pristup svim oblicima znanstvenih informacija uključujući znanstvene publikacije pri čemu se najčešće misli na otvoren pristup znanstvenim časopisima.

Termin otvoren pristup (engl. *open access*) potječe iz Budimpeštanske inicijative o otvorenom pristupu (*Budapest Open Access Initiative*) (BOAI, 2002). Ta je inicijativa začetak ideje otvorenoga pristupa znanosti kakvog danas poznajemo. Budimpeštanska inicijativa o otvorenom pristupu u tekstu koji je svojevrsan manifest inicijative navodi da se u otvorenom pristupu radi o spajanju stare tradicije i nove tehnologije čime je omogućena realizacija dosad neviđenog javnog dobra. Kao temelj stare tradicije potpisnici inicijative navode volju znanstvenika da objave rezultate svojih znanstvenih nastojanja bez naknade, a radi razvoja znanja. Nova je tehnologija internet. Ovo dvoje u kombinaciji omogućuju „elektronsku globalnu distribuciju i potpuno slobodan i neograničen pristup recenziranim časopisima“ (BOAI, 2002), ali i nerecenziranim radovima (engl. *preprint*) koje autori žele učiniti dostupnim svojim kolegama kako bi ih izvijestili o novim spoznajama te kako bi znanstvena zajednica mogla dati svoje komentare na još neobjavljen rad i tako ga poboljšati. Znanstveni se sadržaji stavljaju na raspolaganje „svim znanstvenicima, članovima akademske zajednice, edukatorima, studentima, i ostalim znatiželjnim umovima. Uklanjanjem prepreka u pristupu znanstvenoj literaturi ubrzo će se istraživački proces, obogatiti obrazovanje, podijeliti znanje bogatih sa siromašnima i siromašnih s bogatima, učiniti ovu literaturu optimalno korisnom i položiti temelj koji će omogućiti ujedinjenje čovječanstva u zajedničkom intelektualnom razgovoru i potrazi za znanjem“ (BOAI, 2002).

Slijede Povelja o otvorenom pristupu materijalima kulturnog naslijeđa (*European Cultural Heritage Online Charter*) (ECHO, 2002) te Izjava o otvorenom

90 Termin otvorena znanost preuzet je iz Hebrang Grgić (2018).

pristupu iz Bethesde (*Bethesda Statement on Open Access Publishing*, 2003). Na temelju prethodno spomenuta tri dokumenta izrađena je Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenom znanju (*Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*, 2003). U Berlinskoj se deklaraciji izriječkom ističe moralni temelj otvorenog pristupa sljedećim riječima: „(n)aša zadaća širenja znanja tek je djelomično ispunjena ako informaciju ne učinimo široko i jednostavno dostupnom društvu.“ (Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenom znanju, 2003).⁹¹ U Deklaraciji se izriječkom popisuju doprinosi otvorenom pristupu koji uključuju „izvorne znanstvene rezultate, neobrađene podatke i metapodatke, digitalne predstave slikovnih i grafičkih materijala i znanstvenu multimedijску građu“.

Usljedila su dodatna dva dokumenta izrađena radi pružanja podrške ideji otvorenoga pristupa; Budimpeštanska deklaracija o pravu na pristup informacijama (*Budapest Declaration on the Right of Access to Information*, 2008) i Izjava o otvorenom pristupu Međunarodne federacije knjižničarskih udruga i institucija (*IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions Statement on Open Access*, 2011). Na temelju Budimpeštanske inicijative o otvorenom pristupu, Berlinske deklaracije o otvorenom pristupu, Budimpeštanske deklaracije o pravu na pristup informacijama i Izjave o otvorenom pristupu Međunarodne federacije knjižničarskih udruga i institucija izrađena je Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu.

U listopadu 2012. godine objavljena je Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu „s ciljem senzibiliziranja svih sudionika u stvaranju, objavljivanju, korištenju i čuvanju znanstvenih informacija u Hrvatskoj“. U Deklaraciji je otvoren pristup definiran kao „slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim znanstvenim informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje ili drugo zakonito korištenje“ informacija (Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu, 2012). Dodatno je u Deklaraciji pojašnjen pojam slobodan, što u danom kontekstu „znači trajno slobodan od bilo kakvih ograničenja i postavljanja uvjeta za pristup i korištenje“, uključujući autorska prava i licence. Pojam znanstvena informacija u Deklaraciji označava „sve plodove istraživačkog, razvojnog, stručnog i obrazovnog rada“. Razlozi za ovakvu inicijativu su „neadekvatno izvještavanje o istraživačkim podacima, nedostupnost istraživačkih podataka, nemogućnost ponavljanja znanstvenih istraživanja te visoke pretplate i visoke cijene procesiranja članaka u časopisima s otvorenim pristupom“ koji se mogu smatrati glavnim uzrocima krize u znanstvenoj komunikaciji (Martinović Klarić i sur., 2020). Svjetska kriza izdavaštva znanstvenih časopisa (Hebrang Grgić, 2004) prepoznata je 90-ih godina prošloga stoljeća, a

91 Prijevod na hrvatski: Iva Melinščak Zlodi, Jadranka Stojanovski, Marina Mayer.

odnosi se na ograničenu dostupnost i skupoću znanstvenih časopisa, monopol velikih izdavača nad znanstvenim publiciranjem, sporu diseminaciju informacija, neravnomjeran položaj dijela zemalja u svjetskoj znanstvenoj zajednici, potrebu za pouzadnim sustavom kontrole kvalitete i sl. (Melinščak Zlodi, 2018: 44). Kao kritičan trenutak kojim se obilježio otpor ka postojećem stanju Melinščak Zlodi ističe javno otvoreno pismo koje je pripremila organizacija Javna znanstvena knjižnica (*Public Library of Science – PLOS*), a koje je potpisalo „više desetaka tisuća znanstvenika iskazujući time svoju namjeru da prestanu objavljivati, recenzirati ili obavljati uredničke poslove za časopise koji ne osiguraju neometan i slobodan javni pristup svim radovima“ (Varmus, Brown i Eisen, 2001 u Melinščak Zlodi 2018: 44). Kriza je intenzivirana sustavima za evaluaciju istraživanja koji se u Hrvatskoj, ali i šire, još uvijek većinom temelje na kvantitativnim pokazateljima kao što su to broj publikacija pojedinog autora, broj citata te prestižem časopisa odnosno izdavača, a koji se mjere faktorom odjeka časopisa (engl. *impact factor*) (Martinović Klarić i sur., 2020).

Melinščak Zlodi piše da se otvoreni pristup znanstvenim informacijama u Hrvatskoj počeo zagovarati kao posljedica spomenute svjetske krize znanstvenih časopisa, iako s određenim vremenskim odmakom. Autorica prikazuje razvoj otvorenog pristupa u Hrvatskoj pri čemu ocjenjuje da su članovi hrvatske znanstvene zajednice uspješniji u aktivnostima zagovaranja i promoviranja otvorenoga pristupa u znanstvenoj zajednici te izgradnji informacijske infrastrukture za otvoreno dostupne časopise i repozitorije, dok im je teže „utjecati na donošenje mjera i poticaja koji će rezultirati ostvarivanjem otvorenoga pristupa, posebno onih vezanih za financiranje i vrednovanje u znanosti“ (Melinščak Zlodi, 2018) te osmisliti i realizirati održive modele otvoreno dostupnih časopisa i repozitorija. No i u posljednja dva aspekta Hrvatska je ostvarila značajne pozitivne pomake. Tako je Hrčak: portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske iznimno dobro prepoznat u hrvatskoj znanstvenoj zajednici te se na portalu u siječnju 2021. godine nalazi 386 aktivnih časopisa. Drugi predviđeni projekt otvorenog pristupa u Hrvatskoj, Propuh: promicanje otvorenog pristupa u Hrvatskoj koji je trebao pratiti zbivanja vezana uz otvoreni pristup na međunarodnoj sceni i Hrvatskoj te se baviti pripremanjem strategija i ostvarivanjem potpore otvorenom pristupu znanosti u Hrvatskoj nije uspio.

Otvoreni podatci

Dobro je poznato koliko je proces prikupljanja podataka mukotrpan, a često i financijski zahtjevan te je prava šteta, a u posljednje se vrijeme sve više smatra neprihvatljivim, prikupiti podatke za jedno istraživanje ili projekt, a ne upotrijebiti ih ponovno. Stoga se u Europskoj uniji i šire potiče slobodno dijeljenje podataka, odnosno otvoren pristup podacima (engl. *open access*). Dijeljenje podataka odnosi se na objavu podataka da bi ih drugi mogli koristiti (Borgman, 2012: 1060). Takvi se podatci pri tome nazivaju otvorenim podacima (engl. *open data*). Razni su načini dijeljenja podataka u otvorenoj znanosti; mogu se podijeliti privatnim putevima, među kolegama u akademskoj zajednici, mogu se deponirati u organizirane baze za pohranu i dijeljenje podataka, a mogu se i objaviti javno, na internetskim stranicama (npr. institucije ili istraživača), ili kao prilog radu koji se šalje u časopis. I ovo posljednje smatra se dijeljenjem podataka. Neke zaklade i tijela koja financiraju akademska istraživanja znaju zahtijevati od istraživača da podijele svoje podatke, što je sve češća praksa i u Hrvatskoj. Tako Barać Lauc i Skelac (2020) najavljuju da će HRZZ uvesti obvezan plan upravljanja podacima koji će biti uključen u projektne prijave za uspostavne i istraživačke projekte. U tu se svrhu definiraju smjernice za plan upravljanja podacima. Smjernice uključuju odgovore na pitanja vezana uz vrstu i veličinu podataka koji će se čuvati, gdje će se podatci skladištiti i koliko dugo će se čuvati te hoće li biti zatvoreni ili otvoreni, a ako će biti otvoreni, tko će im moći pristupiti. Kako bi se osigurala podrška dijeljenju znanstvenih podataka oformljuju se akademski repozitoriji s otvorenim pristupom.⁹²

CESSDA naglašava da se pravno i etički utemeljeno dijeljenje podataka može osigurati kombinacijom triju mjera: prikupljanja obaviještenog pristanka, anonimizacije podataka i kontrole pristupa podacima. Također se napominje da se mogu dijeliti čak i osjetljivi podatci pod uvjetom da se osiguraju odgovarajuće i potrebne sigurnosne mjere. Sudionicima se putem obaviještenog pristanka može ponuditi da daju odobrenje za dijeljenje svojih podataka te je pritom potrebno definirati uvjete koji se odnose na osiguravanje povjerljivosti podataka. Važno je napomenuti da se legislativa Europske unije koja propisuje zaštitu podataka primijenjuje na osobne, ali ne i anonimizirane podatke te da informacije pomoću kojih se mogu identificirati osobe ne moraju biti stavljene na raspolaganje nikome osim originalnog istraživačkog tima. Taj se dio podataka ne mora podijeliti, dok se ostatak može uvrstiti u repozitorije.

92 Akademski repozitoriji s otvorenim pristupom mogu se pretraživati u direktoriju repozitorija s otvorenim pristupom OpenDOAR situiranom u Velikoj Britaniji (<http://v2.sherpa.ac.uk/opensdoar/>). U siječnju 2021. godine OpenDOAR navodi da postoji 136 repozitorija s otvorenim pristupom u RH.

CESSDA daje naputke za definiranje stava etičkih povjerenstava, ali i istraživača o dijeljenju podataka (CESSDA, 2017-2019: 112). U tu se svrhu ističe da mnoge organizacije koje financiraju istraživačke projekte zahtijevaju objavu prikupljenih podataka u zajedničkom arhivu ili repozitoriju kako bi ih se moglo ponovno koristiti. Mnogi časopisi zahtijevaju da autori ustupe prikupljene podatke uz temeljitu dokumentaciju. Dijeljenje podataka potiče se i Direktivom (EU) Europskog parlamenta i Vijeća od 20. lipnja 2019. o otvorenim podacima (Direktiva (EU), 2019/1024) i ponovnoj uporabi informacija javnog sektora koja na snagu stupa dvije godine od dana donošenja te se države članice Europske unije u tom periodu trebaju pripremiti za provođenje ove direktive. U uputama o dijeljenju podataka Direktive naglašava se uloga digitalnog sadržaja u razvoju društva koje se temelji na podacima. Stoga se potiče dijeljenje podataka kako bi se građanima Europske unije omogućili različiti načini za „pristup znanju i stjecanje znanja“ (Direktiva (EU), 2019/1024 Preambula, točka 11.). Direktivom se otvoreni podaci definiraju kao podatci „u otvorenim oblicima koje bilo tko za bilo koju namjenu može slobodno uporabiti, ponovno uporabiti i dijeliti“ (Direktiva (EU), 2019/1024 Preambula, točka 16.). Pritom je nužno osigurati zaštitu osjetljivih i osobnih podataka. To je nužno i u slučajevima kad nema rizika od utvrđivanja identiteta na temelju pojedinačnog skupa podataka, ali to može postati moguće ako se ti podatci povežu s drugim informacijama koje su u javnom pristupu (ibid.). Direktiva preporučuje stavljanje u javni pristup istraživačkih podataka koji su prikupljeni u okvirima znanstvenih djelovanja financiranih javnim sredstvima, a u skladu s FAIR smjernicama⁹³ i načelom „otvoreni koliko je to moguće, zatvoreni koliko je to potrebno“ (Direktiva (EU), 2019/1024 čl. 10. st. 1.). Direktiva također određuje upute za obradu zahtjevâ za ponovnu uporabu podataka (Direktiva (EU), 2019/1024 čl. 4.), kako bi se omogućilo recikliranje podataka u razne svrhe. No, obrazovne ustanove, istraživačke organizacije i organizacije koje financiraju istraživanja nisu dužne postupati s time u skladu (Direktiva (EU), 2019/1024 čl. 4. st. 6., točka b).

Europska komisija od 2006. godine radi na realizaciji otvorene znanosti. Te je godine objavljena studija u kojoj je iznesena analiza tadašnjeg stanja u publiciranju u znanosti te je, između ostalog, dana preporuka o donošenju politike o otvorenome pristupu u znanosti (Macan, 2018: 63). Nakon toga je Europska komisija pokrenula „pilot-projekt o otvorenom pristupu unutar Sedmoga okvirnog programa za istraživanje, tehnološki razvoj i demonstracijske aktivnosti (FP7) (*Open Access Pilot in FP7*) kojim je obvezala sve potpisnike ugovora FP7 (...) da radove objavljene na temelju istraživanja financiranih iz FP7 projekata moraju staviti u

93 FAIR smjernice nalažu da podatci budu pronalazivi, dostupni, interoperabilni i ponovno upotrebljivi.

otvoreni pristup (Open Access Pilot in FP7, 2008)⁹⁴ u roku od 12 mjeseci nakon završetka projekta, a što je postalo poznato kao specijalna klauzula 39 (Macan, 2018: 63). Ova obveza odnosi se i na područje društvenih i humanističkih znanosti. Slijedom ovih aktivnosti Europska je komisija 2012. godine objavila preporuke državama članicama Europske unije da poduzmu mjere u smislu osiguravanja otvorenog pristupa znanstvenim istraživanjima koja su podržana javnim sredstvima EU (*Commission recommendation of July 2012 on access to and preservation of scientific information*) (Macan, 2018: 64; European Commission, 2012). U okviru FP7 projekta razvijen je projekt FOSTER (*Facilitating Open Science Training for European Research*) kojemu je cilj bio postaviti održive mehanizme pomoću kojih bi istraživači iz Europske unije uključili postavke otvorene znanosti u svoj svakodnevni rad s temeljnim ciljem promoviranja otvorenih podataka u znanstvenoj zajednici i podizanju svijesti o dijeljenju i uporabi istraživačkih podataka.⁹⁴ Navedeni je projekt proveden u okviru djelovanja Konzorcija europskih istraživačkih infrastruktura (*Consortium of European Social Data Archives – CESSDA*).

Drugi europski projekt razvijen u okviru FP7 projekata, a kojim se promovira i ostvaruje otvorena znanost jest projekt OpenAIRE koji ima dva aspekta. Kao inicijativa, OpenAIRE je promotor i pružatelj usluga edukacije članovima akademske zajednice. Kao portal OpenAIRE je tehnička infrastruktura koja omogućuje otvorenu znanost⁹⁵ jer povezuje digitalne repozitorije, agregate repozitorija, časopise i agregate časopisa (Macan, 2014). Macan dodaje da je jedna od uključenih usluga repozitorij Zenodo koji je zamišljen kao zamjenski repozitorij za institucije koje nemaju svoj repozitorij kompatibilan s infrastrukturom OpenAIRE-a, čime se omogućuje uključivanje što većeg broja institucija u ovu inicijativu otvorene znanosti.

Europski program za financiranje istraživanja Obzor 2020 sadržavao je pilot-projekt o otvorenim podacima (*The Open Data Research Pilot*). Cilj je tog projekta bio sačuvati podatke u jednom od preporučenih tipova repozitorija.⁹⁶ Na taj bi način podatci prikupljeni u okviru projekata Obzor 2020 bili dugoročno dostupni znanstvenicima te bi se na njih mogle primjenjivati nove tehnologije rada s podacima i sl. U svojem nastojanju da potaknu otvorenu znanost na razini programa, preporuke za inicijativu o otvorenim podacima su izrađene u skladu s načelom „otvoreni koliko je to moguće, zatvoreni koliko je to potrebno“ čime se podrazumijeva primjereno upravljanje svim podacima i njihova zaštita (OpenAIRE, 2017: 1). U istom se dokumentu najavljuje da će mnogi projekti Europske komisije te svi projekti koji poteknu iz rada Obzora 2020 biti dio pilot projekta o otvorenim podacima.

94 <https://www.cessda.eu/About/Projects/Past-projects/FOSTER>.

95 <https://www.openaire.eu/faqs#article-id-1098>.

96 Podatci su se mogli pohraniti u nekom postojećem repozitoriju koji prati standarde pojedine znanstvene discipline, institucijskom repozitoriju, nekom od postojećih besplatnih repozitorija na raspolaganju znanstvenoj zajednici (npr. Zenodo), ili kojem drugom repozitoriju.

Za potrebe istraživača financiranih u okviru programa Obzor 2020 i Obzor Europa⁹⁷ formirana je platforma otvorenog pristupa pod nazivom *Open Research Europe*.⁹⁸ Platforma je zamišljena kao mjesto na kojemu se objavljuju rezultati istraživanja financiranih u okviru programa Obzor 2020 i Obzor Europa, proizvedenih za vrijeme i nakon završetka njihovih potpora, u potpuno otvorenom pristupu i bez naknade za istraživače, u okvirima svih znanstvenih područja. Dodatno se na stranicama na kojima se najavljuje inicijativa Otvorenih istraživanja Europe (*Open Research Europe*) ističe da je cilj ovoj inicijativi ubrzanje vremena potrebnog za diseminaciju rezultata istraživanja i uklanjanje uredničkih ograničenja, no pritom se zadržava „rigorozan i otvoren recenzentski proces“.⁹⁹ Pristup rezultatima osigurava se članovima znanstvene zajednice, ali i široj javnosti. Kao prednosti objavljivanja na platformi *Open Research Europe* navodi se: 1) to što će autori, a ne urednici birati što žele objavljivati, 2) brza objava omogućit će diseminaciju novih spoznaja bez vremenskog odmaka, 3) podržana je publikacija širokog spektra diseminacijskih rezultata i aktivnosti, od znanstvenih članaka do metapodataka i sl., 4) transparentna priroda otvorene recenzije omogućuje otvorenu i konstruktivnu diskusiju, 5) sve inačice svakoga članka povezane su i mogu se citirati neovisno jedna o drugoj, 6) osigurana je potpuna podrška objave metapodataka u skladu s FAIR smjernicama, odnosno podatci su pronalazivi, dostupni, interoperabilni i ponovno upotrebljivi. U procesu objave materijala i recenzije vodit će se smjernicama platforme F1000Research.¹⁰⁰

Platforma F1000Research platforma je za otvoreno objavljivanje istraživanja čiji su model procesiranja i objave podataka već preuzele druge platforme otvorene znanosti. Svi članci podvrgavaju se transparentnom procesu recenziranja i uredničkog vodstva te su svi izvorni podatci javno dostupni.¹⁰¹ Urednički proces pri objavi članka funkcionira po principu četiri koraka te je objavu moguće ostvariti već za 14 dana. Prvi korak je predaja članka, nakon čega urednički tim vrši niz pretpublikacijskih kontrola kako bi se utvrdilo je li se slijedilo sva pravila i etičke smjernice te je li tekst napisan dobrim (engleskim) jezikom. Ako rad nije pripremljen u skladu s navedenim smjernicama vraća se autorima na doradu. Ne postoji glavni urednik koji odlučuje hoće li se članak prihvatiti za objavu ili ne. Nakon što autori dovrše rukopis, u roku od tjedan dana slijedi

97 Jedna od ključnih novosti u programu *Obzor Europa – sljedeći program EU-a za istraživanje i inovacije za razdoblje 2021. – 2027.* je politika otvorene znanosti (engl. *open science policy*) (Europska komisija, 2019).

98 <https://open-research-europe.ec.europa.eu/>.

99 <https://www.openaire.eu/open-research-europe-sign-up-for-updates>.

100 Abecedni popis usluga otvorenih izdavačkih platformi nalazi se na poveznici <https://digital.bmj.com/an-almost-a-z-list-of-publishing-platform-providers/>.

101 <https://f1000research.com/about>.

drugi korak odnosno objava na platformi i pohrana (meta)podataka. Treći korak je otvorena recenzija koju izrađuju pozvani recenzenti čija se imena i izvještaji objavljuju na platformi uz članke. Objavljuju se i komentari prijavljenih korisnika. Na temelju komentara recenzenata i prijavljenih korisnika autori prerađuju članak, što je četvrti i konačan korak postupka objave. Moguće su iteracije posljednja dva koraka. Pri predaji članka, autori trebaju preporučiti barem 5 potencijalnih recenzenata koji su stručnjaci u njihovu području, a platforma ima alat s algoritmom koji automatski predlaže potencijalne recenzente koji su objavili publikacije na temu članka koji se procesira. Članci koji prođu recenzentski postupak indeksiraju se u bazama kao što su *PubMed*, *Scopus* i Google znalac. Moguće je objaviti i postere i prezentacije te za to postoji poseban protokol od tri koraka. Prvi je korak predaja materijala, te su oni odmah vidljivi široj zajednici, bez uredničke provjere, što predstavlja drugi korak. Treći se korak odnosi na dodjeljivanje digitalnog identifikatora objekta (DOI) (engl. *digital object identifier*) te se postere i prezentacije može citirati već nakon osnovne uredničke provjere.¹⁰²

Melinščak Zlodi (2018) ističe da situacija s hrvatskim akademskim repozitorijima nije u potpunosti zadovoljavajuća. Naime, mogućnosti za pohranu znanstvenih radova pružaju mrežna bibliografska baza podataka CROSBİ: Hrvatska znanstvena bibliografija te mrežna baza Dabar: Digitalni akademski arhivi i repozitoriji koji je izrađen kao repozitorij ocjenskih radova, tj. završnih, diplomskih i doktorskih radova, nakon donošenja Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju 2013. godine¹⁰³ prema kojemu su sveučilišta i fakulteti obvezni pohraniti završne radove studija „na javnoj internetskoj bazi sveučilišne knjižnice u sastavu sveučilišta te kopirati u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice“, dok su veleučilišta i visoke škole dužne završne radove kopirati u internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN 131/17 čl. 83. st. 11. i 12.). Dabar je aktivan od 2015. godine kad je utemeljen i Nacionalni repozitorij završnih radova (ZIR) pod nadležnošću Nacionalne i sveučilišne knjižnice.¹⁰⁴ U Dabru je moguće pohraniti i preprint radove, recenzirane članke, konferencijske radove, podatke istraživanja, knjige, nastavne materijale, slike, video i audio zapise, prezentacije, digitaliziranu građu i sl. Vlasnik repozitorija u Dabru može biti ustanova, no ne i pojedinac.¹⁰⁵

102 <https://f1000research.com/about>.

103 Posljednja inačica Zakona je NN 131/17.

104 <https://zir.nsk.hr/>.

105 <https://dabar.srce.hr/dabar>.

Macan (2014) ističe osam pozitivnih aspekata otvorenog pristupa iz perspektive autora: znanstveni rad autora više je eksponiran, praktičari imaju priliku primijeniti rezultate istraživanja, povećava se citiranost, istraživanje ima veću priliku utjecati na donošenje zakona ili drugih propisa, javnost ima pristup rezultatima istraživanja, otvoren je pristup u skladu s pravilima financiranja mnogih zaklada, porezni obveznici dobivaju uslugu koju plaćaju (engl. *value for money*), istraživači u zemljama u razvoju mogu pristupiti radu. Macan pritom ističe da autori trebaju pripaziti da pri objavi zadrže pravo diseminacije teksta (postprinta) u otvorenome pristupu u digitalnim repozitorijima, na društvenim mrežama te osobnim mrežnim stranicama, odnosno trebaju paziti da ne potpišu Ugovor o prijenosu autorskih prava na izdavača (engl. *Copyright Transfer Agreement*). Kao pomoć znanstvenicima u tom smislu autor upućuje na *online* resurs Sherpa Romeo koji prikuplja i analizira pravila o otvorenom pristupu koja koriste različiti izdavači i časopisi.¹⁰⁶

Kad se govori o otvorenom pristupu u okviru društveno-humanističkih znanosti ključno je spomenuti inicijativu OPERAS. OPERAS, odnosno Otvorena komunikacija u društvenim i humanističkim znanostima u europskoj istraživačkoj zajednici (*Open scholarly communication in the European research area for social sciences and humanities*) predstavlja istraživačku infrastrukturu za podršku otvorene akademske komunikacije u društvenim i humanističkim znanostima u Europi s misijom koordinacije i okupljanja izvora za postizanje navedene podrške otvorenoj znanosti.¹⁰⁷ Tako je konferencija OPERAS2020: *Opening up Social Sciences and Humanities in Europe: From Promises to Reality* (OPERAS2020: Otvaranje društvenih i humanističkih znanosti u Europi: od obećanja do realnosti) bila posvećena mogućnostima i realizaciji otvorene znanosti u Europi.¹⁰⁸ Trenutno se intenzivno radi na poslovnim modelima otvorene znanosti.

Vrste otvorenog pristupa znanstvenim publikacijama

Mnogi su znanstvenici mišljenja da je otvoren pristup znanstvenim časopisima put kojim treba ići kako bi se barem djelomično izjednačili uvjeti u kojima djeluju znanstvenici u raznim krajevima svijeta te kako bi znanost uistinu služila svima, što i jest njezin primaran plemeniti cilj. Postoji još jedan čvrst argument za otvoren pristup znanosti. Naime, mnogi znanstvenici koji djeluju u procesu recenzije i publikacije rada malo su plaćeni, ili uopće ne dobivaju nikakvu naknadu za svoj rad. Tako recenzenti najčešće nisu plaćeni jer se smatra da je recenziranje dužnost

106 <https://v2.sherpa.ac.uk/romeo/>.

107 <https://www.operas.unito.it/about/>.

108 Primjer je cOAlition S koju predvodi profesor Johan Rooryck (Sveučilište u Leidenu, Nizozemska) čiji je zadatak razviti i predstaviti planove za otvorenu znanost (cOAlition S, 2019).

članova akademske zajednice.¹⁰⁹ Uredništva znaju biti nešto plaćena za svoj rad, a veliki časopisi kao stalne djelatnike najčešće zapošljavaju tehničko osoblje koje prima plaću za svoj rad, no niti to nije redovita praksa.¹¹⁰ Kao što je iz navedenog vidljivo, proces objave časopisa uvelike počiva na volonterskom radu uključenih osoba. Mnogi znanstvenici stoga smatraju da bi trebalo osigurati i otvoren pristup radovima u trenutku kad su objavljeni. Primjerice, Johan Rooryck i Pierre Monnier u diskusiji plenarnog predavanja Johana Roorycka konferencije OPERAS zaključuju da je potrebno časopise izdvojiti iz ekonomske jednadžbe i izdavače koristiti isključivo kao pružatelje usluga (Rooryck, 2020).

Pri ukidanju ograničenja pristupa objavljenim radovima moguće je ukinuti ograničenje troškova, ali je za korištenje izvora potrebno tražiti dozvolu. To se naziva gratis otvorenim pristupom. Moguće je ukloniti i ograničenja korištenja izvora, što se naziva libre otvorenim pristupom (Suber, 2012: 6). U tom se slučaju omogućuju otvoreni pristup i prava slobode korisnika znanstvenih spoznaja što se uglavnom realizira nekom od *Creative Commons* autorskopравnih licenci (Creative Commons, 2017; Macan, 2018: 59).

Tri su načina na koja se može ostvariti otvoreni pristup znanstvenim publikacijama: zlatni put otvorenog pristupa (engl. *gold open access*), zeleni put otvorenog pristupa (engl. *green open access*) (Macan, 2018) i crni put otvorenog pristupa (engl. *black open access*) (Björk, 2017). Zlatni put odnosi se na omogućavanje pristupa radovima u digitalnim časopisima, monografijama i ostalim e-publikacijama koje su odmah, bez razdoblja embarga, dostupne na mrežnim stranicama izdavača (Macan, 2018: 59). Zeleni se put odnosi na osiguravanje otvorenoga pristupa radu pohranjenome u nekom od digitalnih repozitorija ili na nekom drugom mjestu na internetu. Radove mogu pohranjivati knjižničari i izdavači, ali i sami autori. Potonja se praksa naziva samoarhiviranjem radova (ibid: 60). Crni put otvorenoga pristupa odnosi se na ilegalnu distribuciju znanstvenih spoznaja, odnosno radova koje nije moguće pronaći u zlatnom ili zelenom otvorenom pristupu. Poznati primjer crnoga pristupa je *Sci-Hub* inicijativa. *Sci-Hub* je stranica knjižnice u sjeni (engl. *shadow library*) koja omogućuje slobodan pristup znanstvenim publikacijama (radovima i knjigama) bez obaziranja na autorska prava. Začetnica ove inicijative je Alexandra Elbakyan iz Kazahstana koja je 2011. godine utemeljila *Sci-Hub* kao odgovor na visoke cijene znanstvenih publikacija te na taj način otvorila granice znanosti i omogućila pristup znanstvenoj literaturi znanstvenicima iz manje povlaštenih zemalja. Do 2014. *Sci-hub* je koristio *LibGen*

109 No, upravo zbog toga je važno ne opteretiti niti jednog recenzenta te posao raspodijeliti kako bi svatko doprinio zajednici u kojoj djeluje.

110 Ova je tema aktualna čak i na internetskim forumima: <https://www.quora.com/Do-Editors-of-academic-journals-get-paid-for-their-services>.

kao rješenje za skladištenje podataka, no od 2015. godine *Sci-hub* koristi vlastito i trajno rješenje skladištenja podataka zbog čega je u mogućnosti opsluživati veći broj korisnika.¹¹¹ *LibGen (Library Genesis)* je internetska stranica knjižnice u sjeni koja služi za dijeljenje znanstvenih tekstova.¹¹²

Objava publikacija u e-obliku omogućuje ukidanje troškova fizičkog tiska. Ipak, u slučajevima kad je recenzentski i urednički rad volonterski te kad autor ne prima nikakvu naknadu za objavu svojega teksta, još uvijek ostaju troškovi pripreme teksta koji se najčešće odnose na troškove lekture, korekture i prijeloma teksta. Te troškove pokrivaju autori ili njihove ustanove, no može ih financirati i država, ustanova ili društvo uz koju je publikacija vezana i sl. Potonji se model naziva platinastim ili uvržeženi dijamentnim modelom otvorenoga pristupa (Gajović, 2018: 257; Macan, 2018: 59; Macan, 2014; Teixeira da Silva i Katavić, 2016). Macan ističe i postojanje hibridnih časopisa u kojima je u otvorenom pristupu na raspolaganju samo jedan dio radova za koje su pokriveni troškovi, dok za ostale nije. U posljednje se vrijeme puno raspravlja o mogućim poslovnim modelima otvorenog pristupa (npr. OPERAS, 2018). Melinščak Zlodi ističe važnost „ugrađivanja ideje otvorenog pristupa“ u strateške dokumente i sustave vrednovanja znanstvenih institucija te u nadležne zakone (Melinščak Zlodi, 2018: 53-55).

Izazovi otvorene znanosti

Uz prednosti koje donosi otvorena znanost javljaju se i problemi s časopisima u otvorenom pristupu. Naime, s obzirom na to da se časopisi u otvorenom pristupu ne financiraju pretplatom i sredstvima korisnika, nerijetko se od autora zahtijeva određena svota novca za potrebe procesiranja i publikacije. Navedena je praksa otvorila prostor za pojavu tzv. predatorskih časopisa¹¹³ čija je lokacija i financijsko djelovanje nejasno, ali njihove IP adrese i dostavnice odaju sjedišta u zemljama u razvoju¹¹⁴ (Bohannon, 2013: 60). Bohannon je za potrebe časopisa *Science* istražio djelovanje spomenutih časopisa nejasnih praksi koje naziva Divljim Zapadom u akademskom publiciranju. Autor je izveo prijevaru kako bi provjerio temeljitost i vjerodostojnost procesa recenzije časopisa u otvorenom pristupu. Napisao je rad u kojem je izložio rezultate navodnog istraživanja koji potvrđuju antikancerogena svojstva kemijske tvari koju je navodno izlučio iz lišaja. Autor je u rad unio, kako kaže, temeljne pogreške koje bi „recenzent s nešto boljim znanjem kemije od

111 <https://en.wikipedia.org/wiki/Sci-Hub>.

112 https://en.wikipedia.org/wiki/Library_Genesis.

113 Macan (2014) upozorava na to da postoje i predatorske konferencije (engl. *junk conferences, spamferences, fake conferences*).

114 Bohannon (2013) konkretno navodi Tursku, Pakistan i Indiju.

onoga koje se stječe u srednjoj školi i sposobnošću da iščita temeljni grafikon“ morao odmah primijetiti. U periodu od 10 mjeseci pod pseudonimima je u časopise u otvorenom pristupu poslao 304 inačice rada o navodnom super lijeku. Više od polovice časopisa prihvatilo je rad za objavu. Pri odabiru časopisa u koje je poslao lažni rad Bohannon se koristio dvjema bazama časopisa, direktorijem DOAJ i Beallovim popisom potencijalno predatorskih časopisa. U tekstu koji slijedi najprije će se opisati ove dvije baze nakon čega će se predstaviti Bohannonovi zaključci.

Direktorij otvoreno dostupnih časopisa ili DOAJ (*Directory of Open Access Journals*) mrežni je direktorij koji donosi popis, kako stoji na stranicama direktorija, kvalitetnih recenziranih časopisa u otvorenom pristupu. Svi podatci na DOAJ-u u otvorenom su pristupu, sve usluge koje nudi također su besplatne, a direktorij se financira iz donacija. Podatci iz siječnja 2021. godine pokazuju da DOAJ okuplja 15,682 časopisa iz 123 zemlje u kojima se nalazi 5,522,414 članka.¹¹⁵

Bohannon preporučuje Beallov popis potencijalno predatorskih časopisa i nakladnika (*Beall's List of Potential Predatory Journals and Publishers*).¹¹⁶ Beall je knjižničar koji je izradio popis, kako sam navodi, upitnih izdavača časopisa koji su u otvorenom pristupu. Beall pritom navodi kriterije prema kojima je neke izdavače uvrstio na listu potencijalnih predatorskih izdavača. Kriterije je izradio na temelju dokumenata koje je izradio Odbor za izdavačku etiku (*Committee on Publication Ethics – COPE*). Radi se o dokumentu *Code of Conduct for Journal Publishers* (Kodeks postupanja za izdavače časopisa) koji je 2017. zamijenjen preporukama temeljne prakse *COPE Core practices* (COPE, 2017) i dokumentom u kojem su iznijeti principi transparentnosti i dobre prakse u znanstvenom izdavaštvu *Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing* (COPE/DOAJ/DASPA/WAME, 2018). Beall piše da je evaluacija izdavača otvorenog pristupa proces u kojemu se detaljno proučava sadržaj koji izdavač objavljuje, izdavačka praksa, te stranice na kojima se nalaze objavljeni sadržaji (Beall, 2015: 1). Dodaje da proces evaluacije ponekad uključuje kontaktiranje izdavača, čitanje komentara autora koji govore o svojem iskustvu s izdavačem te se provjerava je li izdavač učinio neki od koraka koji se asociraju s predatorskim izdavaštvom. Pri tome se provjeravaju urednik i uredništvo časopisa, upravljanje časopisom, znanstvena i ina čestitost te pribjegavanje eventualnim lošim praksama i standardima (Beall, 2015: 2-4).¹¹⁷

115 <https://doaj.org/>.

116 <https://bealllist.net/>.

117 Macan (2018) navodi da je Beall 2017. ukinuo svoj blog i popis predatorskih izdavača 17. siječnja 2017. godine, no pregledom stranice vidljivo je da je 9. lipnja 2020. godine dodan popis potencijalno predatorskih izdavača, čime su osvježene informacije koje nudi Baellova lista (<https://bealllist.net/>).

Bohannon (2013) je, dakle, ukrstio one časopise koji su se u prosincu 2012. nalazili u DOAJ-u i na Beallovom popisu te je zaključio da je jedan od 5 predatorskih izdavača uspio dospjeti na popis DOAJ-a. Od toga je 16 izdavača tematski odgovaralo njegovom „znanstvenom otkriću“ te je u njih poslao svoj rad. Tih 16 izdavača nalazilo se među onih ranije spomenutih 304 časopisa u koje je Bohannon poslao svoj lažni rad. Dakle, od ukupno 304 časopisa u koje je Bohannon poslao svoj lažni rad 167 je časopisa bilo u direktoriju DOAJ, 121 na Beallovom popisu, a 16 na oba popisa. Autor ističe da je 82% izdavača s Baellovog popisa i 42% (!) iz direktorija DOAJ prihvatilo rad. Časopisi koji su prihvatili rad nalazili su se u *Elsevieru*, *Wolters Kluweru* i *Sageu*.

Bohannon citira kolegu Roosa u privatnoj komunikaciji koji smatra kako je moguće da i nepredatorski časopisi imaju nepravilnosti u svojem poslovanju, no Bohannon se u spomenutom radu usredotočio samo djelovanje otvoreno dostupnih časopisa. Također, predstavljanje navedenih nepravilnosti nikako ne znači da ne treba podržavati otvorenu znanost, već samo da pritom treba biti oprezan te osigurati izvrsnost recenzentskog i izdavačkog postupka. To omogućuje otvorena recenzija. Roos smatra da se „(s)vatko slaže s time da je otvoreni pristup dobra stvar. (...) Pitanje je kako ga postići“ (Bohannon, 2013: 9). Tome treba dodati citat Ginsparga koji tvrdi da su „časopisi bez kontrole kvalitete destruktivni te osobito pogadaju zemlje u razvoju u kojima se vlade i sveučilišta pune ljudima s lažnim znanstvenim zaslugama“ (Bohannon, 2013: 10).

FAIR podatci

Problem s dijeljenjem podataka jest oblik u kojem se ti podatci prezentiraju. Neki su strukturirani i detaljno razrađeni i označeni, drugi nisu. Bilo bi dobro da svi sirovi podatci, prilikom dijeljenja, prate iste uzuse kako bi ih bilo tko mogao ponovno koristiti. Zato je prepoznata potreba za izradom uputa na međunarodnoj razini. Također je istraživače potrebno educirati u dijeljenju podataka. Taj poduhvat obilježen je FAIR smjernicama za upravljanje znanstvenim podacima objavljenih za potrebe programa Obzor 2020 (*H2020 Programme: Guidelines on FAIR Data Management in Horizon 2020*) (European Commission, Directorate-General for Research & Innovation, 2016; Wilkinson i sur., 2016; 2019), Praktičnim vodičem za usklađivanje upravljanja istraživačkim podacima na međunarodnoj razini (*Practical Guide to the International Alignment of Research Data Management*) (Science Europe, 2018) te Vodičem za implementaciju upravljanja istraživačkim podacima diljem Europe (*Implementing Research Data Management Practices Across Europe – Experiences From Science Europe Member Organisations*)

(Science Europe, 2020). Na ove se dokumente nadovezuje i Hrvatska zaklada za znanost, s obzirom na to da je Republika Hrvatska od svibnja 2013. godine članica organizacije *Science Europe*,¹¹⁸ iz čega slijedi veza između *Science Europe* i Hrvatske zaklade za znanost koja prati smjernice ove krovne europske organizacije (Barać Lauc i Skelac, 2020).

Zaklade koje financiraju projekte, ali i časopisi nerijetko od autora zahtijevaju da svoje podatke dokumentiraju prema FAIR smjernicama. FAIR podatci pronalazivi su (engl. *Findable*), dostupni su (engl. *Accessible*), interoperabilni su (engl. *Interoperable*) te ih ljudi i strojevi mogu ponovno koristiti, odnosno ponovno su upotrebljivi (engl. *Reusable*) (Wilkinson 2016: 3; Direktiva (EU), 2019/1024 Preambula, točka 27.).¹¹⁹

Kako bi bili pronalazivi podacima je potrebno dodijeliti stalni identifikator¹²⁰ (engl. *persistent identifier – PID*), osigurati vezane metapodatke te omogućiti pretraživanje podataka na mreži. Metapodatci su iznimno relevantni jer omogućuju lako pronalaženje podataka, što osigurava naknadnu uporabu i citiranost¹²¹ podataka. Sadrži li neki skup podataka osobne podatke sudionika, oni se mogu pohraniti odvojeno od ostalih metapodataka, uz primjenu sigurnosnih mjera. Dakle, pristup osobnim podacima se može ograničiti dok se ostale metapodatke stavlja u javni mrežni pristup (Somby, 2020). Somby kao dobar primjer za organizaciju metapodataka navodi Dublinsku jezgru (*The Dublin Core Metadata Element Set*) (ANSI/NISO, 2013). Dublinska jezgra izrađena je u okviru Dublinske inicijative za jezgrene metapodatke (engl. *Dublin Core Metadata Initiative – DCMI*).¹²² DCMI je „otvorena organizacija koja podržava inovacije u dizajnu metapodataka i najbolje prakse u području ekologije metapodataka“.¹²³ Termin Dublinska jezgra koristi se za tip zapisa metapodataka definiranih skupom petnaest „jezgrenih“ elemenata za opis podataka.¹²⁴ Metapodatci su „uporište pretraživanja informacija i vitalni alat u organizaciji informacija“ (Špiranec, 2007: 76).

118 „Organizacija *Science Europe* okuplja nacionalne organizacije koje financiraju kompetitivna znanstvena istraživanja radi promoviranja zajedničkih interesa te definiranja polazišta za zajedničko komuniciranje s nacionalnim vladama i tijelima EU o pitanjima znanstvenih politika.“ (<https://hrzz.hr/o-zakladi/>)

119 Direktiva (EU) 2019/1024 Europskog parlamenta i vijeća od 20. lipnja 2019. o otvorenim podacima i ponovnoj uporabi informacija javnog sektora.

120 Primjer stalnog identifikatora je DOI oznaka (engl. *digital object identifier*) (Somby, 2020), a Melinščak Zlodi (2018) navodi i ORCID (engl. *Open Researcher and Contributor Identifier*).

121 Koriste li se podatci koje su prikupili drugi članovi znanstvene zajednice, potrebno je pozvati se na te autore.

122 https://www.dublincore.org/resources/glossary/dublin_core/.

123 <https://data.europa.eu/euodp/hr/glossary>.

124 https://www.dublincore.org/resources/glossary/dublin_core/.

Dublinska jezgra popisuje sljedećih 15 jezgrenih elemenata:

- naslov (engl. *title*) – naziv građe,
- stvaratelj (engl. *creator*) – osoba ili organizacija koja je izradila građu,
- predmet (engl. *subject*) – tema građe,
- opis (engl. *description*) – opis građe,
- izdavač (engl. *publisher*) – entitet koji je učinio građu dostupnom,
- suradnici (engl. *contributor*) – osobe ili organizacije koje su, uz stvaratelja, dale značajan doprinos građi,
- datum (engl. *date*) – točka u vremenu ili vremenski period koji su povezani s nekim događajem u ciklusu izrade građe,
- tip (engl. *type*) – priroda ili žanr građe,
- format (engl. *format*) – format datoteke, fizičkog medija ili dimenzije (veličina i trajanje) građe,
- identifikator (engl. *identifier*) – jednoznačna referenca na građu u danom kontekstu,
- izvorište (engl. *source*) – izvor iz kojega je potekla građa,
- jezik (engl. *language*) – jezik građe,
- odnos (engl. *relation*) – vezana građa,
- pokrivenost (engl. *coverage*) – prostorni ili vremenski okviri građe,
- prava (engl. *rights*) – informacija o tome tko posjeduje autorska prava nad materijalom (ANSI/NISO, 2013: 2-5).¹²⁵

Podatke se čini dostupnim na način da ih se standardiziranim protokolima podiže na mrežu i osigurava da ih drugi autori mogu preuzeti. Ako je to potrebno, stavljaju se ograničenja dijeljenja odnosno preuzimanja podataka u skladu s načelom „otvoreni koliko je to moguće, zatvoreni koliko je to potrebno“ (engl. *as open as possible, as closed as necessary*) (OpenAIRE, 2017: 1).

Wilkinson i sur. interoperabilnost definiraju kao „svojstvo podataka ili alata koji potječu iz nekooperativnih izvora da ih se integrira i koristi u obavljanju jedinstvenih operacija pritom ulažući minimalan trud“ (Wilkinson i sur., 2016: 2). To se postiže uporabom zajedničkih standarda, metodologija i formata za pohranu i rad s podacima te korištenjem zajedničkog međunarodnog i interdisciplinarnog nazivlja u izradi metapodataka¹²⁶ (European Commission, Directorate-General for Research & Innovation, 2016: 8).

¹²⁵ Dio terminologije i opisa na hrvatskom jeziku preuzet je iz Franulić (2000).

¹²⁶ Ako se nikako ne može koristiti standardna međunarodna i interdisciplinarna terminologija, potrebno je osigurati primjerene upute (European Commission, Directorate-General for Research & Innovation, 2016: 8).

Podatci su ponovno upotrebljivi ako su temeljito opisani. Također, važno je dijeliti ih koristeći se najmanje restriktivnim licencama jer se na taj način omogućuje najšira moguća ponovna uporaba i najlakša integracija s drugim podacima (Somby, 2020). Pritom je važno podatke dobro dokumentirati, odnosno opisati ih, dati informaciju o tome kako su prikupljeni te dati kontakt autora. Također je važno da podatci imaju jasnu licencu. Somby preporuča CC-BY licencu koja je slobodno dostupna te drugi autori nisu u mogućnosti mijenjati podatke koji su objavljeni pod navedenom licencom. Jasno je da je potrebno pozvati se na autora podataka ako se te podatke koristi za vlastita istraživanja.

Planovi upravljanja istraživačkim podacima

Kako bi se osiguralo vjerodostojno upravljanje istraživačkim podacima u posljednje se vrijeme inzistira na izradi planova upravljanja istraživačkim podacima (PUIP) (engl. *data management plan* – *DMP*). Ovo je osobito, iako nikako isključivo, slučaj kod prijave kompetitivnih istraživačkih EU projekata. Upravljanje istraživačkim podacima odnosi se na „rukovanje, organizaciju i strukturiranje istraživačkih podataka tijekom istraživačkog procesa“ (CESSDA, 2017-2019: 9). Plan upravljanja istraživačkim podacima uključuje promišljanja o koracima koje je potrebno poduzeti kako bi se prikupili, obradili, analizirali, pohranili, razmijenili i koristili potrebni podatci (Matijević, 2020). Radi se o „živom“ dokumentu koji se može i treba mijenjati kako bi obuhvatio potrebe istraživanja (CESSDA, 2017-2019: 9). Plan upravljanja istraživačkim podacima obuhvaća mjere kojima se osigurava etički ispravno postupanje s (osjetljivim) podacima, ali i sudionicima. Osobit se naglasak stavlja na opis podataka, odnosno metapodatke, čime se osigurava dijeljenje te mogućnost ponovnog korištenja podataka u cilju realizacije otvorene znanosti. Višestruke su koristi koje donosi temeljito pripremljen plan upravljanja istraživačkim podacima. Prije svega, PUIP predstavlja moćan alat za planiranje resursa, alata i stručne podrške za pohranu, rukovanje i upravljanje podacima koje se planira prikupiti. Olakšano je upravljanje istraživanjem (engl. *project management*) jer se sva pitanja vezana uz upravljanje podacima nalaze na jednom mjestu. PUIP omogućuje jasnu definiciju budžeta potrebnog za upravljanje podacima tijekom projekta te omogućuje planiranje u okviru FAIR smjernica. Konačno takav plan pokazuje pouzdan i ozbiljan pristup istraživača projektnom procesu, što će polučiti pozitivnu reakciju institucija koje osiguravaju financiranje projekata (CESSDA, 2017-2019: 10-12). *Science Europe* (2018) ističe da je ključno osigurati univerzalne obrasce koje razne institucije zahtijevaju od istraživača kako bi PUIP bio sredstvo kojim se olakšava i unaprjeđuje proces istraživanja, a ne postao dodatno administrativno opterećenje. Tako popisuju šest

temeljnih elemenata koje je potrebno iznijeti u PUIP-u: 1) na koji će se način podatci opisati, prikupljati i ponovno koristiti, 2) koji su metapodatci i popratna dokumentacija potrebni te koje će se mjere kontrole kvalitete koristiti, 3) kako će se realizirati pohrana i kopije (engl. *backup*) podataka i metapodataka, 4) koje je pravne i etičke zahtjeve potrebno ispoštovati, 5) kako će podatci biti pohranjeni i kako će ih se dijeliti, te 6) tko će preuzeti odgovornost za upravljanje podacima i građom (Science Europe, 2018: 9-10). Svih šest elemenata uključuju promišljanja vezana uz etičke standarde u znanosti, rad u skladu s nadležnim zakonima, odnosno etičkim kodeksima te izbjegavanje činjenja štete osobama i društvu (CESSDA, 2017-2019: 105), a sve u skladu sa smjernicama koje se ističu u ovoj knjizi. Dodatno, CESSDA (2019) razrađuje sedam organizacijskih instanci koje je potrebno uključiti u PUIP.¹²⁷ Preporučljivo je koristiti gotove i mrežno dostupne obrasce za PUIP-e u kojima su istaknuta sva pitanja o kojima je potrebno promisliti (primjerice *Template Horizon 2020 Data Management Plan*¹²⁸, *CESSDA: Adapt your DMP – Editable Form*¹²⁹).

Autorskopravne licence

Creative Commons (CC) autorskopravne licence osmišljene su kako bi unijele „ravnotežu unutar tradicionalnog okvira autorskih prava gdje su „sva prava pridržana“ (... te) svakome – od pojedinačnog autora do velikih kompanija i institucija – nude jednostavan način kako dopustiti korištenje svojeg djela izvan tih ograničenja“.¹³⁰ *Creative Commons* licence koriste se za razne vrste izvora: fotografije, glazbu, multimedijalne sadržaje općenito i sl. Fotografije se mogu pronaći na *Flickr* aplikaciji za upravljanje i dijeljenje fotografija.¹³¹ Glazba pod CC licencom za osobnu i komercijalnu uporabu može se naći na *Jamendu*,¹³² a multimedijalni sadržaji na *spinpressu*¹³³ te u kolekciji *Wikimedia Commons*.¹³⁴

CC licence služe autorima, tj. davateljima licenci da zadrže autorska prava, a u isto vrijeme drugima omogućuje umnožavanje, distribuciju i korištenje svojih

127 v. https://www.cessda.eu/content/download/4302/48656/file/TTT_DO_DMPExpertGuide_v1.3.pdf.

128 https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/gm/reporting/h2020-tpl-oa-data-mgt-plan-annotated_en.pdf.

129 https://www.cessda.eu/content/download/4304/48666/file/TTT_DO_DMPExpertGuideEditVersion_v1.2.docx.

130 <https://creativecommons.org/licenses/?lang=hr>.

131 <https://www.flickr.com/creativecommons/>.

132 <https://www.jamendo.com/legal/licenses?language=en>.

133 <http://spinpress.com/>.

134 <https://commons.wikimedia.org/>.

djela.¹³⁵ CC licence pravovaljane su u cijelom svijetu i vrijede sve dok vrijede autorska prava vezana uz djelo te davatelji licenci mogu davati naknadna dopuštenja za korištenje svojih djela. Isti izvor navodi da je djelima moguće dodijeliti nekoliko tipova licence: Imenovanje 4.0 međunarodna (*Attribution 4.0 International*) (CC BY 4.0), Imenovanje-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna (*Attribution-ShareAlike 4.0 International*) (CC BY-SA 4.0), Imenovanje-Bez prerada 4.0 međunarodna (*Attribution-NoDerivatives 4.0 International*) (CC BY-ND 4.0), Imenovanje-Nekomercijalno 4.0 međunarodna (*Attribution-NonCommercial 4.0 International*) (CC BY-NC 4.0), Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna (*Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International*) (CC BY-NC-SA 4.0) i Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna (*Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International*) (CC BY-NC-ND 4.0). Ako se koristi neko djelo ili građa koju je autor stavio na rasplaganje pod određenom CC licencom, obvezno je navesti ime autora djela, naziv CC licence, i poveznicu na djelo. Ako se rade promjene na djelu, također ih je potrebno navesti. Imenovanje licenca znači da je dopušteno koristiti materijal pod uvjetom da se istakne tko je originalni autor. Nekomercijalno znači da se materijal može koristiti samo u nekomercijalne svrhe. Bez prerada znači da se smiju koristiti samo originalni materijali, ali ne i materijali načinjeni iz originalnih. Dijeli pod istim uvjetima znači da se mogu koristiti derivirani materijali, ali samo pod licencom koja čuva originalan materijal.

CC licence imaju troslojnu strukturu te ja svaka licenca napisana u tri oblika: 1) u obliku pravnoga teksta, 2) u obliku teksta koji je svima razumljiv jer kreatori licence ne očekuju da njihovi korisnici budu osposobljeni pratiti pravnu terminologiju te 3) u obliku strojno čitljivog teksta. Naime, da bi softverski mrežni alati mogli prepoznati da se neko djelo daje na korištenje pod CC licencom, ponuđen je „sažeti iskaz ključnih sloboda i obaveza u formatu koji je razumljiv softverskim sustavima, pretraživačima i drugim tehnologijama“.¹³⁶

Dijeljenje velikih podataka

Dijeljenje podataka još uvijek nije jednakim intenzitetom zaživjelo u svim područjima znanosti, čemu je velikim dijelom uzrok manjak uputa i strukture o samom dijeljenju te neupućenost istraživača o ovome procesu. Ključno je istraživačima osigurati institucijsku pomoć u smislu tehničke pomoći osoba koje su educirane u u upravljanju podacima te edukacije istraživača. Weller i Kinder-Kurlanda (2017) pokazale su da su istraživači koji rade s podacima prikupljenim s interneta

135 <https://creativecommons.org/licenses/?lang=hr>.

136 <https://creativecommons.org/licenses/?lang=hr>.

podijeljeni u svojim stavovima o dijeljenju ove vrste podataka. Autorice su provele intervjue s oko 40 članova akademske zajednice, različitih područja znanosti, zemalja i stupnjeva akademskog napredovanja s iskustvom u provođenju internet-skih istraživanja, odnosno njihovi su sudionici radili s podacima prikupljenim s različitih društvenih platformi. Usredotočile su se na problem dijeljenja podataka prikupljenih s interneta. U odgovorima sudionika jasno se pokazala dilema između sklonosti ka dijeljenju podataka i brige vezane uz zaštitu sudionika, odnosno korisnika društvenih medija i njihove privatnosti.

Sklonost ka dijeljenju prikupljenih velikih podataka ostatku akademske zajednice proizlazi iz osjećaja da istraživači podatke ne „posjeduju“ jer su „samo“ prikupili ono što na internetu već postoji.¹³⁷ Drugi razlog zbog kojeg bi istraživači željeli podijeliti podatke koje su prikupili jest nepravda koju osjećaju da se čini članovima jednog dijela akademske zajednice kojima je pristup ovakvim podatcima ograničen. Naime, s obzirom na to da se podatci mogu kupiti od tvrtki koje pružaju odgovarajuće usluge,¹³⁸ oni nisu jednako dostupni svim istraživačima. Dostupniji su onima s više financijskih sredstava, osobito onima koji surađuju s industrijom i sl. Prema Weller i Kinder-Kurlandi (2017) ovakav poredak ide u prilog istraživačima sa zapada. Rješenje za navedeni problem može biti oformljavanje interdisciplinarnih međunarodnih timova. Konačno, istraživači žele omogućiti ostatku akademske zajednice ponavljanje te provjeru vlastitog istraživanja i daljnji razvoj znanosti. Svi ovi razlozi vezuju se uz odgovornosti koje istraživač osjeća prema području kojim se bavi i akademskoj zajednici u okviru koje djeluje. No istraživači, sudionici istraživanja Weller i Kinder-Kurlande, navode i osjećaj odgovornosti prema društvenoj zajednici od koje su prikupljeni podatci. Oni žele nešto vratiti toj zajednici. Osim toga, objavljivanjem podataka osigurava se prilika za korekciju rezultata od strane sudionika, što je preporučena metodološka i etička praksa, a takvu reviziju podataka u suprotnom ne bi bilo moguće provesti.

S druge strane sudionici oklijevaju u dijeljenju velikih podataka jer osjećaju da o tome ne postoje jasne smjernice u smislu zakonodavnog okvira u kojem se kreću, a osobito su zabrinuti zbog nemogućnosti zaštite osoba od kojih su podatci potekli te su nesigurni hoće li sudionicima javna objava podataka prouzročiti kakvu štetu.

137 Weller i Kinder-Kurlanda (2017) pokazale su da istraživači drugačije tretiraju podatke koje su osobno prikupili putem, primjerice, anketa ili eksperimentalnim radom. Za pretpostaviti je da bi jednako mogli osjećati i za osobno prikupljene podatke pomoću instrumenata koje su distribuirali putem interneta.

138 Različiti su načini prikupljanja podataka koji se objavljuju na društvenim medijima/mrežama. Weller i Kinder-Kurlanda (2017) navode aplikacijska programska sučelja (engl. *application programming interfaces – APIs*) te slične alate kojima se izlučuju („stružu“) podatci s platformi od interesa (engl. *web scraping*). Podatke je moguće i kupiti izravno od nekih tvrtki koje posjeduju društvene platforme (npr. Twitter) što se, u tom slučaju, uređuje posebnim ugovorima.

Naravno, to ovisi o prirodi istraživanja i osjetljivosti podataka koji se prikupljaju te (ne)moгуćnosti anonimizacije koja, u radu s podacima prikupljenim putem interneta, nije sasvim sigurna jer se podatci često na različite načine mogu povezati s osobama od kojih su potekli, odnosno s njihovim virtualnim identitetima.

Opća uredba o zaštiti podataka obvezuje pružatelje usluga (npr. društvene mreže) da korisnike obavijeste o svojoj politici privatnosti, odnosno da ih informiraju o tome što se čini s njihovim podacima. Tako tvrtke koje posjeduju društvene platforme i slične medije najčešće u okviru svojih uvjeta pružanja usluge (engl. *terms of service*) imaju i bilješku o ograničenju dijeljenja podataka koji se na njihovim platformama objavljuju, a kojeg se i istraživači moraju pridržavati. Pri planiranju i prijavi znanstvenog projekta za financiranje potrebno je provjeriti zahtijeva li se od istraživača da se obvežu na dijeljenje podataka. Naime, ako tvrtka koja posjeduje društveni medij koji istražuju to ne omogućuje, u kojem slučaju je to izraženo u uvjetima pružanja usluge, ovo se obećanje ne može dati.

Problem iz perspektive korisnika usluga je u tome što se politike privatnosti pružatelja usluga rijetko čitaju. Stoga znanstvenici pokušavaju korisnicima pojednostaviti procjenu rizičnosti prihvaćanja takvih usluga. Tako Tesfay i sur. predstavljaju način pružanja podrške korisnicima interneta tako što izlučuju najrelevantniji sadržaj dugačkih politika privatnosti te ga klasificiraju na trostupanjskoj skali potencijalnog rizika radi pojednostavljivanja teksta te kako bi privukli pažnju korisnika na eventualni sigurnosni rizik po njihove podatke (Tesfay i sur., 2018: 16).

Ukratko, s obzirom na to da su pravni okviri nerijetko nedefinirani, ili nedovoljno definirani, barem do te mjere da zaštite istraživače koji se kreću u relativno novom istraživačkom okruženju, oni se ustručavaju dijeliti podatke javno. Naime, konačna je odluka o dijeljenju podataka istraživanja na samim istraživačima pri čemu oni često ne znaju hoće li eventualno ipak snositi kakve posljedice za svoje odluke. Ipak, podatci se dijele te postoje spoznaje o sivom tržištu dijeljena istraživačkih podataka prikupljenih pomoću društvenih medija (Weller i Kinder-Kurlanda, 2017).

Kako se istraživača ne bi ostavilo u nedoumici o tome smije li ili ne prikupljati i obrađivati velike podatke iz različitih izvora koji se nalaze na internetu, treba reći da je ta praksa svakako dopuštena ako to dopuštaju uvjeti pružanja usluge tvrtke koja posjeduje platformu s koje se podatci prikupljaju. Nekad će biti potrebno od tvrtke kupiti podatke (npr. podatke objavljene na Twitteru). S obzirom na to da su korisnici pristali na uvjete pružanja usluge dane tvrtke, pristali su i na uporabu njihovih podataka na istaknut način. Nažalost, poseban je problem to koliko korisnici čitaju uvjete pružanja usluge prije nego na njih pristanu, no ne bi trebala biti dužnost istraživača da o tome brine. Opća uredba o zaštiti podataka napominje da je obradu podataka u istraživačke svrhe potrebno provesti u skladu s uzusima

koje nalaže znanstvena zajednica, odnosno pojedino područje. Ako se surađuje sa zemljama izvan Europske unije te će se podatci s njima nužno dijeliti, potrebno je utvrditi imaju li te zemlje jednake odredbe o zaštiti osobnih podataka. Nemaju li, ta se zaštita mora osigurati, što se najčešće čini posebnim ugovorima.

Dijeljenje velikih podataka poseban je aspekt rada s podacima prikupljenim putem interneta. Prije nego li se odluči na dijeljenje velikih podataka, istraživač treba proučiti uvjete poslovanja, odnosno konzultirati tvrtku koja posjeduje platformu s koje su podatci prikupljeni, te osigurati anonimizaciju podataka. Opća uredba o zaštiti podataka uostalom precizira da se Uredba ne odnosi na obradu anonimnih informacija, gdje se identitet sudionika više ne može utvrditi te se u tom smislu ističe obrada anonimnih podataka za statističke ili istraživačke svrhe. Time je istraživačima koji koriste anonimne podatke dana sloboda rada (OUZP, 2018 Preambula, točka 26.). Zanimljivo je napomenuti da Opća uredba o zaštiti podataka omogućuje uporabu podataka prikupljenih u različite statističke svrhe za potrebe istraživanja te se pritom ne navodi potreba za dodatnim pristankom, što bi vjerojatno bilo i vrlo teško, ako ne i nemoguće, provesti. U slučaju bojazni da će obrada ugroziti prava i slobodu pojedinca poželjno je izvršiti procjenu učinka na zaštitu podataka (engl. *data protection impact assessment*) radi procjene izvora, prirode, osobitosti i ozbiljnosti tog rizika. Tu procjenu radi voditelj obrade, što u slučaju istraživanja može biti sam istraživač. Procijeni li se da namjeravana obrada podataka predstavlja visok rizik te voditelj obrade nije u mogućnosti taj rizik umanjiti, prije obrade potrebno je savjetovati se s nadzornim tijelom (OUZP, 2016 Preambula, točka 84.), što je u Republici Hrvatskoj Agencija za zaštitu osobnih podataka (AZOP). Prema točki 50 Preambule Opće uredbе o zaštiti podataka dopušta se obrada osobnih podataka „u svrhe različite od svrha za koje su podaci prvotno prikupljeni“ ako „je obrada usklađena sa svrhama za koje su osobni podaci prvotno prikupljeni“ te nastavlja da bi „(n)astavak obrade u svrhe arhiviranja u javnom interesu, u svrhe znanstvenog ili povijesnog istraživanja ili u statističke svrhe trebalo (...) smatrati usklađenom zakonskom obradom.“ Drugim riječima, podatci prikupljeni u statističke svrhe bez originalne namjene uporabe u znanstvenom istraživanju smiju se koristiti u znanstvene svrhe.

Zaključak

Svrha je ove knjige doprinijeti učvršćivanju postavki pravde i pravednosti u znanstveno-istraživačkom procesu i diseminaciji znanstvenih spoznaja u primijenjenoj lingvistici. Pojam pravednosti počiva na brizi za sve dionike istraživačkog procesa. Naglasak je na brizi za sudionike istraživanja, ali i znanstvenu zajednicu i društvo te na odgovornosti koju lingvist ima prema znanstvenom području u kojem djeluje.

Teorijski okvir knjige čini prožimanje makroetičkih i mikroetičkih načela te se prikazuje primjena ovog hibridnog pristupa u okvirima primijenjene lingvistike. S makroetičke se strane daje pregled relevantnih nacionalnih i međunarodnih kodeksa i dokumenata koji donose sveobuhvatna pravila ponašanja u znanstveno-istraživačkom procesu. Tim se dokumentima definiraju načela etičkog ponašanja u znanosti općenito. Osobit se naglasak stavlja na odrednice Opće uredbe o zaštiti podataka koja je od svibnja 2018. godine na snazi u Europskoj uniji i s kojima su usklađeni elementi etičkog djelovanja o kojima se u knjizi raspravlja. Mikroetički pristup omogućuje razumijevanje pojedinačnih problema s kojima se istraživač susreće na terenu, a u čijem je rješavanju makroetika često nemoćna. Realizaciju ovako postavljenog srednjeg puta u kojem se isprepliću postavke dviju krajnosti kakve zagovaraju makro i mikroetika moguće je ostvariti sustavnom edukacijom znanstvenika. Stoga se edukacija mladih znanstvenika ističe kao lajtmotiv ove knjige te se na njoj čvrsto inzistira. Apostrofira se potreba za edukacijom o etičkim aspektima istraživanja na svim razinama primijenjenolingvističkih studija te se daje prijedlog ciljeva, ishoda i kompetencija koje bi takva edukacija pružila kako bi ispunila potrebe primijenjene lingvistike 21. stoljeća integrirajući mikro i makroetički pristup.

Pojačana svijest o tome da i primijenjenolingvistička istraživanja mogu nanijeti štetu sudionicima reflektira se u sve češćem inzistiranju institucijskih etičkih tijela za procesiranjem nacрта istraživanja u primijenjenoj lingvistici. Stoga se u poglavlju o institucijskim etičkim povjerenstvima daje kratak prikaz elemenata istraživanja koje je potrebno predložiti institucijskim etičkim tijelima na kojima leži odluka o tome je li istraživanje usklađeno s etičkim smjernicama postupanja sa sudionicima i može li ga se odobriti. No, pritom je ključno razumijevanje etike

kao aspekta istraživačkoga procesa koji prožima sve faze pripreme, provođenja i diseminacije rezultata istraživanja. Drugim riječima, odobrenje etičkog povjerenstva nikako ne jamči etičnost istraživanja, već je na istraživaču da to osigura.

Nužno je inzistirati na svijesti o čestitosti u znanstveno-istraživačkom radu, odnosno iskrenosti u svakom koraku istraživanja i prema svim dionicima uključenima u taj proces. S druge strane, potrebno je osvijestiti i prevenirati odstupanja od etičkih uzusa, odnosno znanstveno nepoštenje. Neki oblici znanstvenog nepoštenja mogu se dogoditi nenamjerno te je i u ovom smislu potrebna edukacija znanstvenika. Tako se razmatraju oblici znanstvene prijevare i upitnih postupaka u znanosti. Naglasak se stavlja na različite oblike plagijata i njegovu prevenciju u pripremi znanstvenih tekstova i izdavačkom procesu. Rasprava o čestitosti u znanstvenom radu zaokružuje se isticanjem postupka recenzije kao nezavisnom sustavu provjere kvalitete i etičnosti u znanosti.

Posebno se ističe zaštita sudionika, naročito sudionika koji pripadaju ranjivim društvenim skupinama. Tako promišljanje etički ispravnih poteza počinje već u promišljanju načina na koji će se pristupiti sudionicima i informirati ih o svim zadacima koje ih istraživač moli da odrade. Pokušava se predvidjeti i prevenirati potencijalna šteta koju sudjelovanje u istraživanju može imati po sudionike. Razmatraju se neravnopravni odnosi moći između istraživača i sudionika i načini na koje se oni mogu ublažiti. Promišlja se opravdanost obmane sudionika i koraci koje je nužno naknadno poduzeti kako bi se očuvalo povjerenje sudionika i društva u znanstvenu zajednicu. Opisuje se uloga nadležne osobe institucije u kojoj se namjerava provesti istraživanje i komunikacija između istraživača i nadležne osobe.

U modernom dobu u kojemu se istraživač nerijetko oslanja na mogućnosti koje mu pruža internet jedna ovakva publikacija bila bi nepotpuna bez osvrta na istraživačko djelovanje uz pomoć ove tehnologije. Ovo je osobito naglašeno u trenutku obilježenom pandemijom bolesti COVID-19 i razornim potresima kojima smo svjedoci. Opis etički relevantnih elemenata u radu s novim medijima prati bojazan da će oni brzo zastarjeti uslijed naglog tehnološkog razvoja. No, moguće je postaviti temeljne etičke principe kojima će se osviješten istraživač moći voditi i tako ići ukorak s tehnološkim razvojem čovječanstva. Ta nit vodilja obilježila je poglavlje o etici u virtualnoj istraživačkoj okolini.

Još jedan recentni aspekt znanstvenog djelovanja jest inzistiranje na otvorenoj znanosti, odnosno otvorenom pristupu znanstvenim publikacijama i dijeljenju istraživačkih podataka. Svrha otvorene znanosti jest omogućiti znanstvenicima iz povlaštenih i manje povlaštenih krajeva pravedan pristup znanstvenim spoznajama, što čini etički moment ovog „pokreta“ u znanosti. U lipnju 2021. godine na snagu stupa i Direktiva Europskog parlamenta i Vijeća o otvorenim podacima i

ponovnoj uporabi informacija javnog sektora te je nužno znanstvena djelovanja zemalja članica Europske unije uskladiti s ovim dokumentom. Otvorena znanost ima svoje izazove, no sustavan rad na njihovom svladavanju i izradi relevantnih smjernica polučuje pozitivne rezultate.

Konačno, uz odgovornosti koje znanstvenik ima prema svim dionicima istraživačkoga procesa, koncept koji se često zanemaruje jest odgovornost istraživača prema samima sebi. To je nužno polazište etičkog postupanja u svakom obliku našeg djelovanja. Naime, zanemarivanjem sebe istraživač se može dovesti u situaciju u kojoj preuzima previše poslova kojima se možda neće moći jednako posvetiti ili u kojima neće moći ispoštovati dogovorene rokove. Time može negativno utjecati na akademsku zajednicu i društvo, što je etički problem koji je potrebno izbjeći.

Zaključno, ovom se knjigom potiče rasprava o etičkim izazovima znanstveno-istraživačkoga procesa. Nemoguće je pružiti rješenja za svaki etički važan trenutak u kojem se istraživač može naći na terenu. No, moguće je pojačati svijest o nužnosti etike te postaviti relevantne koncepte kao temelj etičkih promišljanja i edukacije znanstvenika. Navedeni će koncepti istraživaču pružiti okvir za rješavanje etičkih izazova na terenu i u njihovom znanstvenom djelovanju.

Referencije¹³⁹

- AAA American Anthropological Association. (2012). *Statement on Ethics*. <http://ethics.americananthro.org/category/statement/>
- AAAL American Association for Applied Linguistics. (2020). *AAAL Ethics Guidelines*. https://assets.noviams.com/novi-file-uploads/aaal/PDFs/AAAL_Ethics_Guidelines_-_App.pdf
- AERA American Educational Research Association. (2011). *American Educational Research Association Code of Ethics*. [https://www.aera.net/Portals/38/docs/About_AERA/CodeOfEthics\(1\).pdf](https://www.aera.net/Portals/38/docs/About_AERA/CodeOfEthics(1).pdf)
- Ahmed, W., Bath, P. A. i Demartini, G. (2017). Using Twitter as a Data Source: An Overview of Ethical, Legal, and Methodological Challenges. U R. Iphofen i K. Woodfield (Ur.), *Advances in Research Ethics and Integrity (Vol 2)* (str. 79–107). Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/S2398-601820180000002004>
- Alderson, P. i Morrow, V. (2011). *The Ethics of Research with Children and Young People: A Practical Handbook*. Los Angeles – London – New Delhi – Washington DC: SAGE
- Allen, G. (2008). Getting Beyond Form Filling: The Role of Institutional Governance in Human Research Ethics. *Journal of Academic Ethics*, 6, 105–116. <https://doi.org/10.1007/s10805-008-9057-9>
- ANSI/NISO – An American National Standard / National Information Standards Organization. (2013). *The Dublin Core Metadata Element Set*. https://groups.niso.org/apps/group_public/download.php/10258/Z39-85-2012_dublin_core.pdf
- APA American Psychological Association. (2017). *Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct (2002, izmijenjen i na snazi od 1. lipnja 2010, i 1. siječnja 2017)*. <https://www.apa.org/ethics/code/>
- Aubrey, C., David, T., Godfrey, R. i Thompson, L. (2000). *Early Childhood Educational Research: Issues in methodology and ethics*. London – New York: Routledge.

139 Posljednji pristup internetskim stranicama koje se navode u ovoj knjizi bio je u prosincu 2020. godine.

- BAAL The British Association of Applied Linguistics. (2016). *Recommendations on Good Practice in Applied Linguistics*. https://www.baal.org.uk/wp-content/uploads/2016/10/goodpractice_full_2016.pdf
- BAAL The British Association of Applied Linguistics. (2006). *Recommendations on Good Practice in Applied Linguistics*. https://www.baal.org.uk/wp-content/uploads/2017/08/goodpractice_full.pdf
- Bailey, J. (2011, 4. listopada). *The World's First „Plagiarism“ Case*. Plagiarism Today. <https://www.plagiarismtoday.com/2011/10/04/the-world%E2%80%99s-first-plagiarism-case/>
- Barać Lauc, L. i Skelac, I. (2020, 1. lipnja). *Planovi upravljanja istraživačkim podacima – smjernice Science Europe*. Drugi webinar na temu „Istraživački podaci – što s njima?“ projekt Research Data Alliance Europe 4.0. Srce – Hrvatska zaklada za znanost – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Sveučilišna knjižnica u Splitu – Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. [PowerPoint prezentacija]. <https://www.srce.unizg.hr/2020-06-01-webinar-istrazivaci>
- Baždarić, K. (2020, 16.–18. rujna). *Text similarity and plagiarism detection in scholarly journals*. [Izlaganje na skupu]. PUBMET2020 The 7th Conference on Scholarly Communication and Publishing in the Context of Open Science, Zadar, Croatia. <http://pubmet.unizd.hr/pubmet2020/programme/publication-integrity/>
- Baždarić, K. (2015). Znanstvenoistraživačka čestitost u objavljivanju znanstvenih časopisa. U I. Hebrang Grgić (Ur.), *Hrvatski znanstveni časopisi: Iskustva, gledišta, mogućnosti* (str. 129–145). Zagreb: Školska knjiga.
- Baždarić, K., Pupovac, V., Bilić-Zulle, L. i Petrovečki, M. (2009). Plagiranje kao povreda znanstvene i akademske čestitosti. *Medicina Flumiensis*, 45(2), 108–117. <https://hrcak.srce.hr/38691>
- Beall, J. (2015, 1. siječnja). *Criteria for Determining Predatory Open-Access Publishers* (3. izdanje). <https://beallist.net/wp-content/uploads/2019/12/criteria-2015.pdf>
- Bennet, C. (2011). In defense of privacy: The concept and the regime. *Surveillance and Society*, 8(4), 485–496. <https://doi.org/10.24908/ss.v8i4.4184>
- Berčić, B. (2008). Etika vrlina. *Filozofska istraživanja*, 109(1), 193–207. <https://hrcak.srce.hr/23154>
- Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*. (2003, 22. listopada). https://openaccess.mpg.de/67605/berlin_declaration_engl.pdf / prijevod na hrvatski jezik Melinščak Zlodi, I, Stojanovski, J. i Mayer, M. *Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenom znanju* http://eprints.rclis.org/4571/1/prijevod_berlinske_deklaracije.pdf

- Bethesda Statement on Open Access Publishing.* (2003, 20. lipnja). <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>
- Biagioli, M. (2002). From book censorship to academic review. *Emergences: Journal of the Study of Media & Composite Cultures*, 12(1), 11–45. <http://dx.doi.org/10.1080/1045722022000003435>
- Björk, B.-C. (2017). Gold, green, and black open access. *Learned Publishing*, 30, 173–175. <https://doi.org/10.1002/leap.1096>
- BOAI – Budapest Open Access Initiative.* (2002, 14. veljače). <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>
- Bohannon, J. (2013). Who's Afraid of Peer Review? *Science*, 342(6154), 60–65. [10.1126/science.342.6154.60](https://doi.org/10.1126/science.342.6154.60)
- Borgman, Christine L. (2012). The conundrum of sharing research data. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63(6), 1059–1078. <http://dx.doi.org/10.1002/asi.22634>
- Borovečki, A i Z. Lacković (Ur.) (2008). *Odgovorno ponašanje u znanosti: odabrani međunarodni i hrvatski dokumenti: priručnik: ak. god. 2008./2009.* Zagreb: Medicinska naklada.
- Brewster Smith, M. (2000). Moral Foundations in Research with Human Participants. U B. D. Sales i S. Folkman (Ur.), *Ethics in Research with human participants* (str. 3–10). Washington, D. C.: American Psychological Association.
- British Psychological Society. (2018, srpanj). *Code of Ethics and Conduct.* <https://www.bps.org.uk/sites/www.bps.org.uk/files/Policy/Policy%20-%20Files/BPS%20Code%20of%20Ethics%20and%20Conduct%20%28Updated%20July%202018%29.pdf>
- British Psychological Society. (2009). *Code of Ethics and Conduct.* <https://www.bps.org.uk/sites/www.bps.org.uk/files/Policy/Policy%20-%20Files/Code%20of%20Ethics%20and%20Conduct%20%282009%29.pdf>
- Budapest Declaration on the Right of Access to Information.* (2008, 14. prosinca). https://www.access-info.org/wp-content/uploads/Budapest_Declaration.pdf
- Cameron, D., Frazer, E., Harvey, P., Rampton, M. B. H. i Richardson, K. (1992). *Researching Language: Issues of power and method.* London – New York: Routledge.
- Casnici, N., Grimaldo, F., Gilbert, N. i Squazzoni, F. (2016). Attitudes of Referees in a Multidisciplinary Journal: An Empirical Analysis. *Journal of the Association from Information Science and Technology*, 67(7). <https://doi.org/10.1002/asi.23665>

- CCEP Canadian Psychological Association. (2017). *Code of Ethics for Psychologists (4. izdanje)*. https://cpa.ca/docs/File/Ethics/CPA_Code_2017_4thEd.pdf
- Centers for Disease Control and Prevention. (2020, 2. ožujka) *U.S. Public Health Service Syphilis Study at Tuskegee – Timeline*. <https://www.cdc.gov/tuskegee/timeline.htm>
- Cergol Kovačević, K. i Udier, S. L. (Ur.). (2017). *Applied Linguistics Research and Methodology: Proceedings from the 2015 CALS conference*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Cergol, K. (2011). *Jezična aktivacija i leksički pristup u stranom ili drugom i materinskom jeziku*. [Doktorska disertacija]. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- CESSDA. (2019). *Adapt your Data Management Plan: A list of Data Management Questions based on the Expert Tour Guide on Data Management*. https://www.cessda.eu/content/download/4302/48656/file/TTT_DO_DM-PExpertGuide_v1.3.pdf
- CESSDA Training Team. (2017–2019). *CESSDA DMEG Data Management Expert Guide*. (2020, 31. siječanj *offline* inačica). <https://zenodo.org/record/3820473#.X838K2hKg2w>
- Chassang, G. (2017). The impact of the EU general data protection regulation on scientific research. *ecancer*, 11(709), 1–12. <https://doi.org/10.3332/ecancer.2017.709>
- Chubin, D. E. (1994). *Grants Peer Review in Theory and Practice. Evaluation Review*, 18(1), 20–30. <https://doi.org/10.1177/0193841X9401800103>
- CIOMS – Council for International Organizations of Medical Sciences. (2002). *International Ethical Guidelines for Biomedical Research Involving Human Subjects*. https://cioms.ch/wp-content/uploads/2016/08/International_Ethical_Guidelines_for_Biomedical_Research_Involving_Human_Subjects.pdf
- cOAlition S (2019, 28. kolovoza). *cOAlition S: Making full and immediate Open Access a reality* [Objava za medije]. https://www.coalition-s.org/wp-content/uploads/PR_cOAlitionS_Champion_28082019.pdf
- Convery, I. i Cox, D. (2012). A review of research ethics in internet-based research. *Practitioner Research in Higher Education*, 6(1), 50–57. <http://ojs.cumbria.ac.uk/index.php/prhe/article/view/100>
- COPE/DOAJ/DASPA/WAME. (2018, 15. siječnja). *Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing*. https://publicationethics.org/files/Principles_of_Transparency_and_Best_Practice_in_Scholarly_Publishingv3.pdf

- COPE. (2017). *Core practices*. <https://publicationethics.org/core-practices>
- Copland, F. i Creese, A. (2016). Ethical Issues in Linguistic Ethnography. U P. I. De Costa (Ur.), *Ethics in Applied Linguistics Research: Language Researcher Narratives* (str. 161–178). New York – London: Routledge.
- Creative Commons. (2017). *Creative Commons: About The Licenses*. <https://creativecommons.org/licenses/>
- D’Angelo, J. (2012). *Ethics in Science: Ethical Misconduct in Scientific Research*. Boca Raton – London – New York: CRC Press.
- De Costa, P. I., Sterling, S., Lee, J., Li, W. i Rawal, H. (2020). Research tasks on ethics in applied linguistics. *Language Teaching*, 54(1), 58–70. <https://doi.org/10.1017/s0261444820000257>
- De Costa, P. I. (2016). Ethics in Applied Linguistics Research: An Introduction. U P. I. De Costa (Ur.), *Ethics in Applied Linguistics Research: Language Researcher Narratives* (str. 1–11). New York – London: Routledge.
- De Costa, P. I. (2014). Making ethical decisions in an ethnographic study. *TESOL Quarterly*, 48(2), 413–429. <https://doi.org/10.1002/tesq.163>
- Department of Health, Education and Welfare. (1979, 18. travnja). *The Belmont Report: Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*. <https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/read-the-belmont-report/index.html>
- De São José, J. i Teixeira, A. R. (2013). At the “Ethical Crossroads“ of Ethnography: Observing the “Care Encounter” at the Elderly Person’s Home. U I. Paoletti, M. Isabel Tomás i F. Menéndez (Ur.), *Practices of Ethics: An Empirical Approach to Ethics in Social Sciences Research* (str. 43–63). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Direktiva (EU) 2019/1024 Europskog parlamenta i vijeća od 20. lipnja 2019. o otvorenim podatcima i ponovnoj uporabi informacija javnog sektora (preinaka). Službeni list Europske unije L 172/56-83. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:32019L1024> (Direktiva o otvorenim podatcima)
- Duff, P. A. i Abdi, K. (2016). Negotiating Ethical Research Engagements in Multilingual Ethnographic Studies in Education: A Narrative from the Field. U P. I. De Costa (Ur.), *Ethics in Applied Linguistics Research: Language Researcher Narratives* (str. 121–141). New York – London: Routledge.
- ECHO – European Cultural Heritage Online Charter. (2002, 30. listopada). https://echo.mpiwg-berlin.mpg.de/policy/oa_basics/charter/ECHOcharter.pdf
- Eckert, P. (2014). Ethics in linguistic research. In R. J. Podesva i D. Sharma (Ur.), *Research Methods in Linguistics* (str. 11–26). Cambridge: Cambridge University Press.

- EECERA. (2015, svibanj). EECERA *Ethical Code for Early Childhood Researchers (v 1.2)*. <https://www.eecera.org/wp-content/uploads/2016/07/EECERA-Ethical-Code.pdf>
- Elsevier. (2020). *What is peer review?* <https://www.elsevier.com/reviewers/what-is-peer-review>
- ESF European Science Foundation. (2010). *Fostering Research Integrity in Europe: A report by the ESF Member Organisation Forum on Research Integrity*. https://www.esf.org/fileadmin/user_upload/esf/ResearchIntegrity_Report2011.pdf
- Ess, C. i the AoIR ethics working committee. (2002). *Ethical decision-making and Internet research: Recommendations from the aoir ethics working committee*. www.aoir.org/reports/ethics.pdf
- European Commission. (2020, 24. lipnja). *Data protection as a pillar of citizens' empowerment and the EU's approach to the digital transition - two years of application of the General Data Protection Regulation*. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. COM 264 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0264>
- European Commission. (2018, listopad). *Ethics in Social Sciences and Humanities*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/6_h2020_ethics-soc-science-humanities_en.pdf
- European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. (2017, 21. ožujka). *H2020 Programme Guidelines to the Rules on Open Access to Scientific Publications and Open Access to Research Data in Horizon 2020 (version 3.2)*. https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf
- European Commission, Directorate-General for Research & Innovation. (2016, 26. lipnja). *H202 Programme: Guidelines on FAIR Data Management in Horizon 2020 (version 3.0)*. https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-data-mgt_en.pdf
- European Commission. (2012, 12. lipnja). *Commission recommendation of July 2012 on access to and preservation of scientific information (2012/417/EU)*. Official Journal of the European Union L 194, 39–43. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012H0417&rid=1>
- Europska komisija. (2019, kolovoz). *Obzor Europa: sljedeći program EU-a za istraživanje i inovacije (2021. – 2027.) #HorizonEU Na temelju prijedloga Komisije za program Obzor Europa, zajedničkog dogovora među suzakonodavcima i djelomičnog općeg pristupa (odobreni u travnju 2019.)*. [PowerPoint

- prezentacija]. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/research_and_innovation/strategy_on_research_and_innovation/presentations/horizon_europe_hr_oblikovanje_nase_buducnosti.pdf
- Eysenbach, G. i Till, J. E. (2001). Ethical Issues in qualitative research on internet communities. *BMJ* 323(7321), 1103–1105. <https://doi.org/10.1136/bmj.323.7321.1103>
- Frankel, M. S. i Siang, S. (1999). *Ethical and legal aspects of human subjects research on the internet*. American Association for the Advancement of Science. https://research.utexas.edu/wp-content/uploads/sites/3/2015/10/report_internet_research.pdf
- Franulić, M. (2000). Dublin core u muzejskoj zajednici. *IM*, 1(2): 16–24. <https://hrcak.srce.hr/file/210824>
- franzke, a. s., Bechmann, A., Zimmer, M., Ess, C. and the Association of Internet Researchers. (2020). *Internet Research: Ethics Guidelines 3.0*. <https://aoir.org/reports/ethics3.pdf>
- Gajović, S. (2018). Otvoreni pristup i digitalno okruženje znanstvenih časopisa. U I. Hebrang Grgić (Ur.), *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju* (str. 254–265). Zagreb: Školska knjiga.
- Gao, X. i Tao, J. (2016). Ethical challenges in conducting text-based online applied linguistics research. U P. I. De Costa (Ur.), *Ethics in Applied Linguistics Research: Language Researcher Narratives* (str. 181–194). New York – London: Routledge.
- Giljača, V. i Štimac, D. (2017). Prednosti i nedostaci kohortnih i *case-control* studija. *medicina fluminensis*, 53(4), 466–472. https://doi.org/10.21860/medflum2017_187367
- Glonti, K. Cauchi, D., Cobo, E., Boutron, I., Moher, D. i Hren, D. (2019a). A scoping review on the roles and tasks of peer reviewers in the manuscript review process in biomedical journals. *BMC Med*, 17(118), 17–118. <https://doi.org/10.1186/s12916-019-1347-0>
- Glonti, K., Boutron, I, Moher, D i Hren, D. (2019b). Journal editors' perspectives on the roles and tasks of peer reviewers in biomedical journals: a qualitative study. *BMJ Open*, 9(e033421). <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-033421>
- Goodenough, T., Williamson, E., Kent, J. i Ashcroft, R. (2004). Ethical protection in research: including children in the debate. U M. Smyth i E. Williamson (Ur.), *Researchers and their 'subjects': Ethics, power knowledge and consent* (str. 55–72). Bristol: The Policy Press.

- Guillemin, M. i Gillam, L. (2004). Ethics, Reflexivity, and „Ethically Important Moments“ in Research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280. <https://doi.org/10.1177/1077800403262360>
- Hammersley, M. i Traianou, A. (2012). *Ethics in qualitative research: Controversies and contexts*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington DC: SAGE.
- Haverkamp, B. E. (2005). Ethical Perspectives on Qualitative Research in Applied Psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 146–155. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.2.146>
- Hebrang Grgić, I. (Ur.) (2018). *Otvorenost u znanosti i u visokom obrazovanju*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hebrang Grgić, I. (2009). *Otvoreni pristup znanstvenim informacijama u hrvatskim znanstvenim časopisima i digitalnim repozitorijima*. [Doktorska disertacija]. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Hebrang Grgić, I. (2004). Kriza izdavaštva znanstvenih časopisa. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 47, 1–2. <http://hkdrustvo.hr/datoteke/89/vbh/God.47>
- Heimes, R. (2016a, 6. siječnja). *Top 10 operational impacts of the GDPR: Part 1 – data security and breach notification – GDPR Enhances Data Security and Breach Notification Standards*. 20iapp. <https://iapp.org/news/a/top-10-operational-impacts-of-the-gdpr-part-1-data-security-and-breach-notification/>
- Heimes, R. (2016b, 7. siječnja). *Top 10 operational impacts of the GDPR: Part 2 – The mandatory DPO – GDPR acknowledges value of „privacy on the ground“ by requiring designation of a data protection officer*. 20iapp. <https://iapp.org/news/a/top-10-operational-impacts-of-the-gdpr-part-2-the-mandatory-dpo/>
- Helgeland, I. M. (2005). “Catch 22“ of Research Ethics: Ethical Dilemmas in Follow-Up Studies of Marginal Groups. *Qualitative Inquiry*, 11(4), 549–569. <https://doi.org/10.1177/1077800405276770>
- Hercigonja, Z. (2017). *Računalna detekcija plagijata: Pregled metoda i algoritama*. Imbriovec Jalžabetski: Vlastita naklada autora. https://bib.irb.hr/datoteka/888255.Računalna_detekcija_plagijata-pregled_metoda_i_algoritama.pdf
- Herring, S. (1996). Linguistic and critical analysis of computer-mediated communication: Some ethical and scholarly considerations. *The Information Society*, 12(2), 153–168. <https://doi.org/10.1080/911232343>
- Hovy, D. i Spruit, S. L. (2016). The Social Impact of Natural Language Processing. U K Erk i N. A. Smith (Ur.), *Proceedings of the 54th Annual Meeting*

- of the Association for Computational Linguistics (Volume 2: Short Papers) (str. 591–598). <https://www.aclweb.org/anthology/P16-2096.pdf>
- Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu. (2012, listopad). http://www.uaos.unios.hr/artos/Hrvatska_deklaracija_o_otvorenom_pristupu.pdf
- HRZZ Upravni odbor Hrvatske zaklade za znanost. (2018). *Etički kodeks Hrvatske zaklade za znanost*. <https://hrzz.hr/wp-content/uploads/2019/11/ETI%C4%8CKI-KODEKS-HRZZ-travanj-2018..pdf>
- Hudson, R. (2008). Research ethics and integrity – the case of a holistic approach. *Research Ethics Review*, 4(4), 131–140. <https://doi.org/10.1177/174701610800400402>
- IFLA Statement on Open Access – clarifying IFLA's position and strategy. (2011, 15. travnja). <https://www.ifla.org/files/assets/hq/news/documents/ifla-statement-on-open-access.pdf>
- Israel, M. i Hay, I. (2006). *Research Ethics for Social Scientists: Between ethical conduct and regulatory compliance*. London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE.
- John, L. K., Loewenstein, G. i Prelec, D. (2012). Measuring the Prevalence of Questionable Research Practices With Incentives for Truth Telling. *Psychological Science*, 23(5): 524–532. <https://doi:10.1177/0956797611430953>
- Katavić, V. (2006). Five-Year Report of Croatian Medical Journal's Research Integrity Editor – Policy, Policing, or Policing Policy. *Croatian Medical Journal*, 47(2), 220–227. <https://hrcak.srce.hr/2784>
- Kaufman, J. (2008, 1. listopada) I am the Principal Investigator in the Facebook project... [Komentar na blog „On the „Anonymity“ of the Facebook dataset“]. <https://www.michaelzimmer.org/2008/09/30/on-the-anonymity-of-the-facebook-dataset/>
- Keymer, T. (2017, 12. prosinca). *How to be a great journal editor: advice from eight top academic editors*. The World University Rankings. <https://www.timeshighereducation.com/features/how-be-great-journal-editor-advice-eight-top-academic-editors#survey-answer>
- Kocijan, K. (2014). Big Data: kako smo došli do velikih podataka i kamo nas oni vode. U V. Radovan i Đ. Pečarić (Ur.), *Komunikacijski obrasci i informacijska znanost* (str. 37–62). Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Kolektivni ugovor za znanost i visoko obrazovanje*. NN 9/2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_9_204.html
- Kubanyiova, M. (2008). Rethinking Research Ethics in Contemporary Applied Linguistics: The Tension Between Macroethical and Microethical Perspectives in Situated Research. *The Modern Language Journal*, 92(4), 503–518. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2008.00784.x>

- Labov, W. (1982). Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society*, 11(2), 165–201.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Oxford: Blackwell.
- Lansdown, G. (1994). Children's Rights. U B. Mayall (Ur.), *Children's Childhoods: Observed and Experienced* (str. 33–44). London – Washington, D. C.: The Falmer Press.
- LetPub: Your Manuscript Editor. (2010-2020). *What are preprint servers and what is their role in scholarly publishing?* https://www.letpub.com/author_education_What_are_preprint_servers_and_what_is_their_role_in_scholarly_publishing
- Levelt, W. J. M. (2013). *A History of Psycholinguistics: The Pre-Chomskyan Era*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, K., Kaufman, J., Gonzalez, M., Wimmer, A. i Christakis, N. (2008). Tastes, ties, and time: A new social network dataset using Facebook. *Social Networks*, 30(4), 330–342. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2008.07.002>
- Libertas međunarodno sveučilište. (2019). *Etički kodeks*. <https://www.libertas.hr/wp-content/uploads/2019/08/Eti%C4%8Dki-kodeks-2019..pdf?x34670>
- Lomborg, S. (2012). Personal internet archives and ethics. *Research Ethics*, 9(1), 20–31. <https://doi.org/10.1177/1747016112459450>
- Macan, B. (2018). Osiguravanje otvorenog pristupa znanstvenim publikacijama: tko, što i kako? U I. Hebrang Grgić (Ur.), *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju* (str. 59–79). Zagreb: Školska knjiga.
- Macan, B. (2014, 10 prosinca). *Otvoreni pristup publikacijama i Obzor 2020. Otvorena znanost: mogućnosti i perspektive*. [Predavanje – PowerPoint prezentacija]. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, Zagreb, Hrvatska. <http://fulir.irb.hr/1635/>
- Mackey, A. i Gass, S. M. (2005). *Second Language Research: Methodology and Design*. Mahwah, N. J. – London: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Madge, C. (ng). *Online research ethics module*. University of Leicester – Economic and Social Research Council. <https://www.restore.ac.uk/orm/ethics/ethprint3.pdf>
- Maldoff, G. (2016a, 12. siječnja). *Top 10 operational impacts of the GDPR: Part 3 – Consent – GDPR enhances requirements for obtaining data subject consent*. 20iapp. <https://iapp.org/news/a/top-10-operational-impacts-of-the-gdpr-part-3-consent/>
- Maldoff, G. (2016b, 25. siječnja). *Top 10 operational impacts of the GDPR: Part 6 – RTBF and data portability – Enhancing existing individual rights and*

- recreating new rights to be forgotten and to data portability*. 20iapp. <https://iapp.org/news/a/top-10-operational-impacts-of-the-gdpr-part-6-rtbf-and-data-portability/>
- Maldoff, G. (2016c, 12. veljače). *Top 10 operational impacts of the GDPR: Part 8 – Pseudonymization – GDPR encourages „pseudonymization“ of personal data*. 20iapp. <https://iapp.org/news/a/top-10-operational-impacts-of-the-gdpr-part-8-pseudonymization/>
- Malički, M., Jerončić, A., ter Riet, G., Bouter, L., Ioannidis, J. P. A., Goodman, S. i Aalbersberg, I. J. (2020, 16.–18. rujna). *Recommendations for transparency and research integrity on preprint servers: a cross-sectional study across disciplines*. [Izlaganje na skupu, sažetak]. PUBMET2020 The 7th Conference on Scholarly Communication and Publishing in the Context of Open Science, Zadar, Croatia. <http://pubmet.unizd.hr/pubmet2020/programme/recommendations-for-transparency/>
- Maliković, M. (2015). *Internetska istraživanja*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. http://izdavastvo.ffri.hr/wp-content/uploads/2016/06/MALIKOVIC-Internetska_istrazivanja.pdf
- Mandal, J. Dinoop, K. P. i Subash, C. P. (2015). Microethics in medical education and practice. *Tropical Parasitology*, 5(2), 86–87. <https://doi:10.4103/2229-5070.162488>
- Markham, A., Buchanan, E., AoIR Ethics Committee i AoIR opće članstvo. (2012). *Ethical Decision-Making and Internet Research: Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee (v. 2.0)*. <http://aoir.org/reports/ethics2.pdf>
- Martinović Klarić, I., Marić, I., Bermanec, V., Stričević, I., Faričić, J. (2020, 16.–18. rujna). *OS Policies, OS Evaluation and Assessment, Supporting OS Publishing*. [Izlaganje na skupu, sažetak]. PUBMET2020 The 7th Conference on Scholarly Communication and Publishing in the Context of Open Science, Zadar, Croatia. <http://pubmet.unizd.hr/pubmet2020/programme/os-policies-os-evaluation-and-assessment-supporting-os-publishing/>
- Marušić, A. (2020, 16.–18. rujna). *What is publication integrity?* [Izlaganje na skupu]. PUBMET2020 The 7th Conference on Scholarly Communication and Publishing in the Context of Open Science, Zadar, Croatia. <http://pubmet.unizd.hr/pubmet2020/programme/publication-integrity/>
- Matzner, T. i Ochs, C. (2017). Sorting Things Out Ethically: Privacy as a Research Issue beyond the Individual. U M. Zimmer i K. Kinder-Kurlanda (Ur.), *Internet Research Ethics for the Social Age: New Challenges, Cases, and*

- Contexts*. New York – Bern – Frankfurt – Berlin – Brussels – Vienna – Oxford – Warsaw: Peter Lang.
- McNiff, J. i Whitehead, J. (2002). *Action Research: Principles and Practice* (2. Izdanje). London – New York: Routledge.
- Melinščak Zlodi, I. (2018). Razvoj otvorenog pristupa u Hrvatskoj. U I. Hebrang Grgić (Ur.), *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju* (str. 43–58). Zagreb: Školska knjiga.
- Milgram, S. (1963). *Behavioral Study of obedience*. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371–378. <https://doi.org/10.1037/h0040525>
- Mrdjenovich, A. (2016, 21. ožujka). *Protection of Vulnerable Participants in Research*. University of Michigan Research. https://research-compliance.umich.edu/sites/default/files/resource-download/protection_of_vulnerable_populations_in_research.pdf
- Myers, A. (2016, 19. siječnja). *Top 10 operational impacts of the GDPR: Part 4 – Cross-border data transfers – Cross-border data transfers: Adequacy and beyond*. 20iapp. <https://iapp.org/news/a/top-10-operational-impacts-of-the-gdpr-part-4-cross-border-data-transfers/>
- National Science Foundation. (2014). *Critical Techniques and Technologies for Advancing Big Data Science & Engineering (BIGDATA): program solicitation NSF12-499*. <https://www.nsf.gov/pubs/2014/nsf14543/nsf14543.htm>
- National Science Foundation. (2012). *Critical Techniques and Technologies for Advancing Big Data Science & Engineering (BIGDATA): program solicitation NSF12-499*. <https://www.nsf.gov/pubs/2012/nsf12499/nsf12499.pdf>
- NESH The National Committee for Research Ethics in Social Sciences and Humanities. (2019, lipanj). *A Guide to Internet Research Ethics* (2. izdanje). <https://www.forskningsetikk.no/en/guidelines/social-sciences-humanities-law-and-theology/a-guide-to-internet-research-ethics/>
- NESH The National Committee for Research Ethics in Social Sciences and Humanities. (2016, lipanj). *Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Humanities, Law and Theology* (4. izdanje). <http://www.enrio.eu/wp-content/uploads/2017/03/guidelines-for-research-ethics-in-the-social-sciences-humanities-law-and-theology.pdf>
- Nikku, N. i Eriksson, E. (2006). Microethics in action. *Bioethics*, 20(4), 169–179.
- Nosek, B. A., Banaji, M. R. i Greenwald, A. G. (2002). E-Research: Ethics, Security, Design, and Control in Psychological Research on the Internet. *Journal of Social Issues*, 58(1), 161–176. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00254>

- Oakley, A. (1994). Women and Children First and Last: Parallels and Differences between Children's and Women's Studies. U B. Mayall (Ur.), *Children's Childhoods: Observed and Experienced* (str. 13–32). London – Washington, D. C.: The Falmer Press.
- OEZVO Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju. (2015). *Etički kodeks odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (2006., izmjene i dopune 2015., pročišćeni tekst)*. <https://www.azvo.hr/hr/odbor-za-etiku>
- Oliver, P. (2010). *The student's guide to research ethics* (2. izdanje). Maidenhead – New York: Open University Press.
- OpenAIRE. (2017). *Research Data Management Briefing paper: Understanding Research Data Management*. European Commission (H2020-EINFRA-2014-1). <https://www.openaire.eu/briefpaper-rdm-infonoads>
- OPERAS. (2018). *Open Access Business Models*. [Bijela knjiga]. UCL Press. https://zenodo.org/record/1323708#.X-D_KNhKg2w
- Ortega, L. (2007, ožujak). *Online interactions and L2 learning: some ethical challenges for teachers and researchers* [Pozvano predavanje]. University of Michigan, Ann Arbor, MI.
- OUZP. (2016). *Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća od 27. travnja 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ*. <https://www.zakon.hr/z/1021/Op%C4%87a-uredba-o-za%C5%A1titi-podataka--Uredba-%28EU%29-2016-679> (*Opća uredba o zaštiti podataka*)
- Popović, M. i Cergol Kovačević, K. (2017). Komunikacijske strategije u trojezične djevojčice: prebacivanje kodova. *Strani jezici*, 46(3), 5–23. <https://hrcak.srce.hr/216784>
- Publishing Research Consortium. (2016). *Peer review survey 2015*. Bristol: Mark Ware Consulting Ltd. https://www.elsevier.com/__data/assets/pdf_file/0007/655756/PRC-peer-review-survey-report-Final-2016-05-19.pdf
- Rajić, V. (2020). Međuvršnjački odnosi učenika osnovne škole: prijateljstvo u doba pandemije COVID-19 bolesti. U A. Kolak i I. Markić (Ur.), *Školovanje od kuće i nastava na daljinu u vrijeme HR-COVID-19* (str. 147–166). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatsko pedagoško društvo.
- Reijers, W., Vanmassenhove, E., Lewis, D. i Moorkens, J. (2016, 24. svibnja). *On the Need for a Global Declaration of Ethical Principles for Experimentation with Personal Data*. [Konferencijski članak]. ETHI-CA Workshop, Portorož, Slovenija. <https://www.researchgate.net/>

- publication/299862320_On_the_Need_for_a_Global_Declaration_of_Ethical_Principles_for_Experimentation_with_Personal_Data
- Rektorski zbor i Nacionalno vijeće za znanost, visoko obrazovanje i tehnološki razvoj. (2017, 15. studenoga). *Odluka o nužnim uvjetima za ocjenu nastavne i znanstveno-stručne djelatnosti u postupku izbora u znanstveno-nastavna zvanja*. NN 122/2017-2788. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_122_2788.html
- Roig, M. (2015). *Avoiding Plagiarism, Self-plagiarism, and Other Questionable Practices: A Guide to Ethical Writing*. The Office of Research Integrity. <https://ori.hhs.gov/content/avoiding-plagiarism-self-plagiarism-and-other-questionable-writing-practices-guide-ethical-writing>
- Rooryck, J. (2020, 2–4 studenoga). *Scientific Communities and Infrastructures: A Personal Perspective*. [Izlaganje na skupu]. OPERAS conference: Opening up Social Sciences and Humanities in Europe: From Promises to Reality. Virtual event. <https://www.operas2020.com/programme>
- Ross-Hellauer, T. (2017). *What is open peer review? A systematic review*. [inačica 2; recenzija: 4 odobreno]. *F1000Research*, 6, 588. <https://doi.org/10.12688/f1000research.11369.2>
- Science Europe. (2020). *Implementing Research Data Management Practices Across Europe – Experiences From Science Europe Member Organisations*. Brussels: Science Europe. https://www.scienceeurope.org/media/jikjlb2g/se_rdm_best_practices.pdf
- Science Europe – Science Europe Working Group on Research Data. (2018). *Practical Guide to the International Alignment of Research Data Management*. Brussels: Science Europe. https://www.scienceeurope.org/media/jezkhnoo/se_rdm_practical_guide_final.pdf
- Schmidt, W. C. (1997). World-Wide Web survey research: Benefits, potential problems, and solutions. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 29(2), 274–279. <https://doi.org/10.3758/BF03204826>
- Slater, M., Antley, A., Davison, A., Swapp, D., Guger, C., Barker, C., Pistrang, N., Sanchez-Vives, M. V. (2006). A Virtual Reprise of the Stanley Milgram Obedience Experiments. *PLoS ONE*, 1(1), e39. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0000039>
- Shuster, E. (1997). Fifty years later: the significance of the Nuremberg code. *The New England Journal of Medicine*, 337(20), 1436–1440.
- Smith, A. B. (2011). Respecting children's rights and agency: Theoretical insights into ethical research procedures. U D. Harcourt, B. Perry i T. Waller (Ur.), *Researching Young Children's Perspectives: Debating the ethics and*

- dilemmas of educational research with children* (str. 11–25). London – New York: Routledge
- Somby, A-M. (2020, 16.–18. rujna). *Why should data be FAIR? How can data become FAIR?* [Izlaganje na skupu]. PUBMET2020 The 7th Conference on Scholarly Communication and Publishing in the Context of Open Science, Zadar, Croatia. <http://pubmet.unizd.hr/pubmet2020/programme/fair-data/>
- Spiel, K., Brulé, E., Frauenberger, C., Bailly, G. i Fitzpatrick, G. (2018). Micro-ethics for Participatory Design with Marginalized Children. *PDC '18: Proceedings of the 15th Participatory Design Conference: Full Papers*, 1(17), 1–12. <https://doi.org/10.1145/3210586.3210603>
- Squazzoni, F. (2019, 12. lipnja). *Peer review is not just quality control, it is part of the social infrastructure of research*. London School of Economics and Political Science. <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2019/06/12/peer-review-is-not-just-quality-control-it-is-part-of-the-social-infrastructure-of-research/>
- Steneck, N. H., Mayer, T. i Anderson, M. (2010). *Singapore Statement on Research Integrity*. <https://wcrif.org/documents/327-singapore-statement-a4size/file> / prijevod na hrvatski jezik Marušić, A. *Singapurska povelja o znanstvenoj čestitosti*. <https://wcrif.org/documents/317-ss-croatian/file>
- Steneck, N. H. (2007). *ORI Introduction to the Responsible Conduct of Research*. Department of Health & Human Services USA. <https://ori.hhs.gov/sites/default/files/2018-04/rcrintro.pdf>
- Steneck, N. H. (2006). Fostering Integrity in Research: Definitions, Current Knowledge, and Future Directions. *Science and Engineering Ethics*, 12(1), 53–74.
- Sterling, S., Winke, P. i Gass, S. (2016). Training in Research Ethics among Applied Linguistics and SLA Researchers. U P. I. De Costa (Ur.), *Ethics in Applied Linguistics Research: Language Researcher Narratives* (str. 15–37). New York – London: Routledge.
- Sveučilište Sjever. (2014). *Etički kodeks Sveučilišta Sjever*. <https://www.unin.hr/wp-content/uploads/Eti%C4%8Dki-kodeks-Sveu%C4%8Dili%C5%A1ta-Sjever.pdf>
- Špiranec, S. (2007). *Model organizacije informacija u elektroničkoj obrazovnoj okolini*. [Doktorska disertacija]. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Štojs, T. (2014). Istraživanja na ljudskim subjektima – povijesni razvoj, načela i primjeri neetičnih postupanja. *Nova prisutnost*, 12(1), 91–111. <https://hrcak.srce.hr/118545>

- Teixeira da Silva, J. A. i Katavić, V. (2016). Free editors and peers: squeezing the lemon dry. *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 6(3–4), 203–209. <https://doi.org/10.1515/ebce-2016-0011>
- Tesfay, W. B., Hofmann, P., Nakamura, T., Kiyomoto, S i Serna, J. (2018). PrivacyGuide: Towards an Implementation of the EU GDPR on Internet Privacy Policy Evaluation. *IWSPA'18, Proceedings of the Fourth ACM International Workshop on Security and Privacy Analytics* (str. 15–21). New York: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3180445.3180447>
- TESOL Research Committee. (1980). Guidelines for ethical research in ESL. *TESOL QUARTERLY*, 14(3), 383–388.
- Thomas, S. B. i Crouse Quinn, S. (1991). Public Health Then and Now: The Tuskegee Syphilis Study, 1932 to 1972: Implications for HIV Education and AIDS Risk Education Programs in the Black Community. *American Journal of Public Health*, 81(11), 1498–1505. <https://doi.org/10.2105/ajph.81.11.1498>
- Truog, R. D., Brown, S. D., Browning, D., Hundert, E. M., Rider, E. A., Bell, S. K. i Meyer, E. C. (2015). *Microethics: The Ethics of Everyday Clinical Practice*. Hastings Center Report 45, no. 1: 1–7.
- Udier, S. L. i K. Cergol Kovačević (Ur.). (2016). *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa HDPL-a*. Zagreb: Srednja Europa i HDPL.
- UNICATH Hrvatsko katoličko sveučilište. (2015). *Etički kodeks*. <http://www.unicath.hr/hks2015/wp-content/uploads/2015/04/ETI%C4%8CKI-KODEKS-pro%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni-tekst.pdf>
- UNIDU Sveučilište u Dubrovniku. (2006). *Etički kodeks znanstvenika, nastavnika i suradnika Sveučilišta u Dubrovniku*. <http://web.unidu.hr/datoteke/34izb/Eti-ki-kodeks.pdf>
- UNIOS Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. (2011). *Etički kodeks Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*. http://www.unios.hr/wp-content/uploads/2015/07/SJJS_Eticki_kodeks.pdf
- UNIPU Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. (2008). *Etički kodeks Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli*. https://www.unipu.hr/dokumenti/eticki_kodeks
- UNIRI Sveučilište u Rijeci. (2018). *Etički kodeks Sveučilišta u Rijeci*. https://www.phy.uniri.hr/files/pravilnici/Eticki_kodeks.pdf
- UNIRI Sveučilište u Rijeci. (2006). *Etički kodeks Sveučilišta u Rijeci (2003) i Etički kodeks za studentice / studente Sveučilišta u Rijeci (2005). (zajedno objavljeno i tiskano u listopadu 2006. godine)*. https://www.ufri.uniri.hr/files/Eti%C4%8Dko%20povjerenstvo/Eticki_kodeks_Sveucilista_u_Rijeci.pdf

- UNISB Sveučilište u Slavonskom Brodu. (2020). *Etički kodeks Sveučilišta u Slavonskom Brodu*. <https://www.unisb.hr/upload/Eticki%20kodeks%20Sveucilista%20u%20Slavonskom%20Brodu.pdf>
- UNIST Sveučilište u Splitu. (2009). *Etički kodeks Sveučilišta u Splitu*. https://www.unist.hr/DesktopModules/Bring2mind/DMX/API/Entries/Download?language=hr-HR&EntryId=124&Command=Core_Download&PortalId=0&TabId=1846
- United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf> / inačica na hrvatskom jeziku: *Konvencija o pravima djeteta*. https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf
- UNIZD Sveučilište u Zadru. (2010). *Etički kodeks*. https://www.unizd.hr/Portals/0/doc/doc_pdf_dokumenti/ostali/eticki_kodeks_20100525.pdf
- UNIZG Sveučilište u Zagrebu. (2016, 7. rujna). *Pravilnik o doktorskim studijima Sveučilišta u Zagrebu*. https://inf.ffzg.unizg.hr/images/idundjer/pravilnik_o_doktorskim_studijima_2016_procisceno.pdf
- UNIZG Sveučilište u Zagrebu. (2007). *Etički kodeks Sveučilišta u Zagrebu*. https://www.hrstud.unizg.hr/images/50014335/Eticki_kodeks-1.pdf
- Veleučilište VERN'. (2018). *Statut*. https://www.vern.hr/wp-content/uploads/2018/10/Statut_2018.pdf?_ga=2.6478325.65519672.1607417188-1222561245.1607417188
- Veleučilište VERN'. (2007). *Etički kodeks Veleučilišta VERN'*. https://www.vern.hr/wp-content/uploads/2018/10/Veleuciliste-VERN-kodeks.pdf?_ga=2.10145138.65519672.1607417188-1222561245.1607417188
- Vijeće za djecu Republike Hrvatske, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. (2003). *Etički kodeks istraživanja s djecom*. <https://www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2020/02/Eticki-kodeks-istrazivanja-s-djecom.pdf>
- Wager, E. (2014). Defining and responding to plagiarism. *Learned Publishing*, 27(1), 33–42. <https://doi:10.1087/20140105>
- Weller, K. i Kinder-Kurlanda, K. (2017). To Share or Not to Share?: Ethical Challenges in Sharing Social Media-based Research Data. U M. Zimmer i K. Kinder-Kurlanda (Ur.), *Internet Research Ethics for the Social Age: New Challenges, Cases, and Contexts*. New York – Bern – Frankfurt – Berlin – Brussels – Vienna – Oxford – Warsaw: Peter Lang (Digital Formations).
- Whiteman, N. (2012). *Undoing Ethics: Rethinking Practice in Online Research*. New York – Dordrecht – Heidelberg – London: Springer.

- Wiles, R. (2013). *What are Qualitative Research Ethics?* Research Methods Series. London – New Delhi – New York – Sydney: Bloomsbury.
- Wilkinson, M.D., Dumontier, M., Aalbersberg, I.J., Appleton, G., Axton, M., Baak, A., Blomberg, N., Boiten, J-W, da Silva Santos, L.B., Bourne, P., Bouwman, J., Brookes, A.J., Clark, T., Crosas, M., Billo, I., Dumon, O., Edmunds, S., Evelo, C.T., Finkers, R., Gonzales-Beltran, A., Gray, A.J.G., Groth, P., Goble, C., Grethe, J.S., Heringa, J., 't Hoen, P.A.C., Hooft, R., Kuhn, T., Kok, R., Kok, J., Lusher, S.J., Martone, M.E., Mons, A., Packer, A.L., Persson, B., Rocca-Serra, P., Roos, M., van Schaik, R., Sansone, S-A, Schultes, E., Sengstag, T., Slater, T., Strawn, G., Swertz, M.A., Thompson, M., van der Lei, J., van Mulligen, E., Velterop, J., Waagmeester, A., Wittenburg, P., Wolstencroft, K., Zhao, J. i Mons, B. (2016). Addendum: The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*, 6,6. <https://doi.org/10.1038/s41597-019-0009-6>
- Wilkinson, M.D., Dumontier, M., Aalbersberg, I.J., Appleton, G., Axton, M., Baak, A., Blomberg, N., Boiten, J-W, da Silva Santos, L.B., Bourne, P., Bouwman, J., Brookes, A.J., Clark, T., Crosas, M., Billo, I., Dumon, O., Edmunds, S., Evelo, C.T., Finkers, R., Gonzales-Beltran, A., Gray, A.J.G., Groth, P., Goble, C., Grethe, J.S., Heringa, J., 't Hoen, P.A.C., Hooft, R., Kuhn, T., Kok, R., Kok, J., Lusher, S.J., Martone, M.E., Mons, A., Packer, A.L., Persson, B., Rocca-Serra, P., Roos, M., van Schaik, R., Sansone, S-A, Schultes, E., Sengstag, T., Slater, T., Strawn, G., Swertz, M.A., Thompson, M., van der Lei, J., van Mulligen, E., Velterop, J., Waagmeester, A., Wittenburg, P., Wolstencroft, K., Zhao, J. i Mons, B. (2019). Comment: The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data* 3, 160018. <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18>
- World Medical Association. (2018, 9. srpnja). *WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects*. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>
- Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju (pročišćeni tekst zakona)*. NN 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17. <https://www.zakon.hr/z/320/Zakon-o-znanstvenoj-djelatnosti-i-visokom-obrazovanju>
- Zimmer, M. (2010). "But the data is already public": on the ethics of research in Facebook. *Ethics and Information Technology*, 12(4), 313–325. <https://doi.org/10.1007/s10676-010-9227-5>

Referencije 175

Zimmer, M. (2008, 3. listopada). More On the “Anonymity“ of the Facebook Dataset – It’s Harvard College (Updated). <https://michaelzimmer.org/2008/10/03/more-on-the-anonymity-of-the-facebook-dataset-its-harvard-college/>

Dodatci

Prikazuje se primjer pisanog pristanka roditelja ili skrbnika i molbe nadležnoj osobi.

Moguće je zamisliti istraživanje kojemu je cilj utvrđivanje razine poznavanja prošlog vremena nepravilnih glagola u engleskom kao stranom jeziku u učenika 7. razreda osnovnih škola. Za te bi se potrebe izradio gramatički test s prazninama pri čemu bi sudionici trebali popuniti praznine ispravnim oblikom glagola u infinitivu. Provođenje istraživanja zahtijevalo bi odobrenje ravnatelja škole kao nadležne osobe te pisani pristanak roditelja ili skrbnika s obzirom na to da su sudionici ovog zamišljenog istraživanja mlađi od 14 godina starosti.

Primjer molbe nadležnoj osobi

Poštovani ravnatelju Dražiću,

obraćam Vam se nastavno na dugogodišnju uspješnu suradnju između Vaše škole i Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U okviru institucijskog projekta koji financira Fakultet pripremam istraživanje na temu *Poznavanja nepravilnih glagola u učenika engleskog kao stranog jezika*. Cilj istraživanja bio bi utvrditi razinu poznavanja prošlog vremena engleskih nepravilnih glagola u učenika 7. razreda osnovnih škola. Vjerujem da bi rezultati istraživanja bili od pomoći Vašim nastavnicima i učenicima u procjeni njihova znanja. Molila bih Vas da mi dopustite provesti navedeno istraživanje s učenicima Vaše škole. Za potrebe istraživanja bih u rujnu ove godine učenicima administrirala testni zadatak. Za rješavanje zadatka bilo bi im potrebno 20 minuta. Ovaj se test može uklopiti u uobičajene nastavne aktivnosti te će se tako minimalno poremetiti učenička svakodnevnica. Za potrebe istraživanja pripremila bih dokument pisanoga pristanka namijenjen roditeljima te bi se zatražio i usmeni pristanak učenika. Rezultati istraživanja bili bi prezentirani na konferenciji i objavljeni u časopisu, a doprinijeli bi razumijevanju problema u ovladavanju gramatičkih struktura engleskog kao stranog jezika. Pri diseminaciji rezultata podatci bi bili anonimizirani, a u radu bi se prikazale srednje vrijednosti te se ime Vaše institucije nigdje ne bi spominjalo. Podatci bi bili pohranjeni u računalu sa zaporkom koje koristim samo ja, neće se dijeliti s trećom stranom te će

ih se uništiti nakon 5 godina čuvanja. Na temelju dugogodišnjeg iskustva sa sličnim istraživanjima s ovom dobnom skupinom ne predviđam nikakve negativne učinke na sudionike istraživanja. Ipak, ako bi koji od učenika pokazao eventualnu neugodu tijekom provođenja testiranja, ono će se odmah prekinuti. Vaše eventualno odobrenje i pristanak roditelja moguće je u svakom trenutku povući. Također, učenici mogu u svakom trenutku odustati bez ikakvog objašnjenja ili posljedica.

Unaprijed zahvaljujem na Vašem vremenu.

S poštovanjem,
Ime i prezime i potpis istraživača

Primjer obaviještenog pristanka roditelja

Poštovani roditelji,

moje ime je *Ime i prezime istraživača* i profesorica sam na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Provodim istraživanje na temu *Poznavanja nepravilnih glagola u učenika engleskog kao stranog jezika*. Ovo istraživanje financira Učiteljski fakultet. Cilj istraživanja bio bi utvrditi razinu poznavanja prošlog vremena engleskih nepravilnih glagola u učenika 7. razreda osnovnih škola. Vjerujem da bi rezultati istraživanja bili od pomoći nastavnicima i učenicima u procjeni njihova znanja. Za potrebe istraživanja bih u rujnu ove godine administrirala test u kojem bi se ispitivalo učeničko znanje gramatike engleskoga jezika. Za rješavanje testa bilo bi potrebno 20 minuta. Rezultati istraživanja bili bi prezentirani na konferenciji i objavljeni u časopisu, a doprinijeli bi razumijevanju problema u ovladavanju gramatičkih struktura engleskog kao stranog jezika. Pri diseminaciji rezultata podatci bi bili anonimizirani, a u radu bi se prikazale srednje vrijednosti te se ime Vašeg djeteta nigdje ne bi spominjalo. Podatci bi bili pohranjeni u računalu sa zaporkom koje koristim samo ja, neće se dijeliti s trećom stranom te će ih se uništiti nakon 5 godina čuvanja. Na temelju dugogodišnjeg iskustva sa sličnim istraživanjima s ovom dobnom skupinom ne predviđam nikakve negativne učinke na djecu. Ipak, ako bi neko dijete pokazalo eventualnu neugodu tijekom provođenja testiranja, ono će se odmah prekinuti. Vaš eventualni pristanak moguće je u svakom trenutku povući. Također, Vaše dijete može u svakom trenutku odustati bez ikakvog objašnjenja ili posljedica.

Ako imate kakvih pitanja, molim Vas da me budete slobodni kontaktirati.

Unaprijed zahvaljujem na Vašem vremenu.

S poštovanjem,
Ime, prezime i kontakt istraživača

SUGLASNOST

Suglasan sam da moje dijete

(prezime i ime, razred)

sudjeluje u istraživanju

(molim, zaokružite DA ukoliko ste suglasni da dijete sudjeluje u istraživanju, a NE ukoliko to ne želite).

DA

NE

Potpis roditelja

Datum

Prikazuje se primjer pisanog pristanka sudionika

Za primjer se uzima istraživanje¹⁴⁰ kojemu je cilj utvrditi razlike u obradi vizualnog i slušnog unosa na hrvatskom i engleskom jeziku u dominantnih dvojezičnih govornika. U tu je svrhu izrađen zadatak leksičke odluke pri čemu je podražaj podijeljen u kategoriju srodnica i nesrodnica, a vizualno prikazane nesrodnice u skupinu podražaja koji sadrži jezično-specifične elemente i skupinu podražaja koji ne sadrži jezično-specifične elemente. Svaki sudionik mjerenju treba pristupiti tri puta u razmaku od pet tjedana. Sudionici su odrasli dvojezični govornici hrvatskog i engleskog jezika s hrvatskim kao dominantnim jezikom.

Primjer obaviještenog pristanka sudionika

Poštovani sudioniče,

moje ime je *Ime i prezime istraživača* i profesorica sam na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Provodim istraživanje na temu *Obrade vizualnog i slušnog unosa hrvatskog i engleskog jezika u dvojezičnih govornika*. Ovo istraživanje financira Učiteljski fakultet. Cilj je istraživanja ispitati razlike u jezičnoj obradi različitih kategorija vizualno i slušno prezentiranih riječi hrvatskog i engleskog jezika.

Pristanete li sudjelovati u istraživanju, u trima ćete dolascima u računalnu učionicu Učiteljskog fakulteta rješavati zadatak prezentiran na računalu, sjedeći u kabini sa slušalicama na ušima. Na zaslonu računala ili u slušalice bit će prezentirani nizovi znakova ili glasova od kojih će neki predstavljati riječi hrvatskog ili engleskog jezika, a neki ne. Vaš će zadatak biti što brže odlučiti je li prezentirani niz znakova odnosno glasova riječ ili ne pritiskom na odgovarajuću tipku na tipkovnici. Rješavanje svakog dijela istraživanja traje 30 minuta. Istraživanje će se provesti u ljetnom semestru ak. god. 2020./2021. U okviru istraživanja bit će provedeno testiranje jezičnih kompetencija rezultate kojeg možete koristiti, tj. citirati za privatne svrhe. Istraživanje će doprinijeti boljem razumijevanju mehanizama jezične obrade u dvojezičnih govornika.

Rezultati istraživanja bit će prezentirani na konferenciji i objavljeni u časopisu. Pri diseminaciji rezultata podatci će biti anonimizirani te se Vaše ime nigdje neće spominjati. Podatci će biti pohranjeni u računalu sa zaporkom koje koristim samo ja, neće se dijeliti s trećom stranom te će ih se uništiti nakon 5 godina čuvanja. Na temelju dugogodišnjeg iskustva sa sličnim projektima ne predviđam da bi istraživanje moglo imati ikakve negativne učinke. Ipak, ako biste iskusili eventualnu neugodu tijekom provođenja istraživanja, ono će se odmah prekinuti. Također,

140 Primjer istraživanja temelji se na radu Cergol (2011).

Vaš eventualni pristanak moguće je u svakom trenutku povući bez ikakvog objašnjenja ili posljedica.

Ako imate kakvih pitanja, molim Vas da me budete slobodni kontaktirati.

Unaprijed zahvaljujem na Vašem vremenu.

S poštovanjem,
Ime, prezime i kontakt istraživača

SUGLASNOST

Suglasan sam sudjelovati u istraživanju

(molim, zaokružite DA ukoliko ste suglasni sudjelovati u istraživanju, a NE ukoliko to ne želite).

DA

NE

Potpis

Datum

Kontrolne liste

Elementi pisma ravnatelju

- Podatci o istraživaču
- Podatci o institucionalnom / financijskom okviru istraživanja
- Cilj / svrha istraživanja
- Nacrt istraživanja
- Minimizacija utjecaja provođenja istraživanja na svakodnevne aktivnosti u instituciji
- Predviđanje potencijalnih etičkih problema i prijedlog rješenja
- Način diseminacije rezultata
- Uvjerenje o anonimizaciji ili pseudonimizaciji rezultata
- Čuvanje i uništavanje podataka
- Dijeljenje podataka s trećom stranom
- Korištenje slušnog ili vizualnog materijala
- Doprinos istraživanja sudionicima / instituciji / znanosti / društvu
- Prikaz kompetencije istraživača
- Mogućnost odustanka

Elementi pisanog pristanka roditelja

- Podatci o istraživaču
- Podatci o institucionalnom / financijskom okviru istraživanja
- Cilj / svrha istraživanja
- Nacrt istraživanja
- Predviđanje potencijalnih etičkih problema i prijedlog rješenja
- Način diseminacije rezultata
- Uvjerenje o anonimizaciji ili pseudonimizaciji rezultata
- Čuvanje i uništavanje podataka
- Dijeljenje podataka s trećom stranom
- Dopuštenje za korištenje slušnog ili vizualnog materijala
- Doprinos istraživanja sudionicima / instituciji / znanosti / društvu
- Prikaz kompetencije istraživača
- Mogućnost odustanka
- Kontakt

Elementi pisanog pristanka sudionika

- Podatci o istraživaču
- Podatci o institucionalnom / financijskom okviru istraživanja
- Cilj / svrha istraživanja
- Precizan opis aktivnosti sudionika
- Predviđanje potencijalnih etičkih problema i prijedlog rješenja
- Način diseminacije rezultata
- Uvjerenje o anonimizaciji ili pseudonimizaciji rezultata
- Čuvanje i uništavanje podataka
- Dijeljenje podataka s trećom stranom
- Dopuštenje za korištenje slušnog ili vizualnog materijala
- Doprinos istraživanja sudionicima / instituciji / znanosti / društvu
- Prikaz kompetencije istraživača
- Mogućnost odustanka
- Kontakt